

גיל פרג

תשעה קוראים באב הוגים ישראלים משוחחים על חברה, חורבן ותיקון

07 זיוני, 2017

שאוס רז,

מצורף פלט בהלצה לאור תיקונים.

1. הספר אינו בשימוש סופי. נא להשאיר משורות ממזר ומכותרות בסוף עמוד. יטול בהמשך.
2. נא להכין רשימת חפטי/החזף אמזים שיש לאחד לאורך כל הפלט.
3. נא לסמן תיקונים בצבע אדום וצורה ברורה.

עבודה נעימה,

חן

תוצאה לאור וזקוקים ספרים

בקרר ארתור ב- il.co.teper-p.www וב-f

ביוגרפיות « סיפורי חיים / זיכרונות « פרוזה « עיון « ספרי ילדים « שירה « ספרי מתנה « אלבומים

ת.ד. 56066 תל-אביב 6156001 | טלפון: 03-6320088/99 | פקס: 03-6320055 | t.kuti@bezeqint.net

עמ' 2 ריק

גיל פרג

תשעה קוראים באב
הוגים ישראלים מדברים על
חברה, חורבן ותיקון

ידיעות אחרונות • ספרי חמד

Gil Pereg
Judaea Capta
Talmudic Readings and Contemporary Reflections

גיל פרג
תשעה קוראים באב
הוגים ישראלים מדברים על חברה, חורבן ותיקון

עורך אחראי: דב איכנולד
עורך ממונה: עמיחי ברהולץ

עריכה: חיתה דויטש
עריכה לשונית: רוגית מיכליס
עיצוב הכריכה: ???
לוחות: ???
סדר: טפר בע"מ

המערכת עשתה ככל יכולתה על מנת לאתר את בעלי הזכויות של כל החומר (לרבות צילומים) שנלקח ממקורות חיצוניים. אנו מתנצלים על כל השמטה או טעות, ואם יובאו לידיעתנו, נפעל לתקן במהירות הבאות.

אין לשכפל, להעתיק, לצלם, להקליט, לאחסן במאגר המידע, לשרר או לקלוט בכל דרך או בכל אמצעי אלקטרוני, אופטי, מכני, או אחר - כל חלק שהוא מן החומר שבספר זה. שימוש מסחרי מכל סוג שהוא בחומר הכלול בספר זה אסור בהחלט אלא ברשות מפורשת בכתב מהמוציא לאור.

All Rights Reserved © 2017
Miskal – Yedioth Ahronoth Books and Chemed Books | P.O.B. 445, Rishon LeZion
7510302, Israel
כל הזכויות בעברית שמורות © 2017 למשכל – הוצאה לאור מייסודן של ידיעות אחרונות וספרי חמד
ת"ד 445, ראשון לציון 7510302 | E-mail: info@ybook.co.il

דאנאקוד 362-0000 | מסת"ב 0-000-000-965-978 ISBN | נדפס בישראל 2017 Printed in Israel

לגדי

הגִּיד לְךָ אָדָם גַּיָּה טוֹב
וַיָּגֵה ה' דֹּרֶשׁ גִּמְרָה
כִּי אִם עֲשׂוֹת גִּשְׁפָּט וְאַהֲבַת חֶסֶד
וְהִצַּנֵּעַ לֶכֶת עִם אֱלֹהֶיךָ
יִכַּחַד, ח

עמ' 6 ריק

תוכן

9	הקדמה מאת ד"ר גיל פרג
15	לקפל מקדש לתוך מילים שיחה עם אהוד בנאי
45	אצטלת הצדק שיחה עם מאיר בוזגלו
65	להציל מה שאפשר שיחה עם יולי תמיר
85	לגעת בנצח שיחה עם רוני רמון
105	אמת בבית האבל שיחה עם רות קלדרון
137	שתיקת הקהילה שיחה עם יהודה מימרן
165	לחיות כבני אדם שיחה עם הרבנית עדינה בר שלום
189	אחוזה בין זרים שיחה עם ד"ר ארנון עצמון
213	עת לבכות ועת לשחוק שיחה עם סם כץ
231	אחרית דבר מאת ד"ר גיל פרג

עמ' 8 ריק

הקדמה

ד"ר גיל פרג

"התחילו הם בוכים ורבי עקיבא משחק".

לידתו של ספר זה בחורבן, בכאב ובשבר קשה מנשוא. בתשעה באב תשע"ד הלך לעולמו אחי הבכור, האהוב, נדב (נדי) והוא בן 49 שנים. נדי אובחן כחולה במחלת הסרטן בערב פסח תשע"ב. במהלך תקופת מחלתו נלחם נדי בכל כוחותיו במחלה שהתפשטה בגופו ויותר מכך בצער ובדאגה שאחזו בכל אוהביו. בתשעה באב תשע"ג, שנה לפני לכתו של נדי, זכיתי לתרום לו מח עצם. ישבנו שנינו בחדר הבידוד כשאינפוזיה מזלפת לגופו תאי מח עצם חדשים. במהלך ההשתלה ובשעות שאחריה הצליח נדי כדרכו לשמור על רוח של שמחה ואופטימיות. "לפחות חסכתי לך לצום היום, אחי", הוא התבדח. ואני חשבתי בלבי באותם רגעים על האגדה במסכת מכות שבה מסופר על התגובה הכואבת של החכמים למראה בית המקדש החרב, התחילו הם בוכים ורבי עקיבא משחק. וכמו באגדה המופלאה ההיא, כמעט שביקשתי לשאול את נדי: "מפני מה אתה משחק?"

והוא ודאי היה עונה: "מפני מה אתם בוכים?"
מי שלא ראה את נדי מעורר בשמחה ובצחוק את הצוות הרפואי,

לא ראה עוצמת רוח אנושית מימיו.

מי שלא ראה את נדי מתקבל בחיבוק על ידי צוות האחיות והעובדים בכל פעם שהיה נדרש לעבור שוב ושוב מסכת טיפולים קשה, לא ראה אדם אהוב מימיו.

מי שלא ראה את המסירות של נדי להוריו, לילדיו, לרעייתו, לאחיו, לאחיותיו ולכל משפחתו וחבריו, גם בשיא תקופת מחלתו, לא ראה אהבה מימיו.

מי שלא ראה את הצוות הרפואי המיומן בבית החולים בארקנסו שבארה"ב מתייפח כשנחה נפשו, לא ראה דמעות אמת מימיו. אשרי עין ראתה כל אלה.

בימים ובשבועות שלאחר מותו מצאנו את עצמנו, כל בני משפחתו ואוהביו, מוצפים בכאב בלתי נתפס וברגשי געגוע עזים. גם בשעות הקשות ההן ניסינו כולנו להיאחז במה שנדמה היה לנו כצוואה החשובה ביותר שהשאיר לנו. בתוכנה של הצוואה הזו מבקש ספר זה לעסוק.

בחרתי לצאת למסע בעקבות הצוואה של נדי, וכשחיפשתי מפה למסע הזה, היה לי ברור כי יום תשעה באב יהיה המצפן שלי בדרך. תשעה באב, היום שבו נולד נדי מחדש, ותשעה באב, היום שבו, כעבור שנה בדיוק, ניצחו אראלים את המצוקים ונשבה ארון הקודש.

בתשעה באב מקופלים היבטים שונים של חורבן: דתיים, לאומיים, תרבותיים ואישיים. במהלך הדורות ארגה המסורת היהודית משמעויות שונות ומגוונות לאירועי העבר תוך שהיא מבקשת להדהד את מצוקות ההווה ואתגריו אל החורבן ההיסטורי. בבואם לפרש את החורבן, ביקשו מעצבי התרבות היהודית להביץ את שורשיו, את פשרו ומתוך כך אולי למצוא גם נחמה, תיקון ובעיקר תקווה.

סוגה תרבותית מרכזית בתוך אוצר המסורות העשיר הזה מוכרת בשם אגדות החורבן. חלק הארי של אגדות אלה מצוי בתלמוד הבבלי

במסכת גיטין, ובמדרש חז"ל למגילת איכה, שירת הקינה על חורבן בית המקדש.

מקצת האגדות עוסקות בתיאור החורבן ובהיקפו ומקצתן מבקשות למצוא סיבה ופשר להתרחשותו. אלה האחרונות מאפשרות מבט אל מחשבות לבם של מחבריהן ואל סולם הערכים שאותו ביקשו לעצב. אגדות אלה, על אף היותן רוויות בכאב מר, מעוררות בלב הקורא אמונה ביכולת לתקן ולבנות מחדש.

האסופה שלפניכם מקבצת תשעה מפגשי שיח ולימוד בחברותא. לימוד בחברותא הוא פרקטיקה יהודית מסורתית המאפשרת מפגש רווי משמעות בין בני אדם. נדמה שכל מי שהכיר את נדי, לא יכול היה שלא לראות בו חברותא, חבר של אמת. הרגעים המתוקים של הגעגוע שבהם אני מוצא נחמה, הם זיכרונותיי כיצד ישבתי כנער צעיר לצד נדי, אחי הגדול, ללימוד חברותא בישיבה הגבוהה אור עציון. אל לימוד החברותא בעקבות אגדות החורבן הזמנתי אנשי רוח וחברה, העוסקים בחייהם בפועל ביצירה, בתיקון ובתקווה. בשיחות עמם ביקשתי לפענח בצוותא את התבונה העמוקה הגלומה באגדות אלה ולבחון אותן גם דרך הזווית האישית והעכשווית של אתגרי ימינו.

השיחות שבספר נערכו לקראת הבאתן לדפוס ונוספה בסיומן הפניה למחקרים ומאמרים אודות האגדה, לטובת הקוראים המבקשים העמקה נוספת.

עמ' 12 ריק

שלפי תודה

להורי האהובים, שמסירותם, חוכמתם וטוב לבם הם מקור תמידי של השראה, "כי לִוֵית חַן הֵם לְרֵאשִׁי וְעֲנָקִים לְגִגְרֹתַי".
לילדי האהובים, יעל, יונתן, רפאל, רועי, טליה, נדב ונועם.
לאחי האהובים, תמי, ירון ואורית.
לרותי פרג והילדים, דוד ורחל, מיכל, טל וליאור.
לד"ר חיותה דויטש, שערכה את הספר וביד אמן מלומדת סייעה להוציא דבר מתוקן מתחת ידי.
לד"ר נועם סרי, איש חכם לב, שותף למסע.
לאנשי הרוח והחברה אשר קראו איתי בסוגיות זיכרון היסטוריות ובו בזמן הדהרו אליהן את אתגרי ההווה, את מכאוביו ואת תקוותיו מתוך מעורבות אישית, חברתית וערכית עמוקה.
תודה מיוחדת לדפנה, רעייתי, "חֲכָמוֹת בְּנֵתָה בֵּיתָה חֲצֵבָה עֲמוּדֶיהָ שְׁבָעָה".

עמ' 14 ריק

שער ראשון אהוד בנאי

עמ' 16 ריק

שיחה עם אהוד בנאי

הערות ביוגרפיות

אהוד בנאי נולד בירושלים בשנת 1953 לשחקן יעקב בנאי, ממשפחת בנאי, שרבים מאנשיה זכו לפרסום כשחקנים, זמרים ויוצרים בתחום האמנות והבידור. כשהיה בן 4 עברה משפחתו לגבעתיים. את שירותו הצבאי עשה בנח"ל בקיבוץ ניר אליהו, תקופה שהשפיעה עליו רבות, ובה גם איבד את חברו הטוב במהלך מלחמת יום הכיפורים.

בשנת 1987, כשהיה בן 34, הוציא את אלבומו הראשון, "אהוד בנאי והפליטים", שנחשב לאחד האלבומים החשובים ברוק הישראלי של שנות ה-80, וכלל שירי זעם ומחאה חברתית. למשל, בשירו "עבודה שחורה" הוא מוחה על אפליית היהודים בני העדה האתיופית וקורא לשוויון בישראל. בשיר "ערבב את הטיח" שר בנאי על הפועלים הערבים מעזה, על דרכם בין המחסומים, על עבודתם הקשה ומשכורתם הדלה.

במהלך השנים הרבה בנאי להופיע והוציא לאור עשרה אלבומים מוזיקליים ושני ספרים – "זוכר כמעט הכל" (2001) ו"זה המקום" (2012).

בספטמבר 2012 החל בנאי להגיש תוכנית שבועית בתחנת הרדיו גלי צה"ל ששמה כשם ספרו, "זה המקום", בכל תוכנית עוסק בנאי בנושא אחד ומשלב שירים וסיפורים בנושא זה.

עמ' 18 ריק

צֶדֶרֶשׁ אִיכָה רֵבֵה (בּוּבֵר) פֶּרְשָׁה ד פִּיִּסְקָה ג

מעשה באדם אחד שהיה בירושלים ועשה סעודה,
אמר לשלוחו: לך הבא לי קימצא ריחמי,
אזל ואייתי ליה קימצא שנאיה,
עאל וישב ליה בין האורחים,
עאל ואשכחיה בני אריסטיטיא.
א"ל: מאן את שנאי ואת יתיב בגו ביתי, מה בעית הכא, קום פוק מגו
ביתי!
א"ל: הואיל ואתאי לא תביישינני, ואנא יהיב לך שומי מגוס.
א"ל: לית את מסובן.
א"ל: לא תביישינני ואנא יהיב פלגא דסעודתך, ולא אוכל ולא אשתי.
א"ל: לית את מסובן.
א"ל: כל הדין סעודתא אנא יהיב טימא.
א"ל: לא.
הוה אמר ליה קום לך.
נקטיה בידיה ואפקיה.
והיה שם ר' זכריה בן אבקולס, והיה סיפק בידו למחות ולא מיחה,
מיד נפק ליה, אמר בנפשיה: הואיל ואילין רבנן סבייא יתבין בשלוותיהון
ולא מיחו ביה, ניחו להו, איזול איכול ביה קורצא ביה מלכא.
מה עשה? הלך אצל השלטון, א"ל מרדו בכך יהודאי, ואילין קרבנייא דאת
משלח, אינון אכלין יתהון, ומקרבין אחרנין בחילופיהון,
נזף ביה.
עאל לגביה תוב, אמר ליה: כל אילין קורבנייא דאת משלח ליהודאי
דיקרבונין אינון אכלין להון, ומקרבין אחרנין בחילופיהון.
א"ל: מאן יימר?
א"ל: שדר עמי חד איפרכוס וקורבניה עימיה ואת ידע.
שדר בהדיה עגלא תלתא,

מדאתי בשבילא עד דאפרכוסא דמיך,
קם בליליא ועשאן מומין בסתר, ושדא בהון מומא בניב שפתים, ואימא
בדוקין שבעין, דוכתא דלדידן הוי מומא, ולדידהו לא הוי מומא.
כיון שראה אותן הכהן הקריב אחרים תחתיהם,
א"ל ההוא שליחא דמלכא: לית את מקרב אילין קרבנייא?
א"ל: למחר אנו מקרבין יתהון.
אתא יומא אחרינא,
א"ל: למה לית אתון מקרבין יתהון?
א"ל: למחר.
סברו רבנן לקבלינהו משום שלמא דמלכות,
אמר להו ר' זכריה בן אבקולס: יאמרו בעלי מומין קריבין על גבי המזבח,
סברו למיקטליה דלא ייזיל אימא,
א"ל ר' זכריה: יאמרו מטיל מום בקדשים יהרג.
כיון דאתא יומא תליתאה ולא קריב להון, שלח ואמר למלכא ההיא
מילתא דיהודאי קשוט.
ומיד סליק וחרב בית מקדשא.
הדא היא דברייתא אמרין: אקמצא ובר קמצא חרב מקדשא.
א"ר יוסף: ענותנותו של זכריה בן אבקילוס שרפה את ההיכל.

תרגום

מעשה באדם אחד שהיה בירושלים ועשה סעודה.
אמר לשלוחו: לך הבא לי את קימצא אוהבי.
הלך והביא לו את קימצא שונאו.
בא [קימצא] וישב לו בין האורחים
בא [בעל הבית] ומצאו בין הסועדים
אמר לו: אתה שונאי ויושב בתוך ביתי? מה לך פה, קום צא מביתי.

אמר לו: הואיל ובאתי, אל תביישני, ואני אתן לך דמי ארוחתי.
אמר לו: לא תסב עמנו.
אמר לו: לא תביישני, ואני אשלם דמי חצי סעודתך, ולא אוכל ולא
אשתה דבר.
אמר לו: לא תסב עמנו.
אמר לו: אתן לך דמי כל הסעודה
אמר לו: לא.
היה אומר לו – קום לך!
נטלו בידו והוציאו.
והיה שם ר' זכריה בן אבקולס, והיה סיפק בידו למחות ולא מיחה.
מיד יצא, אמר לעצמו: הואיל וחכמים אלה ישבו בשלוותם ולא מיחו
בידו, הרי שמסכימים עמו. אלך ואספר בגנותם [אלשין עליהם] בבית
המלך.
מה עשה? הלך אצל השלטון ואמר לו: מרדו בך היהודים, ואת הקרבנות
שאתה משלח למקדשם הם אוכלים בעצמם, ומקריבים בהמות אחרות
תמורתן.
נזף בו.
בא אליו שוב, אמר לו: כל הקרבנות הללו שאתה משלח ליהודים, הם
אוכלים בעצמם, ומקריבים בהמות אחרות תמורתן.
אמר לו: מי יאמר?
אמר לו: שלח עמי מושל אחד, ועמו קרבנות, ותדע.
שלח עמו עגלה משולשת.
קם בלילה והטיל בהן מום בסתר, בשפתיהן, ויש אומרים בדוק
שבעיניהן, מקום שעבורנו הוא מום, ועבורם אינו מום.
כיוון שראה הכהן את המומים, הקריב אחרים תחתיהן.
אמר לו שליח המלך – אין אתה מקריב קרבנות אלה?
אמר לו: מחר נקריב אותם.

למחרת אמר לו: למה אינכם מקריבים אותם?
אמר לו: למחר.
סברו חכמים לקבל את הקרבנות משום שלום מלכות.
אמר להם ר' זכריה בן אבקולס: יאמרו בעלי מומים קריבין על גבי
המזבח.
רצו להרוג את קימצא, כדי שלא ילך ויאמר.
אמר להם ר' זכריה: יאמרו מטיל מום בקודשים – יהרג.
כיוון שהגיע היום השלישי ולא הקריבו את קרבנות המלך, שלח ואמר
למלך – מה שאמר לך היהודי אמת הוא.
מיד עלה והחריב את בית המקדש.
זה הוא שאומרות הבריות: על קמצא ובר קמצא חרב המקדש.
אמר ר' יוסף: ענוותנותו של זכריה בן אבקיילוס שרפה את ההיכל.

תלמוד בבלי, גסכת גיטין נה ע"ב

אמר רבי יוחנן: מאי דכתיב "אשרי אדם מפחד תמיד, ומקשה לבו יפול
ברעה" (משלי כח, יד) –
אקמצא ובר קמצא חרוב ירושלים [...]
אקמצא ובר קמצא חרוב ירושלים,
דההוא גברא, דרחמיה – קמצא, ובעל דבביה – בר קמצא
עבד סעודתא.
אמר ליה לשמעיה: זיל אייתי לי קמצא.
אזל אייתי ליה בר קמצא.
אתא אשכחיה דהוה יתיב.
אמר ליה: מכדי ההוא גברא בעל דבבא דההוא גברא הוא, מאי בעית
הכא? (קום פוק!)
אמר ליה: הואיל ואתאי, שבקן, ויהיבנא לך דמי מה דאכילנא ושתינא.

אמר ליה: לא.

(אמר ליה:): יהיבנא לך דמי פלגא דסעודתיך.

אמר ליה: לא.

(אמר ליה:): יהיבנא לך דמי כולה סעודתיך.

אמר ליה: לא.

נקטיה בידיה (ואוקמיה) ואפקיה.

אמר: הואיל והוון יתבי רבנן ולא מחו ביה, (שמע מינה קא ניחא להו.)

איזיל איכול בהו קורצא בי מלכא.

אזל אמר ליה לקיסר: מרדו בך יהודאי!

אמר ליה: מי יימר?

אמר ליה: שדר להו קורבנא, חזית אי מקרבי(ן) ליה.

אזל שדר בידיה עגלא תלתא

בהדי דקאתי שדא ביה מומא – בניב שפתיים, ואמרי לה – בדוקין שבעין

דוכתא דלדידן (הוה) מומא ולדידהו לאו מומא הוא.

סבור רבנן לקרוביה – משום שלום מלכות.

אמר להו רבי זכריה בן אבקולס: יאמרו – בעלי מומין קריבין לגבי מזבח.

סבור למיקטליה – דלא ליזיל ולימא.

אמר להו רבי זכריה: יאמרו – מטיל מום בקדשים יהרג.

אמר רבי יוחנן: ענוותנותו של רבי זכריה בן אבקולס – החריבה (את)

ביתנו, ושרפה את היכלנו, והגליתנו מארצנו.

תרגום

אמר רבי יוחנן: מהו שכתוב "אשרי אדם מפחד תמיד ומקשה ליבו יפול

ברעה?" (משלי כח, יד)

על קמצא ובר קמצא חרבה ירושלים.

שפעם היה אדם שהיה אוהבו קמצא ושונאו – בר קמצא.

עשה סעודה.

אמר לשמשו: לך הביא את קמצא.

הלך והביא, את בר קמצא.

ראה בעל הסעודה שבר קמצא יושב בסעודתו.

אמר לו: הרי שונאים אנו זה לזה, מה מעשיך פה? קום וצא!

אמר לו: כיוון שבאתי, הנח לי ואתן לך תשלום עבור מה שאוכל ואשתה.

אמר לו: לא.

אמר לו: אתן לך דמי מחצית סעודתך.

אמר לו: לא.

אמר לו: אתן לך את דמי כל הסעודה.

אמר לו: לא.

תפסו בידו והוציאו.

אמר (בר קמצא): הואיל יהיו יושבים שם חכמים ולא מחו בו, הרי שהם

מסכימים לכך. אלך ואעליל עליהם עלילה אצל המלך.

הלך ואמר לקיסר: מרדו בך היהודים.

אמר לו: מי יאמר?

אמר לו: שלח להם קרבן, וראה אם יקריבו אותנו.

הלך ושלח להם עגלה בת שלוש. כשהלך, הטיל בה מום בשפתיה; ויש

אומרים – בעיניה, במקום שעבורנו נחשב מום, ועבורם אינו נחשב מום.

רצו חכמים להקריבה משום שלום מלכות.

אמר להם רבי זכריה בן אבקולס: יאמרו שבעלי מומים קרבים למזבח.

רצו להרוג את בר קמצא, שלא ילך ויספר למלך.

אמר להם רבי זכריה: יאמרו שהמטיל מום בקדשים נהרג.

אמר רבי יוחנן: ענוותנותו של רבי זכריה בן אבקולס החריבה את ביתנו

ושרפה את היכלנו והגליתנו מארצנו.

תוספתא שבת (ליברצ'ן) פרק טז הלכה ז

בית הלל אומרים: מגביהין מעל השלחן עצמות וקלפין.

בית שמיי אומרים: מסלק את הטבלה כולה ומנערה.

זכריה בן אבקילס לא היה נוהג לא כדברי בית שמיי ולא כדברי בית

הלל, אלא נוטל ומשליך לאחר המטה.

אמר ר' יוסה: ענותנותו של ר' זכריה בן אבקילס היא שרפה את ההיכל.

עמ' 26 ריק

חברותא

פחדים

גיל: הסיפור שלפנינו הוא, ללא ספק, אחד הסיפורים המזוהים ביותר עם אגדות החורבן. נדמה כי בקרב קהלים רחבים הוא הפך לסמל המרכזי של תשעה באב. הוא מקור הפורענות ובו בזמן תכליתה החינוכית והמוסרית. אל מול הפאתוס המתלווה לפיכך לקריאתו, מפתיע לגלות כי קריאה פשוטה של הסיפור מעמידה אותנו בפני דרמה קטנה, אירוע על גבול האי-אירוע, תקרית אנושית טריוויאלית שאינה תלויה בהקשרי זמן ומקום. הפער הזה, בין הסיפור הפשוט לבין התקבלותו הרחבה, מעורר תהייה. אולי המפתח להבנת הדרמה מצוי בכלל בעריכה התלמודית, המציבה את הסיפור בהקשר של הפסוק במשלי, המדבר בשבחו של הפחד.

אהוד: הפסוק הפותח את הדיון בגמרא הוא "אשרי אדם מפחד תמיד". מתברר שישנה מחלוקת בין שתי תפיסות עולם. אחת המיוצגת בדבריו של רבי יוחנן ואחת המזוהה עם רבי נחמן מברסלב שאומר: "שהאדם צריך לעבור על גשר צר מאוד מאוד והכלל והעיקר שלא יתפדח כלל".¹ אבל אני חושב שהפחד שמדבר עליו רבי יוחנן זה לא אותו פחד שרבי נחמן מברסלב מדבר עליו. "אשרי אדם מפחד תמיד" זה

1. ליקוטי מוהר"ן תנינא מח.

בעיני פחד מסוג היראה. פחד נחוץ. "העיקר לא לפחד כלל" הוא הפחד לעשות דברים.

לי עצמי יש שני פחדים משמעותיים, על אחד מהם הצלחתי להתגבר ועל אחד לא. על פחד הבמה הצלחתי להתגבר, על פחד הגבהים לא הצלחתי. בתוכי חיברתי את שני הפחדים האלה: הבמה הייתה פסגה גבוהה, הקהל היה התהום.

מגיל צעיר יחסית כבר ידעתי שאני רוצה לעסוק במוזיקה. לכתוב, להקליט ולהופיע. חציתי את ה"נהר" הזה והתחלתי בהופעות הראשונות רק בגיל 34. אחד הדברים שמנעו ממני להופיע היה הפחדים האלה. פחד במה, פחד מפני כל מיני ציפיות שישנן ממני כבן המשפחה. לקח לי זמן להתגבר על הפחד, למצוא את הקול שלי. להרגיש שיש עניין אמתי במה שאני שר, וזו אינה סתם הוספת קול למהומה שיש, אלא השמעת קול שמביא איתו חידוש. עבודה פנימית ויצירה.

אני חושב שבסיפור הזה קיים המתח בין "אשרי אדם מפחד תמיד" לבין "העיקר לא לפחד כלל". המאבק הזה למצוא את האיזון בין שני סוגי הפחד הללו הוא דבר שאני חי אותו מדי יום. כאדם שמופיע וכבעל תוכנית רדיו כל שבוע בגלי צה"ל – כל מה שאני אומר ועושה נחשף בפני אנשים רבים מאוד, וזו הליכה על חבל דק בעיקר במציאות הסבוכה שלנו. תמיד אני מתלבט בין הצורך לא לפחד, לעמוד בלי פחד מול מאזיני, ובין לפחד לא לגרום נזק. לנהוג באחריות. אני חי את המתח בין הצורך לקום בבוקר בהרגשה ששום דבר לא מובן מאליו ויש לנהוג בזהירות רבה, להסס, ובין לא לפחד. לפעול, לעשות, לומר, לשיר לכתוב.

גיל: הסיפור עוסק בפחדים, שבמקומם ושלא במקומם, אבל הפסוק שממנו נלקחה הפתיחה לאגדת קמצא ובר קמצא, הוא פסוק במשלי ("אֲשֶׁרִי אָדָם מִפֶּחַד תָּמִיד וּמִקְשָׁה לְבוֹ יִפּוֹל בְּרָעָה", משלי כח, יד),

ויש לו שני חלקים, חלק שעוסק בפחד וחלק שעוסק בקשיות הלב. אני מניח שנגיע לכך בהמשך.

אהוד: אכן כן. והנה עוד סיפור קצר על דודי, יוסי בנאי. כשאחי חזר בתשובה ישבנו ביחד ב"וורט" שעושים לחתן. למשפחתו של אבא, שאינה דתית, יש יחס מאוד טעון לחרדיות ולאחי שהתחרד. יצא שהרב מהישיבה של אחי ישב ליד דודי, ואני שישבתי בסמוך להם, שמעתי איך הרב אומר לו: "דע לך, שאתה נמצא במקום מאוד מיוחד. אדם במעמד שלך צריך מאוד להיזהר, להתנהג כאילו הוא הולך על חבל דק", והוא ממשיך ואומר לו, "אתן לך דוגמה, טייס שמטיס בואינג אינו דומה לאדם שרוכב על אופניים. מי שמטיס בואינג לוקח על עצמו אחריות מאוד גדולה, כי הוא יכול לעשות נזק עצום. מי שרוכב על אופניים – פחות".

אני לא יודע עד כמה אותו רב הכיר את יוסי, אבל מה שהוא אמר לו דיבר אליו מאוד. לי יוסי היה מין דבר שהוא קרא לו מנת הפחד היומית. "אני מזריק לעצמי כל יום מנת פחד יומית", כך הוא היה אומר. מה זה הפחד הזה? זה פחד לעמוד מול קהל, פחד מכך שדברים שאתה אומר מגיעים להמון אנשים וזוכים לתהודה עצומה. "לפחד" מבחינתו היה מעשה חיובי שפירושו לעשות חשבון על כל דבר שאתה מוציא מהפה, מה שאתה אומר, מה שאתה עושה. אני חושב שזה מה שר' יוחנן אומר כאן: "אשרי אדם מפחד תמיד", תחשוב טוב על התוצאות שיכולות לנבוע מהחלטה כזו או אחרת שלך מפני שאתה נמצא במעמד מסוים, במקרה הזה אולי הוא מתכוון גם לרבי זכריה בן אבקולס.

בן אבקולס זה, לא בטוח שנהג לפי "אשרי אדם מפחד תמיד". אולי הוא נהג באיזו מין זחיחות דעת, איזו יוהרה, שהיא בדיוק ההפך מענווה. אולי כשנגיע לסוף נבין למה חכמים מכנים את מעשהו "ענוותנות", כי לכאורה אין פה ענווה בכלל.

שגות וסעודות

גיל: הדבר הראשון שעולה בסיפור הזה הוא ריבוי שמות, ריבוי משתתפים: רבי זכריה, רבי יוחנן, קמצא ובר קמצא לפי גרסת הבבלי, קימצא וקימצא לפי גרסת איכה רבה. רק את שמו של בעל הבית אנחנו לא יודעים, "ההוא גברא". למה לא מספרים לנו מי זה?

אהוד: השמות של קמצא ובר קמצא הכרחיים בסיפור – בגלל הבלבול. אין מי שלא יתבלבל מהדמיון ביניהם. לגבי בעל הבית יכול להיות שאין כל כך משמעות לשמו, מפני שהוא יכול להיות כל אחד. **גיל:** כלומר זהו מין סיפור ארכיטיפי שמלמד אותנו על התנהגות חברתית. לא מדובר בהכרח באדם מסוים בזמן מסוים. השאלה שתמיד הטרידה אותי בסיפור הזה היא, למה רבי יוחנן מפיל את "התיק" הזה על רבי זכריה בן אבקולס דווקא ומאשים אותו? הרי יש פה עוד הרבה מאוד גורמים אחרים שלא נהגו כשורה. לדוגמה, בעל הבית, שמתנהג באטימות כלפי האורח שלו, בר קמצא, שפועל בנקמנות ובשנאה. וכמובן ישנה שאלת הקשר לעניין הענוותנות.

אהוד: בחתונת גיסי שנערכה במעלות פגשתי בחור נחמד שרקד ועשה שמח. אחרי שיצאנו משם הוא אמר לי: "אתה יודע, לא הזמינו אותי. אבל אני באתי. אני לא התנהגתי כמו קמצא שלא בא". הבחור הזה גרם לי פתאום להבין משהו חשוב. הסיפור הוא לא רק על בר קמצא, האיש שהגיע לסעודה, אלא גם על קמצא, האיש שלא הגיע. אני מניח שהשמועה על הסעודה הגיעה גם אליו. לו בחר קמצא לבוא, ייתכן שבעל הבית לא היה נוקשה וכעוס כל כך. הרי הוא רצה לראות את קמצא ונאלץ לראות במקומו את בר קמצא. וקמצא מה אמר? לא הזמינו אותי, אז אני לא בא.

ואז השאלה היא, למה באמת רבי יוחנן מעביר בסופו של דבר את האחריות לרבי זכריה בן אבקולס?

גיל: עניין הסעודה לא מבואר: באיזה סוג של סעודה מדובר? אמנם

סתם סעודה היא בדרך כלל סעודת חתנים, אבל הסעודות בתלמוד הן טעונות ומרובות גוונים. לעתים יש בהן חידושי תורה לצד תחרויות ואפילו עלבונות, הרבה אירועים מכווננים. סעודה היא גם מקום מאוד היררכי, מי שעורך את הסעודה הוא בעל הבית. כלומר הוא לוקח לעצמו אדנות על הרגע הזה. נראה שהטענה היא כלפי החכמים, שישבו ולא לקחו אחריות של מנהיגות ולא אמרו ולא דיווחו. הם קיבלו עליהם את סמכות בעל הבית גם כשהוא טעה וחסא. מאוד מעניין להתבונן במרחב של הסעודה כמסמל מרחב של מנהיגות, מרחב פוליטי.

אהוד: אני חושב שסעודה יש בה משהו שאמור לקרב. כשאנשים אוכלים יחד זה מעשה של קירבה. אני קשור באופן חלקי לחסידות אשג'ג בבני ברק ולמדתי מהם משהו. הם עורכים הרבה סעודות, בכל הזדמנות, ואת הסעודות הללו הם מכנים "דיבוק חברים". סעודה היא משהו שבאמת מאוד מאחד.

לקחתי מהם את הרעיון, וכשרצה הגורל המוזר והפכתי להיות גבאי בבית כנסת אשכנזי, התחלתי להנהיג בו קידוש בכל שבת. ואף על פי שבית הכנסת הוא אשכנזי, הקהל מעורב ומורכב מכל מיני עדות ויש שם הרבה סגנונות, מצאתי שהקידוש גרם לדברים מאוד מאוד טובים. יש משהו בזה שאנשים יושבים אחרי התפילה, אוכלים, שותים, וככה הלב נפתח ושרים ומישהו אומר דבר תורה. בהתחלה הייתי מקיים את זה פעם בחודש ופתאום הרגשתי שאנשים רוצים את זה בכל שבת, ואם באחת השבתות לא היה קידוש שאלו – מה קרה, למה אין. ופה, כסיפור שלנו, יש סעודה, והיא אמורה לקרב, ודווקא בה פתאום קורה הדבר הזה.

גיל: במקום שהסעודה תחבר, היא הרחיקה.

אהוד: גם מבחינה לשונית השם קמצא מרמז לנו על קמצנות. קמצנות הלב, כשסעודה היא משהו שאמור לפתוח. כשאתה מזמין לסעודה,

אתה חושב איך להרעיף שפע ולבזבז, ופתאום מילה שמזכירה קמצנות. קמצנות לא רק במובן של שפע בסעודה, אלא קמצנות במובן של החסד, של העין הרעה.

גיל: בר קמצא מתגלה כאדם שאינו קמצן, אלא אולי אפילו נדיב. הוא מוכן לשלם תמורת מה שאכל, אחר כך גם מחצית מהסעודה ובהמשך אפילו את כולה. קיימת כמובן גם האפשרות שהוא לא התכוון באמת להצעתו ושהוא רצה רק לחשוף את חרפתו של המארח. בעל הבית אחזו בידו, העמידו והוציאו, או בלשון הגמרא, "נקטיה בידיה ואוקמיה ואפקיה". מעשה ממש אלים.

אהוד: זו תמונה מאוד מאוד קשה. יושבים שם אנשים, כל מכובדי ירושלים, ושותקים. השתיקה הזו חזקה וקשה מנשוא. אני חושב שדווקא פה עובר בר קמצא איזה תהליך. אני דווקא מאמין שהוא כן רצה לפייס את בעל הבית. הוא לא סתם הציע לשלם. אני חושב שמה שקרה לו זה שברגע שהוא יוצא משם מושפל, הוא משנה את דעתו ובוחר להעליל עלילה ולנקום.

הוא הולך עם הכעס שלו מאוד רחוק, הכעס שלו הוא לא רק על בעל הבית שגירש אותו אלא על כל הקהילה. כעס איום. דווקא מפני שאולי הוא כן התכוון לשלם, הוא רצה פשוט להתגבר על הבושה הזאת, ופתאום הוא מוצא את עצמו לפני כולם מבויש, מגורש, והיות שזה לא הצליח לו ובעל הבית גירש אותו ואף אחד לא אמר כלום, אז פה הוא באמת נכנס למין יצר כזה של נקם.

גיל: זה מזכיר את סדום: המשא ומתן של אברהם עם אלוהים (פה בעל הבית הוא בתפקיד "אלוהים"...), עניין הכנסת האורחים, ולבסוף הסיפור של החורבן. ויש פה גם חכמים שלא משמשים מלאכים, כלומר לא אוחזים בגיבור כדי להציל אותו ממה שעלול להתרחש. אולי מחבר הסיפור מבקש בכך להדהר את הסיפור המקראי על אודות העיר סדום, עיר המזוהה יותר מכול עם שחיתות מוסרית, ובכך מכוון

את הקורא לזהות את הפגמים המוסריים עם נורמות קהילתיות ולא רק עם חטאו הפרטי של אדם בודד.

החורבן: גבט פנימה

אהוד: השאלה הגדולה היא כמובן על המשפט "על קמצא ובר קמצא חרבה ירושלים". אני, ברגע שהתחלתי להבין את כל העניין הזה של "בין המצרים", התפעלתי. בהתחלה הרעיון הזה תפס אותי לא מוכן. הלא בתקופת בין המצרים לא מקיימים מופעי בידור ומוזיקה. לפני עשרים שנה בערך התחלתי לנסות לקיים מצוות ופתאום נופלים עליך בהפתעה כל מיני דברים שאתה לא מתכנן. פתאום אני מגלה שבועוד שבועיים מגיעים ימי בין המצרים... אני פותח ספר הלכות ואני רואה שהרב עובדיה יוסף כתב שזמר יהודי לא יופיע בשום תנאי בשום מצב אלא רק לפני גויים. אמרתי טוב, אני לא מופיע ברמאללה ולא בשווייץ, ואז אני מסתכל בלוח ואני רואה למזלי הרב שבתשעת הימים שלפני תשעה באב אין לי הופעות, אבל מי"ז בתמוז עד ראש חודש אב יש לי שלוש הופעות. מה עושים? למדתי שבמצבים כאלה צריך לדעת לאיזה רב להתקשר. התקשרתי לרב מנחם פרומן ז"ל² והוא אמר לי כך: תראה, למה בעצם אסור לך להופיע בזמן הזה? כדי שלא תשמח אנשים, וכדי שלא ישכחו את החורבן. עכשיו בוא נחשוב רגע. הדתיים לא יבואו להופעה. הקהל החילוני שיבוא להופעה אין לו מושג בכלל מה זה בין המצרים ובחלק מהמקרים בכלל לא יודע שהיה חורבן. אז מה דעתך שכאשר תעלה לבמה תאמר לקהל לפני אחד השירים – דעו לכם שבימים אלה אנחנו נמצאים בתקופת בין המצרים, שבהם אנחנו

2. הרב מנחם חיי'שלום פרומן (1945-2013) היה רבה של תקוע, פעיל שלום ומשורר. לימד בישיבת תקוע ובישיבת עתניאל.

מתאבלים על חורבן הבית, אבל אני מקווה שיום אחד הכול יפרח וגם הלב של העולם, שהוא בית המקדש, ייפתח. ואז הוא מוסיף ואומר: אני חושב שגם הרב עובדיה יוסף היה אומר לך, "לך על זה". וכך הוא פתר לי את העניין לשנה ההיא לפחות. ומובן שמאז, בתקופת בין המצרים אני לא מופיע. בסופו של דבר הבנתי על מה אנחנו מתאבלים שם: שלושת השבועות של האבל הם לא רק על חורבן הבית אלא על כל מה שקרה לנו מאז. לולא נחרב הבית, גם לא היו פרעות ת"ח ות"ט ולא היה חמלניצקי ולא הייתה שואה וגם לא היה לנו סכסוך עם הפלסטינים, והיינו פשוט חיים פה. זו הייתה עובדה קיימת, ולא היינו צריכים לעבור את הגלות המרה ואת גירוש ספרד. יכול להיות כמובן שגם היינו מפסידים הרבה דברים.

ואז בעצם הבנתי שהחורבן הוא דבר שממשיך עד עצם היום הזה. ולכן כשבאים חז"ל ואומרים לך לצום בי"ז בתמוז ובתשעה באב ולא לחגוג בשלושת השבועות שביניהם, אני יכול לשאול, למה בעצם אני צריך לצום? שהרומאים יצומו! שצאצאי הרומאים יצומו. הם עשו לנו עוול נוראי והחריבו את בית מקדשנו והגלו אותנו מארצנו! אבל חז"ל, באופן אמיץ מאוד, מפנים את העניין פנימה, אל עצמם, ואומרים: עזוב, עזוב אותם. מפני חטאינו גלינו מארצנו. היה להם לחז"ל האומץ הזה לבוא אחרי החורבן ולהגיד שאנחנו אלה שצריכים לצום, אנחנו צריכים להכות על חטא, אנחנו צריכים להבין למה זה קרה לנו. וזה גם מה שבעצם הסיפור הזה עושה – הוא מפנה את כל הנושא אלינו. הוא אומר: הסתכל מה קורה בתוך העם, מה קורה בינינו.

רוב אגדות החורבן מתייחסות בעצם למה שקורה בתוך עם ישראל. הן לא עוסקות ברומאים, ברשעים הקלגסים האלה, כי כל אלה הם בעצם שליחים. מישהו נתן להם את הרשות לעשות את הדבר הזה. ולמה הרשות ניתנה?

גיל: בר קמצא מטיל מום בעגלה המשולשת, והגמרא מביאה שתי

גרסאות למעשהו. או שהוא הטיל מום בשפתיים, בפיה של העגלה, או שהוא הטיל מום בעין. יש פה כמובן היבט הלכתי טכני: מדובר במקומות שהרומאים לא החשיבו כמום הפוגם את הקורבן, ואילו היהודים – כן. אבל בקריאה ספרותית, אי אפשר להתעלם מעניין המום בשפתיים ובעיניים: אולי השפתיים הן השפתיים שלא מיחו, והעיניים הן העיניים הצרות שלא מסוגלות לראות את האדם הזה, שאולי הוא לא בדיוק אהוב עליך ובכל זאת אתה מתגבר ומאפשר לו להתקיים במחיצתך. העגלה המשולשת היא כנסת ישראל לצורך העניין, או הקהילה הזאת היא העגלה שאלה מוֹמֶיה.

אהוד: וזה הלקח שצריך גם ללמוד בימינו. כי הסיפור הזה בכל אופן מדבר על שנאת חינום, שחז"ל גם הזהירו שהיא זו שגרמה לחורבן, ואנחנו חיים בתקופה שבה היא משתוללת. לשמחתי לא בכל מקום ולא בכל אתר, ועדיין יש חלק גדול, אני חושב, בתוך העם שמחפש את הדבר המאחד, אבל בכל זאת אי אפשר להתעלם מזה. אי אפשר להתעלם מזה שיש לנו היום תקופה כזו, בעיקר עם כל הרשתות החברתיות שבהן כל אחד יכול לומר מה שהוא רוצה, ויש כאן איזה שד שמשתולל, והסיפור הזה מביא את אותו השד וכאילו אומר לנו שכבר אז הוא היה קיים, כשם שהוא קיים היום. והשאלה באמת איך לומדים מזה, איך גורמים לתיקון. והלימוד של הסיפור הזה, ימי בין המצרים, הצומות האלה, כל אלה יגרמו לתיקון של השבר הזה.

הטלת המום היא גם ביטוי סמלי ליחסים הפגומים בין אדם לחברו, מידה כנגד מידה. אתה הטלת בי מום, כלומר אתה ביישת אותי, הפכת אותי לבעל מום, מפני שלכל מקום שאלך יבוזו לי, ואנחנו מדברים עליו אלפיים שנה אחרי, עד כדי כך.

הטלת המום נעשית בדבר קדוש. אתה הטלת מום במשהו שהוא קדוש לי, ואני אטיל מום בדבר שהוא קדוש לכולם. וזה אגב דבר מאוד מעניין, כי לכאורה הביקורת הייתה על החכמים, שלא הבינו שהטלת

המום פוסלת דבר שקדוש לחברה. זה לא רק עניין פרטי בין בעל הבית לבר קמצא, אלא כמו שהזכרת קודם ביחס לעיר סדום, מדובר כאן בעניין ציבורי ובמשמעות ציבורית.

לקפל מקדש לתוך גילים

גיל: ישנו אזכור היסטורי שניתן לראות זיקה בינו לבין הסיפור שלפנינו. יוסף בן מתתיהו כותב שהכרזת המרד הגדול הייתה ביום שבו הורה אלעזר בנו של הכהן הגדול חנניה שלא להקריב כמקובל קורבן בעבור הקיסר בבית המקדש.³ למרות הקשר, ישנו הבדל משמעותי בין שני המקורות: בעוד במדרש, אי ההקרבה נעשתה לא מתוך מניעי מרדנות, אלא היוותה תוצאה של פעולותיו הנכלוליות של בר קמצא, הרי שאצל יוסף בן מתתיהו מדובר על הכרזת מרד מכוונת. לסיפור שלנו יש נוסח נוסף, במדרש איכה רבה. אחד ההבדלים המעניינים בין שני נוסחיו של הסיפור הוא בתפקיד שממלא בכל אחד מהם רבי זכריה בן אבקולס. אם בבבלי רבי זכריה בן אבקולס הוא הגיבור של הדיון בבית המקדש, באיכה רבה התפקיד של רבי זכריה בן אבקולס שונה לגמרי: רבי זכריה, לפי מסורת זו, יושב בסעודה ונמנע מלהתערב. בנוסח שלישי רבי זכריה בן אבקולס מופיע גם בסעודה וגם בדיון בבית המקדש. ייתכן שגרסה שלישית זו היא ניסיון לאחות את שתי המסורות, של הבבלי ושל איכה רבה. **אהוד:** רבי זכריה בן אבקולס לא מיחה, לא אמר כלום. היה יכול לומר ולא אמר. על פי גרסת הבבלי, חכמים הם האחראים, וזה סיפור אחר לגמרי. לפי גרסת הבבלי, האדם שרבי יוחנן מטיל עליו את האחריות לחורבן הוא איש שמקפיד על ההלכה, שאומר שאסור להקריב בעלי

3. תולדות מלחמת היהודים ברומאים, ספר ב, יז.

מומים לבית מקדש, ומבחינה הלכתית הוא צודק. ואכן, גם אסור להרוג מטילי מומים בקודשים. אלא שאותו אדם אמנם מקפיד על ההלכה אבל לא מקיים את מה שרבי יוחנן אומר, "אשרי אדם מפחד תמיד". כלומר, לפעמים יש מצב שבו צריך לעבור על הכללים – "עַת לְעִשׂוֹת לֵה' הִפְרוּ תוֹרַתְךָ" (תהלים קיט, קכו). צריך לראות את המציאות. אני חושב שהסיפור שמופיע בתלמוד אחרי סיפורנו מתכתב איתו. זהו הסיפור על רבן יוחנן בן זכאי המבקש מהקיסר את יבנה וחכמיה ולא מבקש את ירושלים. בן זכאי נמצא בתוך ירושלים הנצורה והסיקריקים לא נותנים לאיש לצאת. הוא רואה שהחורבן מתקרב ושאינן שום סיכוי שהאנשים שבתוך העיר יוכלו להציל את העיר. הוא מבקש לצאת. ואמנם אני לא כל כך אוהב לערב פוליטיקה בלימוד, אבל כאן אין ברירה מפני שהסיפור הוא סיפור פוליטי, אי אפשר לברוח מכך. בן זכאי מבקש עזרה מאבא סיקרא. ייתכן שלפני שהוא עוזר לו הוא שואל אותו: "מה קרה לך, בן זכאי? נהיית שמאלן, תבוסתן? מה, אתה מפחד?" והדיון הזה רלוונטי מאוד לימינו. כן לחלק את ירושלים, לא לחלק את ירושלים, כן לעשות מהלכים או לא. אני כרגע לא מדבר על הפוליטיקה שבדבר, אלא על ההשקפה הדתית העומדת מאחוריו. אני חושב שדורנו חייב לדון בדברים האלה ובעיקר אנשים שמכירים את המקורות היהודיים. אני חושב שאם כבר מדברים על צומות וחורבן, צריך גם להבין למה חז"ל גזרו עלינו את צום גדליה, ואם לא הגיע היום שיקבעו יום צום גם על רצח רבין. כי הדמיון הוא משמעותי. והשאלה פה באמת היא מה עומד על הפרק. המהלך של רבי יוחנן בן זכאי, שבא ואומר: אעשה את עצמי למת ואתה תעזור לי לברוח מירושלים, הוא מהלך שהציל את העם היהודי. אני לא יודע אם היינו יושבים עכשיו פה בישראל ומדברים עברית ולומדים גמרא אלמלא המעשה שעשה, כי הוא הקים את יבנה וחכמיה, ושם ביבנה בחרו להמיר את עבודת בית המקדש בתפילה,

ובכך נתנו לעם צידה לדרך, כדי שיוכל להחזיק מעמד אלפיים שנה של גלות, של חושך שאי אפשר לתאר בכלל. איזו ראייה מופלאה זו הייתה, לקחת את כל עבודת בית המקדש, להפוך אותה למילים, ולאט לאט לקפל את הכול לתוך סידור שיהודי בכל מקום בעולם מחזיק בתוך התרמיל ובעזרתו הוא יכול בעצם לקיים את עבודת בית המקדש. הלוא זה הוא הדבר שהציל אותם מבחינה רוחנית וגם מבחינה מעשית, פיזית. אז היה אפשר לבוא ולהגיד לרבנן יוחנן בן זכאי – דע לך שברגע שאתה מוותר על ירושלים וחומק ממנה אתה פועל בניגוד להלכה, כי ארץ ישראל שייכת לעם ישראל וירושלים בירת הנצח שלנו וכדומה, אבל המהלך שלו בעיני מעיד על אמונה מאוד גדולה, הוא כאילו אומר, אני לא מוותר על שום דבר. אני פשוט רואה את המציאות. המציאות היא כרגע כזו וכזו. הרומאים הם עם שיחלוף. אנחנו עם נצחי. אני לא מוותר על ירושלים, אני רואה דורות דורות קדימה, וזוהי ראייה בסדר גודל רוחני עצום, לדעת שאני לא מוותר על כלום, אלא מתבונן קדימה ומפחד, אשרי אדם מפחד תמיד, אני מפחד מהתוצאות של מה שיקרה אם לא אעשה את המהלך הזה. אני חייב לעשות אותו, כי אם לא אעשה אותו, כל אומות העולם יתייצבו נגדנו.

וזה בדיוק השיקול שרבי זכריה בן אבקולס לא עושה. הוא לא עושה את החישוב שעושה רבן יוחנן בן זכאי. הוא אמנם שומר על ההלכה, אבל לא רואה ששמירת ההלכה ברגע המסוים הקריטי הזה, העובדה שהוא לא מוכן להתגמש בכך, היא שעלולה להביא אותנו לחורבן. גיל: נדרשת פה קבלת החלטה, הוא צריך לקחת אחריות על המקרה, על הסיטואציה הזאת. האזכור הנוסף היחידי של רבי זכריה בן אבקולס במקורות התלמודיים הוא במיקום מפתיע, בעיצומו של דיון הלכתי בתוספתא במסכת שבת: במחלוקת בין בית שמאי ובית הלל בהלכות שבת בוחר ר' זכריה להימנע מהכרעה ולנקוט מעשה

חריג, שלא יהיה נתון לביקורת של אף אחת משתי הגישות. בסיכום הדברים בתופסתא מופיעה שוב הקביעה המגנה את ענוותנותו של ר' זכריה בן אבקילס, שהובילה לחורבן הבית. למה מאשימים אותו בעווה? אולי עוווה היא חוסר היכולת לגלות את אותה גדלות רוח שאנחנו מצפים לה.

אהוד: זה בדיוק זה, זוהי עוווה במובן של "ראש קטן", אדם שלא מוכן "להגדיל ראש" ולהחליט החלטה נועזת מן הסוג שהחליט רבן יוחנן בן זכאי, שהייתה לו גדלות הרוח והראייה למרחק לבצע מהלך שבעיני הוא אחד המהלכים הגדולים המוכרים לנו מההיסטוריה של העם היהודי. האומץ שנדרש, ראשית הסיכון הזה שלקח אל מול הסיקריקים המבקשים לתקוע כידון בגופה שלו ושנית, האומץ כלפי שמים, ההבנה שאני עושה כאן מהלך נועז שאין בו ויתור אמתי.

למאיר אריאל יש שיר שאני מאוד אוהב שהוא אומר בו – "על ארץ מוותרים רק בלב". זאת אומרת, הוויתור על הריבונות אינו באמת ויתור. רק ויתור פנימי הוא ויתור, והוויתור הזה לא קיים אצלנו. הקשר שלנו לירושלים אינו קשור בהכרח לריבונות שלנו על ירושלים. את הדבר הזה אמר כמה דורות לפניו הנביא ירמיהו. יש דמיון מסוים בין שתי הסיטואציות האלה, של רבן יוחנן בן זכאי ושל ירמיהו – העוזבים את ירושלים. כל הקרב של ירמיהו הוא מול האנשים הקנאים שאומרים לצדקיהו: הילחם עד הסוף!

גיל: למלחמת יום הכיפורים הייתה השפעה רבה על חייך ועל יצירתך. האם הגישה הזו לריבונות ולכוח, להכרעתו של בן זכאי, קשורה לעניין זה?

אהוד: אכן כן, היינו דור שחווה בעוצמה רבה את השאננות ותחושת הביטחון והכוח של מלחמת ששת הימים, היינו בה בני 14. ואז באה מלחמת יום הכיפורים וסדקה את התחושה הזו. הסתובבנו בתחושת שבר, הלם. המון שאלות עלו. אני חושב שאת כל הדור שלי מלווה

התחושה הזו. באחד השירים שכתבתי, "כל הזמן באוויר", שמופיע באלבום השלישי, יש ביטוי לתחושת ההלם הזו. זהו וידוי של חייל שעובר משבר נפשי בצבא ומגיע לקצין בריאות נפש ומתוודה בפניו: "אתה מבין, אני דווקא רציתי להיות חלק מהמערכת, אבל הריח הזה של הברזנט עושה לי כאב חריף בקרקעית הבטן, אני מרגיש כאילו נפערת תחתי תהום".

גיל: הסיפור על רבן יוחנן בן זכאי הוא אנטי לוחמני ואנטי קנאי, אבל יש בהיסטוריה שלנו ובמסורת סיפורי מאבק ומלחמה על הזהות. סיפור חנוכה, למשל, המלחמה ביוונים ובאנטיוכוס.

אהוד: יחסם של חכמים לכבלים ולרומאים שונה מאוד מיחסם לסיפור יוון ולמרד של מתתיהו והחשמונאים. הסיבה לכך היא כנראה, שיוון ביקשה בעצם להוציא אותנו לא רק מהמקדש, אלא מעבודת ה', מהיהדות, לוותר על מצוות ברית מילה וכדומה ובעצם להתיוון. על זה צריך להילחם עד הסוף. אם יש סיכוי או אין סיכוי, צריך להילחם. אבל ברגע שהשאלה איננה על הפולחן אלא על הריבונות הפוליטית, על הדגל שיתנוסס שם, היחס הוא אחר. וזו בעיני נקודה משמעותית, להבין את ההבדל. למה פה רבן יוחנן בן זכאי מוכן לוותר וירמיהו מוכן לוותר, אבל במקרה של יוון אף אחד לא מוכן לוותר. ובאמת במקרה של יוון המרד גם הצליח.

ייסורי גאולה

גיל: נחזור לסיפור שלנו. באיכה רבה המדרש מעניק לרבי זכריה בן אבקולס תפקיד מרכזי מאוד, אפשר כמעט לשמוע את ההתפלפלות שלו עם עצמו: רגע, אני אמור להתערב עכשיו או לא? הרי הלכתית זה הבית של המארח, הוא יכול להחליט.

אהוד: גם במדרש איכה רבה וגם בתוספתא שבת רבי זכריה בן

אבקולס מתגלה כהססן, אבל בגרסת התלמוד הבבלי הוא החלטי. כלומר הוא מצליח לשנות את עמדת כולם: גם את עמדת החכמים וגם את זו של אנשי הקיסר. הם רוצים להכיר במורכבות של המצב. כלומר הם "אשרי אדם מפחד תמיד"... ואתה רואה שדווקא הוא מצטייר כאדם חזק ומאוד החלטי שמצליח בלהט ההלכתי שלו לשכנע את כולם לעשות את זה.

גיל: עוד ביטוי שמופיע באיכה רבה באופן מעט שונה מהבבלי בגיטין הוא: "ומסובין יושבים בשלוותם", לעומת "יושבים רבנן ולא מיחו בו" בבבלי. יש פה תוספת, הם "יושבים בשלוותם". נוה להם במקום שהם נמצאים בו ולא רואים במצוקת האחר.

אהוד: חשבתי על זה שלולא קימצא ראה שהם יושבים בשלווה, הוא לא היה מלשין. כלומר יכול להיות שלו ראה שהם מוטרדים, חשים שלא בנוח, אז גם אם לא היו עושים דבר, הוא לא היה הולך להעליל עליהם עלילות. כלומר שלווה הנוכחים בסיטואציה ההיא, האדישות והאטימות שלהם, הן שיוצרות אצלו דחף לנקום.

אני חושב שכמו שישנם ייסורי חורבן יש גם ייסורי גאולה. יש ייסורים של תקומה. שמעתי מדרש מאוד יפה של "החלבן"⁴ שבו הוא מדבר על חזון העצמות היבשות של הנביא יחזקאל. הוא אומר בו כך: אנחנו נמצאים היום בתקופה של בניית הגוף מחדש. חזון העצמות היבשות משמעו שהעצמות מתחברות. בגלות נפרד עם ישראל לאיברים איברים שהתפזרו בכל העולם. עכשיו הוא חוזר לארץ ישראל ומנסה לבנות את הגוף הזה מחדש. האיברים האלה עכשיו צריכים להתכנס מחדש ואז תבוא עליהם הרוח. כך קורה באמת בחזון יחזקאל – העצמות מתחברות, מופיעים בשר, עור, גידים, ואז מגיעה הרוח. אנחנו בשלב שבו אנחנו מחכים לרוח שתבוא, אבל העצמות עכשיו

4. הרב חיים אבישולם עזרא כהן, נולד ב־1935, רב מקובל, מכונה "החלבן" בשל עיסוקו.

בתוך תהליך החיבור, וכמו שניתוח הוא דבר כואב, גם ההרכבה של העצמות היא דבר כואב. אלא שאין ברירה, מוכרחים איכשהו לבנות איזה גוף מהדבר הזה. וכאן ישנו שיעור שאנחנו צריכים ללמוד לזמן שלנו. והוא, שאחדות היא לאו דווקא אחדות.

לקראת יבנה חדשה

גיל: מה הבשורה שאנו היום בחברה הישראלית צריכים לשאוף אליה לנוכח הלקח שנלמד מהסיפור?

אהוד: אני רואה בזמננו צורך לבנות יבנה חדשה שתעמיד מרכז המקובל על כולם. והרי יש כבר כמה נקודות שמחברות בינינו. עצם זה שאנחנו חיים פה באותה הארץ ורוצים להמשיך לחיות כאן, מדברים את אותה השפה, ביום הכיפורים אף אחד לא נוסע ושבתות וחגים אתה מרגיש באוויר. אני חושב שאת נקודות השיתוף האלה צריך לפתח, לא צריך לצפות מהאתיפי להיות לבן או שונה ממי שהוא, אלא לדעת לקבל את זה שאנחנו כולנו איברים של אותו גוף, ואחרי זה באמת, כשנזכה לרוח, לרוח חדשה שצריכה לבוא. וזה בעיני השיעור הגדול של סיפורי החורבן, לדעת לקבל את מי שלא חושב כמוני ולא לפחד ממחלוקת. הגמרא מלאה מחלוקות. אבל לעשות את המחלוקת לא מתוך שנאה אלא מתוך כבוד. לגיטימי להיות ימני, לגיטימי להיות מתנחל, לגיטימי גם להיות שמאלני ולהתריע שיש כיבוש. כולם צודקים פה. אבל צריך להתקיים דיון, ואין דיון. כי ברגע שאתה רק אומר את המילים האלה, ישר מתלהטת איזו שנאת חינוס. הלוואי שנלמד איך לפתח דיון שיש בו כבוד, שיש בו קבלה. אני לא חושב כמוך, אתה לא חושב כמוני, אבל בוא נדון בזה, בוא ננסה למצוא אולי איזו דרך להגיע, לא להסכמה, אבל לפחות

להבנה איך אנחנו יכולים לחיות ביחד. גיל: כדי שנמשיך לשבת ביחד בסעודה ולא לסלק מחוץ לסעודה את מי שלא ממש מתאים לנו ברגע נתון.

אהוד: הנה, זה בדיוק העניין. "איתו אני לא מדבר", אתה מבין? מאוד ממהרים אצלנו להחרים מי שלא חושב כמוני. אני יכול להגיד על עצמי שנכויתי מאוד מכך.

אני אישית כבר חושב שאין שמאל וימין, ואני בוודאי כבר לא חושב במונחים של שמאל וימין. אבל לגבי דברים כמו ארץ ישראל השלמה, אתה יכול לקטלג אותי כאיש שחושב כשמאל, דווקא מבחינה דתית. זאת אומרת אני יותר קרוב לתפיסה החרדית מאשר לתפיסה הדתית לאומית.

אפשר לטעון שזה מפני שחזרתי בתשובה בישיבה ליטאית בבני ברק, אבל זו אינה הסיבה. אני חושב כך מפני שאני קורא את סיפורי החורבן ואני רואה שלחז"ל אין שום בעיה להאשים את הקנאות בחורבן. צום גדליה מדבר על קנאות. רבן יוחנן בן זכאי מדבר על סיקריקים, זוהי קנאות לאומנית קיצונית, ואני מהדבר הזה חושש. וכבר פרופ' ישעיהו ליבוביץ, שהתבטא בצורה מאוד חריפה, אולי חריפה מדי, הזהיר מפני הסטייה אל הכיוון הזה. וזה קרה עוד לפני שרביץ נרצח. ואני אומר, בדורנו קם מישהו ורצח ראש ממשלה. זה בעיני נתון שחייבים לקחת אותו בחשבון בכל דיון על חורבן. ולכן אתה יכול לקטלג אותי בצד השמאלי בעניין הזה.

עם זה אני לא מחרים קהילות. ישנה תופעה של מוזיקאים ישראלים שלא עוברים את הקו הירוק, ואני כן עובר, כבר עשרים שנה. אני מופיע בתקוע ובמקומות נוספים כבר הרבה שנים. ואני נמצא במין מקום כזה שאני לא מחרים מצד אחד, אבל מביע דעות שאולי לא בדיוק מסתדרות עם הציבור הזה, מצד שני. אבל אני לא רק רואה את מה שמפריד אותי מהם. יש בינינו מחלוקות, אבל יש לי גם הרבה

מאוד משותף איתם, יש לי שם גם קהל מובהק, קהל נאמן מאוד שאני מאוד מעריך אותו ומאוד מכבד אותו שהוא קהל שלי, זאת אומרת אין מצב שיזמינו אותי להופעה ואני אגיד לא, אני מצטער, אני לא מדבר איתכם. מה אני משיג בזה שאני לא מדבר איתכם? זה בדיוק ההיפך ממה שאני רוצה. אני רוצה לבוא לשם ואני רוצה לקיים איתם דיונים. פעם הוזמנתי להופיע באחת ההתנחלויות מעבר לקו הירוק, וכשהידיעה על ההופעה התפרסמה קיבלתי פנייה מחברי מהשמאל לא להופיע שם, בגלל עניינים משפטיים שהתעוררו באזור עם אדמות פלסטיניות. לא הסכמתי לבטל את ההופעה, ובעמוד הפייסבוק שלי כתבתי את עמדתי המורכבת – אני לא מחרים ציבורים שלמים, אבל עמדותי הן עמדות השמאל ואני נגד הכיבוש. מה שקרה הוא, שהמילה "כיבוש" הציתה את כעסם של אחדים, קיבלתי תגובות קשות – זורקים את הדיסקים של אהוד בנאי מהבית, לא מזמינים אותו להופיע. נפתח דף פייסבוק תחת הכותרת "מתנחלים נגד אהוד בנאי"...

בגלל הדבר הזה למדתי שהחברה הישראלית מאוד אוהבת שתהיה מקוטלג. אל תשנה, אל תבלבל אותנו, אומרים שני הצדדים. הצד השמאלי אומר: אם אתה נגד הכיבוש אז מה אתה עושה בסוסיא? הצד הימני אומר: אם אתה נגד הכיבוש אז אל תבוא אלי, אני לא צריך אותך, לא רוצה אותך. אתה מבין? נקלעתי לסערה כזאת שתורה לאל עברה, אבל אני מודע לרגישות המופרזת. ולכך שהדיון במקום שהוא יהיה ענייני, אמתי וחשוב, הופך מהר מאוד לחילופי קללות ומהלומות.

גיל: מי אשם במצב הזה? האם בכלל לגיטימי לחפש אשמים? **אהוד:** אולי אשם השיח הפוליטי, הדרך שבה הכנסת מתנהלת, בחוסר כבוד ובהעדר ענייניות. ואני חושב שאנשי רוח ואנשי חינוך צריכים לנהל דו-שיח אמתי, שבו כולם יושבים סביב אותו שולחן בסעודה,

ואם ישנה מחלוקת אז הבה ונדרון. בית הלל ובית שמאי חלקו בדברים רבים, אבל התחתנו זה בזה. זו הייתה מחלוקת לשם שמים, ואני מאמין שכולם בסך הכול רוצים את טובת החברה ואת טובת המדינה, אבל התרגלנו לאיזו מין אש כזו שנדלקת. אתה רק מזכיר איזה נושא טעון, ומיד יש ויברציות כאלה באוויר, שהרבה אנשים מעדיפים לשתוק. הרבה אנשים מעדיפים לא לדבר. כי כל מילה מיותרת שאתה אומר, כל דבר שאתה אומר בחברה הישראלית הוא כמו לזרוק גפרור לאוויר דחוס בבנזין.

המשך הפסוק שבו פתחה אגדת הבבלי הוא "מקשה לבו יפול ברעה". כולם בסיפור הזה מקשים את לבם: בעל הבית, החכמים, בר קמצא, ובסופו של דבר גם רבי זכריה בן אבקולס. זאת אומרת יש כאן הקשיית לב ואטימות הלב. הלב הוא המרכז, מרכז הגוף, האיבר שמחיה אותו. לא המוח מחיה, אלא הלב. ופה נדרש גם שיעור לימינו, שיעור על איך לפתוח את הלב ולא להקשות אותו. איך לא להסתגר בתוך הדבר שאני מאמין בו ולא להיות בטוח שהצדק לחלוטין איתי, אלא גם לפתוח את הלב למי שלא חושב כמוני, לפתוח את הלב למי ששונה ממני. העם צריך לב מרכזי כזה – שמאחד את כל הגוף.

"לֵב טָהוֹר בְּרָא לִי אֱלֹהִים וְרוּחַ נְכוֹן חִדָּשׁ בְּקִרְבִּי" (תהלים נא, יב), וגם "וַיִּנְתְּנִי לְכֶם לֵב חֲדָשׁ וְרוּחַ חֲדָשָׁה אֶתֶן בְּקִרְבְּכֶם וְהִסְרֵתִי אֶת לֵב הָאֶבֶן מִבְּשָׂרְכֶם וַיִּנְתְּנִי לְכֶם לֵב בָּשָׂר" (יחזקאל לו, כו).

לב חדש אנחנו מבקשים, במקום לב האבן, לב חדש ורוח חדשה.

לעיון נוסף

ענת ישראלי-טרן, אגדות החורבן: מסורות החורבן בספרות התלמודית (ספריית הילל בן חיים), הוצאת הקיבוץ המאוחד, 1997, עמ' 12-23.

יאיר פורסטנברג, על קמצא ובר קמצא, בתוך: חמש סוגיות מן התלמוד הבבלי עם פרשנות על דרך המחקר, באתר "פשיטא" <http://lib.pshita.cet.ac.il/pages/sub.asp?source=975>

יונה פרנקל, מדרש ואגדה, הוצאת האוניברסיטה הפתוחה, 1996 עמ' 803-812.

בנימין קלמגוזון, על מה אברה הארץ – עיונים באגדות החורבן, הוצאת ישיבת עתניאל, 2009, עמ' 17-29.

שער שני מאיר בוזגלו

עמ' 48 ריק

שיחה עם ד"ר זאיר בוזגלו

הערות ביוגרפיות

ד"ר מאיר בוזגלו הוא פילוסוף ישראלי ומרצה לפילוסופיה של הלשון, פילוסופיה של המתמטיקה ופילוסופיה יהודית באוניברסיטה העברית. נולד בקזבלנקה, מרוקו, ב-1959, בנו של הפייטן ר' דוד בוזגלו. ד"ר בוזגלו פועל רבות לקידום חינוך שוויוני ולחידוש מסורת הפיוט. בשנים האחרונות ייסד את התנועה "תיקון".

מושג מפתח בהגותו של בוזגלו הוא "מסורתיות", מתוך ניסיון לכונן הגדרה חיובית לזהות מרכזית זו בחברה הישראלית ובעם היהודי בעידן המודרני. מפעלו ההגותי והחינוכי מבקש לחדד את פוטנציאל היצירתיות הדתית הגדולה שבמושג המסורתי וחיוניותו, להמשך קיום התרבות היהודית כגוף חי ופורה. ספרו, "שפה לנאמנים: מחשבות על המסורת", הוא מפעל הגותי פרשני-חינוכי החותר לקדם עמדת מנהיגות ברוח זו בחברה הישראלית.

עמ' 50 ריק

שניות יח

יז ויאמר חתן משה אליו: לא טוב הדבר אשר אתה עשה. יח נבל תבל גם אתה, גם העם הזה אשר עמך: כי כבד ממך הדבר, לא תוכל עשהו לבדך. יט עתה שמע בקלי, איעצך, ויהי אלהים, עמך; היה אתה לעם, מול האלהים, והבאת אתה את הדברים אלה האלהים. כ והזהרתה אתהם את החקים ואת התורות; והודעת להם את הדבר ילכו בה, ואת המעשה, אשר יעשון. כא ואתה תחזה מכל העם אנשי חיל יראי אלהים, אנשי אמת שְׁנָאֵי בַעַ; ושמית עליהם שרי אלפים, שרי מאות, שרי חמשים ושרי עשרות. כב ושפטו את העם בכל עת, והיה כל הדבר הגדל יביאו אליך, וכל הדבר הקטן ישפטו הם; והקל מעליך, ונשאו אתה. כג אם את הדבר הזה תעשה, וצוף אלהים ויכלת עמד; וגם כל העם הזה על מקומו יבא בשלום.

תלמוד בבלי, מסכת בבא מציעא ל ע"ב

דתני רב יוסף

"והודעת להם" זה בית חיהם,

"את הדרך" זו גמילות חסדים,

"ילכו" זה ביקור חולים,

"בה" זו קבורה

"ואת המעשה" זה הדין,

"אשר יעשון" זו לפני משורת הדין [...]

אשר יעשון זו לפני משורת הדין – דאמר ר' יוחנן:

לא חרבה ירושלים אלא על שדנו בה דין תורה.

אלא דיני דמגיזתא לדיינו? [וכי דינים מעוותים יידונו?]

אלא אימא [אמר] שהעמידו דיניהם על דין תורה ולא עבדו [עשו] לפני משורת הדין.

עמ' 52 ריק

חברותא

גיל: "לא חרבה ירושלים אלא על שדנו בה דין תורה" – האמירה הזו של רבי יוחנן, המובאת בתלמוד בהמשך לדרשתו של רב יוסף, מנוסחת כמעט כפרובוקציה. מי בעיניך הנמען לטקסט הזה? איך אתה קורא את זה?

מאיר: זה מאוד מעניין. קודם כול צריך לשים לב שיש כאן אמירה שמנסה להסביר ולנמק חורבן, לא אירוע שולי, חורבן. שנית, הוא אומר לך: אני רוצה שתפיק מזה לקח. ההסבר של חז"ל הוא לא הסבר מה היה, אלא מה צריך להיות. הדגש הוא לא על מה שקרה, אלא לאן אתה צריך ללכת. אפשר כמעט לומר שיש כאן שימוש בחורבן כדי לכוון לזה.

גיל: ומכל הדברים, הוא בוחר לדבר על דין התורה...

מאיר: כמובן. הדבר המשמעותי מאוד שהדרשן מבקש לומר, נוגע לדבר שמוסכם שהוא החשוב ביותר. התורה. כאילו אומר לנו: תשמעו, דווקא הערך הזה, של התעטפות באצטלה של דין תורה, הוא מסוכן מאוד. הוא יוצא נגד עיוות של ערך. פרופ' ישעיהו ליבוביץ חשש בזמנו שהכותל יהפוך להיות מקום פולחן של עבודה זרה, ולכן הוא בחר לצאת בפרובוקציה כנגד הכותל עצמו. יש הבדל בין ביקורת על כך שעברו על חוקי התורה, כגון שלא דנו יתום ואלמנה, לבין הוקעה של משהו שהוא התורה בעצמו, כמו, למשל, ביקורתם של הנביאים

על הקרבת הקורבנות. זוהי ביקורת מסדר שני, הרבה יותר עמוקה. בכל ערך ישנו איום פוטנציאלי – שהערך הזה ישתלט על הכול. יש משפט מעניין באסלאם שלמדתי מאחי הבכור שלום: מי הוא השטן? השטן הוא אחד שמאמין רק באלוהים. הוא לא מאמין בשום אדם. מאמין רק באלוהים, יבטח רק באלוהים. זו שוב ביקורת מסדר שני. גיל: בעבר כתבת דברי ביקורת על קבוצות שונות המתבטאות בנוסח של "הבעיה של החברה הישראלית היא".

מאיר: נכון, לעתים מתקני חברה גורמים נזק, למרות כוונת התיקון, משום שבהצהרה שלהם על הדברים הטעונים תיקון ישנה ראייה צרה והתכחשות למורכבות. אזהרת התורה: "וְדַל לֹא תִהְיֶה בְרִיבוֹ" (שמות כג, א) נוגעת לעניין הזה בדיוק: משיקולים של רחמים אתה עלול להרוס ערך מקודש, ששמו "צדק". לעוות צדק. חז"ל מלמדים אותנו "שכל העוסק בתורה בלבד דומה כמי שאין לו אלוה"⁵. הם לא היו שמרנים המבקשים לקבע מערך של נורמות ולנסות להנחיל אותן. הם הבינו את העיוות של המושג "הערך הגדול". הם ראו את הסכנה הטמונה בעיוותים של ערכים גדולים. בשם ערכים ניתן לעשות הרבה דברים קשים ומעוותים. קבוצות קיצוניות הנתלות באסלאם עושות דבר דומה – הן נתלות בערך באופן קיצוני ובלעדי. הן יכולות לבצע רצח לא מתוך תודעה של פשע אלא מתוך תודעה של הבאת מלכות שמים על העולם. האמירה הזאת של רבי יוחנן היא אמירה ביקורתית מהסוג הזה.

גיל: מה הוא מבקש לומר בדרישה לפעול לפני משורת הדין? כלפי מי מופנית הדרישה הזו? כלפי הדיינים? כלפי הקהילה?
מאיר: זכור לי שפעם למדתי שיש מחלוקת מאוד מעניינת בין הפוסקים הספרדים לאשכנזים בשאלה האם בית משפט עצמו צריך

5. עבודה זרה יז ע"ב.

לנהוג לפנים משורת הדין. בספרות האשכנזית מצאנו שהשופט צריך לבדוק את מצבם הכלכלי של הצדדים, להתחשב בכך ולערוך משפט חומל. בספרות הספרדית מצאנו, כי הדיין מחויב בתהליך המשפט לעשות רק משפט. וזאת מתוך הבנה שהחובה לפעול לפנים משורת הדין נוגעת תמיד ליחיד ולא למערכת המשפט. כל מה שהוא במישור הפומבי של הניתוח המשפטי האנליטי חייב להיעשות אך ורק בשרה המשפטי וההלכתי היבש. רק לאחר מכן, במישור המימוש בפועל, נדרשים רגישות וגילויי מנהיגות חברתית של הדיינים כדי להביא לידי ביטוי את ממד החמלה והחסד של "לפנים משורת הדין". במילים אחרות, המשפט חייב להישאר סטרילי, טהור, מחוץ לחיים, ורק עם חיתומו צריך להתחבר לעולם המעשה, הוא עולם החסד.

גיל: יוצא, לפי הפרשנות שאתה מציע, שיש כאן ביקורת חריפה על תפיסה שרואה בתורה ובחוקיה עולם מדויק שאין צורך לערוך בו כל התאמות למציאות.

מאיר: אמת. יהיו שיגידו שהתורה, שעולם המשפט הוא מתמטי, הוא קולע במדויק לנקודה כמו מחשב. ולכן אין צורך בכוונון (Fine-tuning) אחרי שכבר נקבע המשפט. כביכול בעולם המשפט הכול הרמוני, הכול חתוך, הכול מסודר. אבל הטקסט שלנו יוצא כנגד תפיסה שכזו. בשפה יותר תיאולוגית, האמירה כאן היא שיש כוונה של האל בדין תורה והמשפט היבש לא תמיד יקלע אליו.

גיל: אז הבעיה היא בתפיסה פורמליסטית של התורה?

מאיר: הפורמליסטיקה אמורה להיות רק דרך, כלי אינסטרומנטלי להחזיק את האינטואיציה, אבל היא באמת לא מחזיקה אותה עד תום. היא רק קירוב לאינטואיציה. עדיין כדי לדעת באמת מה הנכון לעשות צריך ללכת מעבר לפורמלי. הרמב"ן אומר זאת באופן הבא: התורה אומרת לנו: אני אמרתי לך כך וכך, ועכשיו חובתך להבין למה אני מתכוונת. לא ברמה של לתפוס פסוק ולהתנהל כעורך דין עם האל.

התנהלות טכנית כזו יכולה להוביל לזוועות.

גיל: ולכן זה החורבן.

מאיר: כן, זה החורבן. זה יכול להביא לתוצאות שהן בניגוד גמור לכוונה של כל הסיפור. גם אם מצאת לך פסוק שעליו תתבסס. כי המשפט הוא קירוב. הוא הקירוב הטוב ביותר לקו האלוהי. אבל עדיין יש משהו בין הקירוב הזה לקו האלוהי.

גיל: מעניין שכל הדרשה הזו מופיעה כפירוש לאזהרה של יתרו למשה.

מאיר: כי כשמשה שפט הוא באמת קלע באופן מדויק. בא יתרו ואמר לו: בנה מערכת חוקית שתעזור לך, מערכת שתדע גם לתקן את הקירוב. יש באמירה הזו ממד מאוד לא טריוויאלי לגבי פילוסופיה של המשפט בכלל.

גיל: אז החורבן הוא בגלל חוסר היכולת שלהם להגיע אל הדיוק הנכון?

מאיר: "לא עשו לפנים משורת הדין" פירושו שהכול נעשה לפי החוק, אבל הכול היה מעוות. זהו הפער בין החוק לבין הראוי. על כך מדובר פה. ניתן לראות את העיקרון הזה בדוגמאות שהתלמוד נותן לקיום מצוות השבת אבדה. גם אם הדין אומר שהבעלים התייאשו, שנותק הקשר בין האדם לבין החפץ שאיבד וכו', בכל זאת עליך להשיב את האבדה לבעליה. כל הדברים האלה נוגעים באמת לפילוסופיה של המשפט, לשאלות של מהו צדק. הרמב"ם כותב לגבי גמילות חסדים ומתנות עניים שהן חשובות יותר מכל מצוות עשה.⁶ זה הסיפור. בזה ניגאל. זה המפתח לגאולה. הרמב"ם לא מגזים אף פעם. הדגש שלו הוא על המצווה הזו כי בעיני הרמב"ם הנהגת הצדקה היא "ללכת בדרכיו" של האל. "ללכת בדרכיו" זה י"ג מידות של רחמים. הרמב"ם

6. רמב"ם, הלכות מתנות עניים י, יא.

לוקח את תוארי הפעולה, לוקח את "הודעני נא את דרכך", ומסביר את תוארי הפעולה כתכונות באופיו של המנהיג. המשפט, לפיכך, היה אמור להיות הדבר הקרוב ביותר לתוארי הפעולה של האל, כי הרי אינך יכול באמת להבין מה זה "רחום", אינך יכול להבין מה זה "חנון". יש במקורות⁷ טקסט מאוד משמעותי שאומר שהאל ביקש לקיים את העולם מתוך דין, אבל כשראה שמוביל הדבר לחורבן, שיתף את מידת הדין עם מידת הרחמים.

גיל: יוצא אפוא שכשם שהבית נחרב בשל העדרו של צדק, הוא ייבנה בקיומו.

תפיסות גאולה שונות

מאיר: נכון. לכן שיתף הקב"ה את מידת הדין עם מידת הרחמים. מה שרבי יוחנן בעצם בא ללמד הוא איך לבנות בחזרה. מטרתו לא הייתה להזכיר סיפור שהתרחש בעבר. היסטוריה אף פעם לא עניינה את חז"ל. אם אני לא יכול להבין מה הדבר אומר לי – להווה ולעתיד שלי, אין לי עניין לנהל ועדת חקירה שתעסוק במה שהיה ותמצא אשמים. השאלה שאני עסוק בה, היא איך לבנות את ירושלים מחדש. חז"ל⁸ אומרים שבית המקדש נחרב בשל שנאת חינם, והרב קוק⁹ הוסיף שהבית ייבנה בשל אהבת חינם. זה הסיפור. איך תבנה את ירושלים מחדש? על ידי כך שתדאג לחלש.

אי אפשר להגיד ליהודי לנטוש את החלש. הדבר אינו עולה על הדעת. וחשוב להזכיר גם את ההקשר הישראלי. בעולם הישראלי המוכר לנו היום ישנן יותר מתפיסת גאולה אחת. מחד גיסא, התפיסה החרדית

7. מדרש בראשית רבה יב, טו.

8. בבלי, יומא ט ע"ב.

9. הרב אברהם יצחק הכהן קוק, אורות הקודש, חלק ג, עמ' שכג-שכד.

שאומרת, אנחנו עדיין בגלות, ולהקמת מדינת ישראל ולקיומה אין שום קשר לגאולה. מאידך גיסא, התפיסה הליבוניזצית, שאומרת, עול הגויים נמאס עלינו, לא יותר, לא פחות. וכמובן גם התפיסה הגורסת כי הקמת המדינה היא אתחלתא דגאולה. לכן יש לומר הלל, עם או בלי ברכה.

אבל האמת היא מורכבת יותר. אנחנו לא בגלות, וגם לא בגאולה. לא זה ולא זה. המחשבה שכבר נגאלת היא מחשבה מסוכנת. מפני שאם כבר נגאלתי, מדוע הר הבית לא בידי? מדוע עלי לפחד מאיום טרור בעיר העתיקה? האם איננו הריבוניים פה? לא ייתכן! מכאן שתפקידי להאיץ את המציאות, לורז בה תהליכים שיתאימו למצב הגאולי שאני כביכול נמצא בו. תהליכים כאלה מזמנים אלימות.

מי שלקח אחריות או בלעדיות על הגאולה, לא טיפח את הקשר של הגאולה הזו לעזרה לחלש. המוקד היה יישוב הארץ, ואחר כך – התנחלות בלבכות. ושאר עניינים תורניים. גמילות חסדים מעולם לא הייתה העיקר.

גיל: מדוע, בעצם?

מאיר: למה קשה לנו לומר שערכות הדדית, עזרה לחלש, היא עיקר ביהדות? אפשר להעלות על הדעת שתי סיבות. האחת היא הנצרות. היא זיהתה את עצמה עם מוסר וראתה את עצמה מתקדמת מבחינה זו, וייתכן שחלק מן היהודים ראו צורך להשיב לזה שאכן אנו לא נוצרים, ואיננו מזהים מוסריות עם מחויבות לריבונו של עולם. היה חשש מאמירות כמו – אם יהדות היא הומניזם, למה אני צריך את יתר החלקים הטקסיים והשוביניסטיים שלה? את המצוות? אסתפק בהומניזם, כמו שעשתה הנצרות.

ואכן, הסיבה השנייה היא החילון שהתפתח מהנצרות, השיר מעליו כל ממד טקסי של הדת והותיר את ההומניזם. ההומניזם הפך לאלטרנטיבה לדת. בתגובה לכך, הוגים יהודים כליבוניזם שאפו

להתרחק מכל קשר בין אמונה להומניזם. חרדתו העיקרית של ליבוביץ הייתה מהתנועה בין הערכים הללו, שתגדיר, בסופו של דבר, את היהדות כלאומנית, שהרי הלאום והמצוות הלאומיות הם אחד הדברים המרכזיים שמבדילים בינה לבין הנצרות.

ליבוביץ ביקש להתבדל מהנצרות בדרך אחרת. במה תתבדל היהדות? בשלילת עבודה זרה. ב"ולא תתורו אַחֲרַי לְבַבְכֶם", שהוא שלילת קאנט. "רק הומניזם" זה מסוכן, זו עבודה זרה.

ליהודים יוצאי ארצות האסלאם אין חרדות כאלה. באוזניהם, הטענה של ליבוביץ, "ולא תתורו אַחֲרַי לְבַבְכֶם" – זו שלילת קאנט נשמעת משונה. בנוסף, הערכים החברתיים הללו, הסתעפות של ההומניזם, היו כבר תפוסים על ידי הסוציאליסטים שטענו שהדת מיותרת.

עם זאת, הדילוג על הערכים החברתיים לא פסח גם על אותן עמדות שהדגישו את עם ישראל אבל זנחו את היהודי והיהודייה הבודדים. איני יודע מי אמר שכשהמשיח יבוא הוא יכבוש את כל הארץ והיא תהיה כולה שלנו. אבל זה לא עוזר: הימין הדתי לא קישר בין אתחלתא וגאולה לצדקה ולחסד, וכרך אותה עם בניין הארץ.

אבל עובדה היא, שחז"ל אומרים בפירוש שהדרך להביא את הגאולה, את המשיח היא לעסוק בצדקה, בחסד וברחמים. המדרש בא ללמד אותך איך אתה משחזר את מה שהיה, והדרך לכך היא לנהוג לפנים משורת הדין, להכניס רחמים לדין. חמלה והליכה בדרך שהיא מעבר לאות הכתובה והנחרצת הן אלו שמקרבות את הגאולה. החמס האמתית, התוקפנות האמתית, נעשים כמעט תמיד בחסות האות הכתובה. ולא רק אצלנו, גם בעולם. המשפטיזציה של החברה האמריקאית קשורה לזה. אנשים תובעים זה את זה כל הזמן או מאיימים בתביעות. הדין הוא השולט. וזה מתקשר לביטוי "לפנים משורת הדין".

גיל: אתה, בהוויית חייך ובמעורבות החברתית הענפה שלך, בעצם קשור למתחים רבים שיש בחברה. אתה רמזת על חלק מהם,

סוציולוגיים, דתיים, תפיסות הומניסטיות. אתה בעצם מלמד אותנו: מצד אחד, בוא נהיה נאמנים, ומצד שני, בוא נהיה קשובים. נכיר וגם ניתן הכרה, נתעשר מכל השפע ומכל החיבורים. אלו הם מסרים מאוד מורכבים. אנחנו הרי מכירים לא מעט פעילים חברתיים שבפועל מתקשים לקיים קשרי גומלין שיש בהם חמלה, סובלנות והכלה, הם דוגמה הפוכה למודל הקשוב, הדיאלוגי, שאתה מכון אליו. מאיר: נכון, לפעמים נתקלים באנשים שחותרים לתיקון חברתי, אך יש בהם לא מעט מרירות. גיל: אשמח אם תוכל להתייחס גם לממד הביוגרפי שלך, מתי הרגע שבו זיהית את הפצע והחלטת לפעול למען התיקון.

היסוד הוא הבית

מאיר: אני חושב שהנקודה המעניינת היא הרגע שבו השאלה המרכזית של החיים שלי הופכת להיות שאלת העם היהודי. שאלה לא פשוטה. מתי נוצר הקשר הזה, שרק הפך יותר ויותר אינטנסיבי. הוא מתבטא בצורך לחיות ולפעול בישראל, גם במישור התגייסות לפעולה כשהעם הזה מצוי במצב חירום, וגם במישור הבית והמשפחה, שהם אולי הדבר המרכזי ביותר.

כשאני חושב על זה, אז בעצם כל ההשפעות הן מהבית שלי, השפעות של ההורים, של אבא, אמא, אחים ואחיות. מעצם זה שאבא הוא דמות מאוד מובילה בקהילה, ויש דברים שאתה מקבל בכלל בלי לדעת שאתה מחליט עליהם. מין תודעת אחריות שנטבעה בי כבר מגיל קטן. הייתי מין ראש חבורה כזו, כל שבוע הולכים מכות... לא מכות אלימות, אלא שומרים על חלשים. וזה מגיל קטן ממש. היום אני מבין שזו לא הייתה בחירה מודעת לאישי את תפקיד מגן החלשים, במובן מסוים, אני מרגיש שהייעוד הזה, התפקיד הזה, בחר

בי. לכן אולי השאלה היא יותר עדינה – למה לא הסיטו אותי כל מיני דברים אחרים, מה שמר עלי שלא סטייתי לכאן ולכאן. זה גם כן מהבית – מאבא ומהאחים. אחי פעיל מאוד פוליטית, וגם הוא קיבל את זה מהבית, כל הרגישות הפוליטית. אבא בשבילי הוא זיכרון של יום כיפור ושל חסד. אבא היה עני, אבל מחצית ממה שהוא הרוויח – נתן לאחרים. אני זוכר שאנשים היו תמיד נדהמים. אני מניח שאנשים שאלו את עצמם אם אין פה בעיה של עודף רחמים... בפועל הוא הקים רשת שלמה של עניים שדאג להם. בסופו של דבר, לא השאיר חיסכון של שקל בבית, כלום. אתה מבין? זה הבסיס. כשהבסיס הזה קיים – אז הכול מובן מאליו.

כנראה שהושפעת ממנו. בחוג למתמטיקה, למשל, חוג לא קל, הצלחתי והגעתי להישגים יפים, ב"ה. למרות זאת, הבנתי שלא נכון להשקיע את הכישרונות שניחנתי בהם בתחום ההוא. אם אעשה כך, זה יהיה מעשה אנוכי, מעשה של גאווה. אני מעיד על עצמי בלבד, ולא על חברי שבחרו בתחום זה: המתמטיקה הפכה לספורט, ואני חיפשתי משהו משמעותי יותר. אז חתכתי את הקריירה המתמטית שלי. עזבתי. מה שעזר לי הוא מראה דמותו של אבא שלי שהיה מקבל בביתו אנשים רבים שהתדפקו על הדלת לבקש צדקה. וכשמישהו מאורחיו היה מבקש לומר דבר תורה, אבא הסכים, ובלבד שיהיה זה דבר תורה פשוט. הוא לא אהב להיכנס לפלפולים ולהתנצחויות כדי להוכיח את גאונותו. הוא לקח את הידע והיכולת שלו והעביר אותו מתחום הספורט האתגרי המבקש "להוכיח" ו"להראות", למקום אחר. זו הייתה הרוגמה שלי, משם שאבתי השראה ואור. אבא לקח אחריות על העם היהודי. ואותו ואנשים כמוהו אני ראתי, והם הדביקו אותי ברצינות שבה לקחו את הרעיון של להיות יהודי.

אבי, כאמור, היה אחד מהם, גם אחי, וגם ישעיהו ליבוביץ. ועוד אנשים שפגשתי, אנשים שלקחו את היהדות מאוד מאוד ברצינות וחיו

אותה באינטנסיביות איומה ממש.

ראה למשל את השכול בחברה הישראלית. יושבת צעירה שאיכדה את בחיר לבה. איזה מחיר היא שילמה. אז אתה במקומך, תעסוק בשאלה איך להגדיל את דירתך? תשיג עוד תואר? עוד רכוש? לא התאים לי הדבר הזה. אני השתדלתי לעסוק במה שיעניק לי יותר ויגדיל את האינטנסיביות של המחויבות שלי. אז עם כל הרעיונות האלה יצאתי מהבית, וב"ה החיים לא הסיטו אותי מהמסלול הזה, בחסדי השם. ראיתי איך אחרים מתנהגים, והשתדלתי לנווט את עצמי לעיקר: מה הן שאלות העם היהודי היום, בישראל ומחוצה לה, וכיצד כל שאלות המדע, גם הן מתנקזות ליהדות. יש לי בכך יתרון מסוים, אולי קל לי יותר לא ליפול בפחים מיידים...

גיל: היכן קיימת בחברה הישראלית התופעה של "מעמידים את דיניהם על דין תורה"?

מאיר: התופעה קיימת לא רק בבני אדם פרטיים, אלא גם במישור התרבותי, ואפשר לומר אפילו שהתופעה הולכת ומתרחבת. העניין הזה כבר נדון רבות, פרופ' אביעזר רביצקי ורבים כבר דנו בזה – למשל בנוגע לתופעת המשפטיזציה בחברה הישראלית.

יש דוגמאות אקטואליות מאוד, של דברים שהם אסורים, אולי אפילו מדין תורה, אך נעשים מתוך אצטלה של רדיפת צדק. למשל, תוכנית הטלוויזיה הנצפית מאוד, "יצאת צדיק": לוקחים בעלי מלאכה שחוטאים בהפקעת מחירים או במתן שירות לא טוב, מצלמים אותם בשעת מעשה ומביישים אותם מול כל המדינה. לכאורה הם "עושים חוק", נכון? הם מבקשים לשים קץ לתופעות פסולות. אבל בואו נראה מה קורה בהקשר הרחב והאנושי של הסיפור: לאינסטלטור הזה יש ילדים, הם הולכים לבית הספר, אתה ביישת את הילדים שלו בפומבי, יש משפחה רחבה ועוד ועוד. כבר עדיף היה לקנוס אותו, ואפילו בקנס גדול מאוד, אבל בדרך אחרת, למשל בתביעה.

התובנה הזו שכבר הדהדה אצלי לפני שנים רבות, גרמה לי ליזום את הקמת תנועת "תיקון". מושג הריבונות הוא מושג שהתחדש בעולם היהודי, ועולם התוכן היהודי לא היה ערוך לו. מפני שהיהדות היא האתוס שלנו, הסיפור הבסיסי שלנו, והוא לא ידע לתת מענה לאתגר הזה, נוצרו כל מיני דפוסים של התמודדות. לפעמים אפילו אנרגיות של מרד.

למרבה הצער, לערכים האוניברסליים שהם חלק מהותי מן היהדות, אין דורש. יש הסתייגות מהם, או אמירות בנוסח – "גם גוי יכול להיות מוסרי". יש כאלה שמצאו להם דרך לעקוף כל מה שמריח מוסר. הם מוסיפים את המשפט: "זה נוצרי". אתה רוצה להפריך טענה, פשוט תאמר שהיא נוצרית ולווה את דבריך בנחרת בוז... זה המחיר שאנו משלמים על הגלות באירופה. בניגוד לכך, יהודי ארצות האסלאם יכולים להרגיש בעת ובעונה אחת לאומיים, מאמינים, מפתחים חמלה לאדם באשר הוא וגם ליהודי, יראים ואוהבים את הקב"ה... הם יכולים לשמוע פיוטים שמקיימים זיקה לתרבות הערבית ולערבים, אבל גם יודעים להילחם בגולני נגד אויבים. רעיון כלל ישראל לא נפגם אצלם, והפצעים של ההשכלה לא עיוותו את תפיסתם ולא הפכו אותם למפוצלים לחצרות-חצרות.

איש לא יגיד לך, כמובן, שהוא נגד ערכים של חמלה, רחמים וגמילות חסדים. במחנה החרדי ישנם המון גמ"חים, איך אפשר לומר שהם נגד גמילות חסדים? והוא הדבר לגבי הגרעינים התורניים. אבל משקלם של הערכים הללו אינו מה שהיית מצפה במדינה ריבונית. השאלה היא, איך אני מבטא את הערכים היהודיים במצב הזה של ריבונות. אני לא יכול לבוא חשבון עם המייסדים. המייסדים עשו את מה שהם עשו, כמיטב הבנתם, במיטב כוחם. ועצרו במקום מסוים. מאז אין לנו אתוס שקשור בצורה מאוד עמוקה למי שאנחנו מצד אחד, ומצד שני גם קשוב לצרכים של החברה הישראלית ולדאגות של החברה

הישראלית.

יחד עם רבים בחברה הישראלית אני רוצה לעדכן את האתוס הישראלי באופן שיגיב לשאלות שלי היום פה בישראל במאה העשרים ואחת, והשאלות שלי נוגעות א. בצורך להיות פה ב. במצב החברה ג. בכידוד התרבותי וד. בטשטוש התרבותי, באמריקניזציה וכו'.

עזבתי את הקשת הדמוקרטית המזרחית כי לא הייתה שם שפה יהודית. הקשת רצתה להיות כמו מרצ רק מזרחית, וש"ס רצו להיות כמו אגודת ישראל, רק מזרחיים, אתה מבין למה אני מתכוון? כאילו שכפלנו מגירות קיימות. למזרחים יש משהו אחר לומר. לאו דווקא לשכפל את המגירות הקיימות. למשל, מסורת, למשל קשר לערבית, יכול להיות שנדרש מאיתנו לספר בדיחה אחרת ולא לחזור על הבדיחות הקיימות.

מהרגע שאתה שואל את השאלה במונחים יהודיים, אז גם המזרחיות תופסת מקום פחות מרכזי, היא לא מטייחת, היא לא נשכחת. היא תופסת מקום פחות דומיננטי, היא שם באחריות מלאה אבל היא לא בלעדית. הרעיון הוא, לתת להתחדשות היהודית משמעות חברתית, פוליטית, תרבותית רלוונטית. מילת המפתח היא רלוונטיות.

גיל: אתה מתאר השלמה של חיסרון. אחריות לכונן שפה של מערכות שיכולות לקחת אחריות על הכול. אבל המילה "תיקון", שבחרת בעבור התנועה החברתית שאתה כל כך פעיל בה, היא מילה מאוד ביקורתית. אם זה התיקון אז מה הוא הקלקול?

מאיר: אנחנו במצב של קלקול גדל והולך, למרבה הצער. הכוונה היא כמובן לנושא הפערים החברתיים הקשים. כשבורקים לעומק, הרי שכל המדדים מראים זאת – החינוך, החמדנות, רידוד התרבות. על הקלקול קל להסכים. אני לא רציתי שינוי, כי שינוי הוא לא בהכרח טוב, ולעתים הוא יכול אפילו לדרדר את המצב. רציתי מצב מתמשך של תיקון, לא "זבנג וגמרנו". מצב תמידי של תיקון.

גיל: וכיצד באות לידי ביטוי המחוות הללו של התיקון?
מאיר: למשל על ידי עדכון הסמלים היהודיים: עסקנו הרבה בנושא השבת, באופן שיחלץ את הדיון משיח הזכויות: כן כפייה דתית, לא כפייה דתית. ביקשנו לכונן שיח של זהות. כי השבת נתקעה בחברה הישראלית. היא בכרסום מתמשך והולך. יותר ויותר עובדים נאלצים לעבוד בשבת, אף על פי שהעבודה שלהם לא קשורה לשבת, רק בגלל חמדנות המעסיק. מפעלים פתוחים בשבת בלי שום הצדקה. שבת היא זמן, שבת היא אמירה נגד העבדות, שבת היא התיקון לדיגיטליות האינ-סופית, לעבדות למסך, שבת זו קהילה, שבת היא ערכים ירוקים. חייבים להזכיר את הערכים היהודיים האוניברסליים הגדולים שטמונים במשמעות של השבת, ערכים שנשכחו כמעט לגמרי. בכל אלה ועוד, צריך התיקון לעסוק.

לעיון נוסף

מנחם אלון, **המשפט העברי, מקורותיו עקרונותיו ותולדותיו**, הוצאת מאגנס, מהדורה שלישית, ירושלים תשמ"ח, עמ' 137-148.
מיכאל ויגודה, "לפנים משורת הדין", **אנציקלופדיה יהודית דעת**, תשס"ב (בתוך: אתר "דעת").
רוחמה וייס, "לא חרב הבית אלא על הורים שדנו בו דין תורה" – על הורות וקנאות בסיפור תלמודי אחד, **דעות 48 תש"ע**.
דב רפל, "לפנים משורת הדין" – עיקרון אתי, מוסרי ומשפטי, **מחניים**, גיליון 12 (א) תשנ"ו.

שער שלישי יולי תמיד

עמ' 68 ריק

שיחה עם פרופ' יולי תפיר

הערות ביוגרפיות

יולי (יעל) תמיר, ילידת 1954, היא פרופסור לפילוסופיה. בעבר כיהנה כחברת כנסת וכשרה מטעם מפלגת העבודה. בשנים 1999–2001 היא כיהנה כשרה לקליטת עלייה, ובשנים 2006–2009 כשרת החינוך. נולדה בתל אביב. למדה בבית הספר התיכון אליאנס בתל אביב. במלחמת יום הכיפורים שירתה כקצינה במוצב צה"ל בסיני והשתחררה בדרגת סגן.

בשנת 1978 סיימה לימודים לתואר ראשון בביולוגיה, ובשנת 1985 קיבלה תואר שני במדע המדינה – שניהם מהאוניברסיטה העברית בירושלים. בשנת 1989 הוענק לה תואר דוקטור לפילוסופיה פוליטית מאוניברסיטת אוקספורד באנגליה. בשנים 1989–1999 לימדה בחוג לפילוסופיה באוניברסיטת תל אביב והייתה עמיתת מחקר של מכון הרטמן בירושלים ושל אוניברסיטאות פרינסטון והרווארד.

תמיר נמנתה עם מייסדי תנועת "שלום עכשיו" בשנת 1978. בשנים 1980–1985 הייתה פעילה במפלגת רצ, ובשנים 1998–1999 הייתה יושבת-ראש האגודה לזכויות האזרח. משנת 1995 ועד לשנת 2009 הייתה פעילה במפלגת העבודה.

תמיר הייתה מבין מנסחי אמנת כנרת. כיום היא נשיאת מכללת שנקר.

עמ' 70 ריק

תלמוד בבלי, גסכת גיטין נו ע"א¹⁰

הוּוּ בְּהוּ הִנְהוּ בְּרִיּוּנִי.

אמרו להו רבנן: ניפוק ונעביד שלמא בהדייהו.

לא שבקינהו.

אמרו להו: ניפוק ונעביד קרבא בהדייהו.

אמרו להו רבנן: לא מסתייעא מילתא.

קמו קלנהו להנהו אמברי דחיטי ושערי, והוה כפנא.

[...]

אבא סקרא ריש בריוני דירושלים בר אחתיה דרבן יוחנן בן זכאי הוה.

שלח ליה: תא בצינעא לגבאי.

אתא.

א"ל: עד אימת עבדיתו הכי וקטליתו ליה לעלמא בכפנא?

א"ל: מאי איעביד, דאי אמינא להו מידי קטלו לי.

א"ל: חזי לי תקנתא לדידי דאיפוק, אפשר דהוי הצלה פורתא.

א"ל: נקוט נפשך בקצירי וליתי כולי עלמא ולישיילו בך

ואייתי מידי סריא ואגני גבך ולימרו דנח נפשך

וליעיילו בך תלמידך ולא ליעול בך איניש אחרינא,

דלא לרגשן בך דקליל את דאינהו ידעי דחייא קליל ממיתא.

עביד הכי.

נכנס בו רבי אליעזר מצד אחד ורבי יהושע מצד אחר.

כי מטו לפיתחא בעו למדקריה,

אמר להו: יאמרו רבן דקרו!

בעו למדחפיה,

אמר להו: יאמרו רבן דחפו!

פתחו ליה בבא – נפק.

10. מקבילה לסיפור באבות דרבי נתן נוסחא א פרק ד.

כי מטא להתם אמר: שלמא עלך מלכא, שלמא עלך מלכא.
 א"ל: מיחייבת תרי קטלא, חדא דלאו מלכא אנא, וקא קרית לי מלכא.
 ותו – אי מלכא אנא, עד האינדא אמאי לא אתית לגבאי?
 א"ל: דקאמרת לאו מלכא אנא – איברא מלכא את, דאי לאו מלכא את
 לא מימסרא ירושלים בידך,
 דכתיב: והלבנון באדיר יפול, ואין אדיר אלא מלך דכתיב: והיה אדירו
 ממנו וגו' ואין לבנון אלא ביהמ"ק שנאמר ההר הטוב הזה והלבנון.
 ודקאמרת אי מלכא אנא, אמאי לא קאתית לגבאי עד האינדא? – בריוני
 דאית בן לא שבקינן.
 אמר ליה: אילו חבית של דבש ודרקון כרוך עליה, לא היו שוברין את
 החבית בשביל דרקון?
 אישתיק.
 קרי עליה רב יוסף ואיתימא רבי עקיבא: משיב חכמים אחור ודעתם
 יסכל.
 איבעי ליה למימר ליה שקלינן צבתא ושקלינן ליה לדרקון וקטלינן ליה
 וחביתא שבקינן לה.
 [...]

אמר ליה: מיזל אזילנא ואינש אחרינא משדרנא, אלא בעי מינאי מידי
 דאתן לך.
 אמר ליה: תן לי יבנה וחכמיה ושושילתא דרבן גמליאל ואסוותא דמסיין
 ליה לרבי צדוק.
 קרי עליה רב יוסף ואיתימא רבי עקיבא: משיב חכמים אחור ודעתם
 יסכל.
 איבעי למימר ליה לשבקינהו הדא זימנא,
 והוא סבר דלמא כולי האי לא עביד, והצלה פורתא נמי לא הוי.

תרגום

היו בהם [באנשי ירושלים] הבריונים ההם. אמרו להם חכמים: נצא ונעשה שלום עם הרומאים.

לא נתנום;

אמרו להם: נצא ונלחם בהם.

אמרו להם החכמים: לא יסתייע הדבר.

קמו, שרפו לאוצרות החיטים והשעורים, והיה רעב

[...]

אבא סקרא, ראש הבריונים של ירושלים, בן אחותו של רבן יוחנן בן זכאי היה.

שלח לו (ריב"ז): בוא בחשאי אלי.

בא,

אמר לו: עד מתי אתם עושים כך, והורגים את העולם ברעב!

א"ל (אבא סקרא): מה אעשה, שאם אומר להם דבר יהרגוני.

אמר לו: ראה לי תקנה שאני אצא, אפשר שתהא הצלה מעטה.

אמר לו: עשה עצמך חולה, ויבואו הכל וישאלו בך, ויאמרו שמתת, והבא

דבר מסריח והנח לידך, ויעסקו בך תלמידיך ולא אנשים אחרים שלא

ירגישו בך שקל אתה, שהם יודעים שהחי קל מהמת.

עשה (ריב"ז) כך.

נכנס בו רבי אליעזר מצד אחד ורבי יהושע מצד אחד.

כשהגיעו לפתח (העיר) רצו (השומרים) לדוקרו,

אמר להם: יאמרו: "רבן דקרו!"

רצו לדוחפו,

אמר להם: יאמרו: "רבן דחפו!"

פתחו לו את השער.

כשהגיע לשם אמר (ריב"ז): שלום עליך המלך, שלום עליך המלך!

אמר לו (אסכסיינוס): התחייבת שתי מיתות: אחת, שאין מלך ואתה

קורא לי מלך, ועוד: אם מלך אני, עד עכשיו מדוע לא באת אלי?
 אמר לו: מה שאמרת, "אין אני מלך" – ודאי מלך אתה, אם לא מלך אתה
 לא נמסרת ירושלים בידך,
 שנאמר: "והלבנון באדיר יפול" (ישעיהו י, לד), ואין אדיר אלא מלך, שכתוב
 "והיה אדירו ממנו ומושלו מקרבו יצא" (ירמיהו ל, כא), ואין לבנון אלא
 בית־המקדש, שנאמר "ההר הטוב הזה והלבנון" (דברים ג, כה).
 ושאמרת "אם מלך אני מדוע לא באת אלי" – בריונים שיש בנו לא
 הניחו לנו.

אמר לו [אספסיינוס]: אילו חבית של דבש ודרקון כרוך עליה, לא היו
 שוברים את החבית בשביל דרקון? [כלומר, צריך אני להחריב את העיר
 בשביל בריונים שבתוכה]
 שתק [רבן יוחנן בן זכאי].

קרא עליו רב יוסף, ויש אומרים ר' עקיבא: "משיב חכמים אחור ודעתכם
 יסכל" (ישעיהו מד, כה), היה צריך לומר לו: "לוקחים צבת ונוטלים את
 הדרקון והורגים אותו, ומניחים את החבית". [כלומר, ניתן להרוג את
 המורדים ולהשאיר את העיר].

[...]

אמר לו (אספסיינוס): הולך אני ואדם אחר אשלח במקומי [לצור על
 ירושלים], אלא בקש ממני דבר ואתן לך.
 אמר לו: תן לי יבנה וחכמיה, ושושלת של רבן גמליאל, ורופאים שירפאו
 את ר' צדוק.

קרא עליו רב יוסף ויש אומרים ר' עקיבא: "משיב חכמים אחור ודעתם
 יסכל" (ישעיהו מד, כה), היה צריך לומר לו שיניח להם בפעם הזאת.
 והוא סבר שמא כל זאת לא יעשה, ואף הצלה מעטה לא תהיה.

חברותא

גיל: בטקסט שבחרנו אנחנו מצטרפים אל סיפור החורבן בשלב שבו כבר נערך מצור על ירושלים על ידי הרומאים בזמן בית שני. הבריונים מסרבים להצעת חכמים לעשות שלום. נצא ונלחם בהם, כך מציעים הבריונים. אומרים להם החכמים: "לא יסתייע הדבר" ומלחמה לא תצלח. כדי לצאת מהמלכוד מבצעים הבריונים צעד שאין ממנו חזרה, שורפים את אוצרות התבואה וכתוצאה מכך מתפשט רעב. מטרת המהלך הזה היא להאיץ ביציאה לקרב ברומאים. כלומר אתם לא תוכלו להמשיך לשמר את המצב המושהה הזה שבו ירושלים מצליחה לשרוד במצור בזכות עשיריה.

יולי: אני שואלת את עצמי אם יש בשלב הזה דבר כלשהו שיכול להביא לפתרון. מעניין שהסיפור מסופר פה רק מנקודת המבט של אליטת החכמים. הבריונים לא מנסים לומר שיש סיכוי, הם רוצים מלחמה. דווקא החכמים מציבים עמדה מאוד פרגמטית. הטיעון: "לא יסתייע הדבר" הוא לא מוסרי או ערכי, אלא פרגמטי, לא טיעון נורמטיבי. זו אינה תשובה מעוררת השראה במיוחד.

גיל: אלא אם כן כופים על המעשה שלהם פרשנות דתית ואומרים כי המהלך הזה לא יקבל "סיוע משמים". לרעיון הזה ניתן למצוא חיזוק

מאגדה מפורסמת אחרת שמופיעה בתלמוד.¹¹ הגמרא שם מתארת דיאלוג בין שני חכמים, ר' יוסי בן קסמא ור' חנינא בן תרדיון. נושא הדיאלוג הוא פרגמטיזם והסתמכות על הנס. ר' חנינא בן תרדיון פועל מבלי להתחשב כלל בחוקי רומי ובגזירות השמד. ר' יוסי בן קסמא חולק עליו:

אמר לו [בן קסמא]: חנינא אחי אי אתה יודע שאומה זו מן השמים המליכוה? שהחריבה את ביתו ושרפה את היכלו והרגה את חסידיו ואבדה את טוביו ועדיין היא קיימת ואני שמעתי עליך שאתה יושב ועוסק בתורה [ומקהיל קהלות ברבים] וסבר [תורה] מונח לך בחיקך?
אמר לו: מן השמים ירחמו.
אמר לו: אני אומר לך דברים של טעם ואתה אומר לי מן השמים ירחמו!
תמה אני אם לא ישרפו אותך ואת ספר תורה באש!

ר' יוסי בן קסמא טוען שאין לסמוך על הנס. העובדה שמלכות רומי שולטת עדיין, למרות כל מעשיה הרעים, מלמדת ש"מן השמים המליכוה". ועל כן ההתרסה נגדה אין לה תוחלת. האמירה "מן השמים ירחמו" היא אמירה מסוכנת, שיש בה הסרת אחריות ריאלית לתוצאות הקשות. ה' לא יצילך וסופך למות בייסורים. כמובן, עורכי הסוגיה בגמרא וגם לומדיה יודעים היטב מה היה סופו של ר' חנינא בן תרדיון. ר' יוסי בן קסמא – צדק.

ובסיפור שלנו, אבא סיקרא, ראש הבריונים של ירושלים, בן אחותו של רבן יוחנן בן זכאי, מגיע לפגישה סודית בבית דודו. "עד מתי

11. בבלי, עבודה זרה יח ע"א.

אתם הורגים את העולם ברעב?" שואל אותו הדוד, רבן יוחנן בן זכאי.
 "מה אעשה?" עונה לו האחין, "אם אומר להם דבר יהרגוני".
 אבא סיקרא, מנהיג הבריונים, לכוד בידי מונהגיו. מנהיג הקנאים
 מצטייר כאן כמי שאינו מסוגל לשלוט ולהוביל. הוא עצמו מובל.
 קורבן ולא מנהיג.

בפועל מתקיימים כאן שני ערוצי תקשורת: גלוי וסמוי. השיחה
 הגלויה היא בין החכמים לבין הבריונים, בעוד השיחה הסמויה,
 הרומזת לאפשרות של שיתוף פעולה, מתנהלת בערוץ חשאי, בין
 שני היריבים שהם גם קרובי משפחה.

יולי: יש כאן רטוריקה גלויה מול רטוריקה סמויה – מאחורי הקלעים
 ישנו ניסיון לשכנע, כי אולי הערוץ הזה יתברר כבעל פוטנציאל
 השפעה רב יותר. הנחה המקובלת גם היום היא שמה שאתה יכול
 להסכים עליו בחשאי, לא בהכרח אתה יכול להסכים עליו בגלוי.
 אלא אם כן הגעת להסכם כולל המצדיק את הפשרות שנעשו. פשרה
 נתפסת בקהלים רחבים כפחיתות כבוד, פגיעה במעמד, היא מעוררת
 חשש לביקורת. תמיד פשוט יותר לערוך את הפשרות מאחורי הקלעים
 מאשר במרכז הבמה. המבוגר האחראי הוא רבן יוחנן בן זכאי, והוא
 זה שפונה לערוץ החשאי.

גיל: מחקרים מלמדים על התפקיד השליילי שממלאים הצופים במשא
 ומתן.¹² כשהנציגים הנושאים ונותנים יושבים לכד עם עצמם, הם
 מסוגלים הרבה פעמים להצליח לגשר על פערים קשים ביותר. הבעיה
 היא שבסוף תמיד הנציג צריך לחזור לקהל ששלח אותו. פעמים רבות
 הוא יואשם בבגידה על ידי הקבוצה שאותה הוא מייצג.
 יולי: כך קרה בין רבין לאש"ף. הערוץ החשאי שהתנהל בין שליחיהם

Brown, R., "Negotiation in three dimensions: Managing the public face of international negotiation", in *Negotiation in International Conflict*, p. 20; Routledge, New York, 2014.

באוסלו אפשר להגיע להסכמות בין הצדדים. אילו ניהלו משא ומתן גלוי היו הנושאים ונותנים מצויים תחת לחץ עצום מצד קבוצות ההתייחסות שלהם.

תופעה דומה ניתן לראות גם בסוגים אחרים של משא ומתן, כמו למשל בסכסוכי עבודה במשק. כשנציג העובדים ונציג האוצר מדברים בפני הציבור הרחב, הם תמיד ינקטו עמדות קיצוניות ולא מתפשרות וירכו להשתמש בכיטוי "לא יעלה על הדעת שאנחנו נתפשר". אבל בטיפול ובארגון נכון של הדיאלוג ניתן להגיע לפשרה גם כשהדברים לכאורה נראים אבודים. החשאיות יוצרת את ההזדמנות לפתיחות, להקשבה. אבא סיקרא ממש משתף פעולה עם בן זכאי: "אמר לו: הראה לי תקנה שאני אצא, אפשר שתהא הצלה מעטה". הוא עומד לרמות את אנשיו. הנה לך אסטרטגיה שאינה פשוטה כלל.

גיל: אכן. אבל שימי לב: פועל חשוב בסיפור הוא הפועל עשה – נעשה שלום. ובהמשך "עד מתי אתם עושים", "מה אעשה?", "עשה עצמך חולה". זוהי מילה מנחה שמדגישה את האחריות, את התביעה המתמשכת והבלתי מתפשרת לנקיטת צעדים, ליוזמה ולאקטיביות. נתקדם בסיפור: המזימה מצליחה, רבן יוחנן בן זכאי מצליח לעבור דרך השער, לצאת מהעיר ולהגיע אל אספסיאנוס. בבואו אליו הוא מברך: "שלום עליך המלך", "שלום עליך המלך".

מודגשת כאן קבלת הסמכות על ידי רבן יוחנן בן זכאי. הוא מקבל עליו את דין המלכות, וזה דבר מפתיע ביותר שמוזכר כלאחר יד במהלך הסיפור, כשברקע הדיון הפוליטי הכל כך נוקב על הדרך הנאותה לסרב לקבלת מרות הרומאים.

מעניין שבשנים האחרונות מסתמנת בפובליציסטיקה הימנית מגמה של קריאה ביקורתית של מעשהו של רבן יוחנן בן זכאי. לדעתם, ציונות ורבן יוחנן בן זכאי (הוותרן?) לא יכולים לדור בכפיפה אחת... העמידה הזו של רבן יוחנן בן זכאי מול נציג השלטונות הרומאיים,

כשהוא חולק לו כבוד ומקבל את מרותו, מזכירה להם את היהודי הגלותי שהציונות ביקשה למגר.

יולי: האם הייתה לו ברירה? אני חושבת על הסצנה הזו, שבה רבן יוחנן בן זכאי מתחפש לגווייה. נתאר לעצמנו את התמונה, איך הוא מגיע, איך הוא קם מהאלונקה ואומר לו: "שלום עליך המלך". הפאסיביות המסומלת בהתחפשות למת מסמנת את קץ כל האפשרויות הנורמטיביות האחרות.

גיל: בשלב זה מופיע בסיפור משל הדרקון. הדרקון – הנחש – כרוך על חבית הדבש.

אמר לו: אילו חבית של דבש ודרקון כרוך עליה, לא היו שוברין את החבית בשביל הדרקון? שתק.

רבן יוחנן בן זכאי שותק. לכאורה הוא היה אמור לענות: אפשר להציל את חבית הדבש, הלא היא ירושלים, אם הורגים את הדרקון בעזרת הצבת... כלומר אפשר להילחם בדרקון ולא לפגוע בחבית. ואכן, בהערה מאוחרת יותר מוצגת לנו הביקורת של רבי עקיבא על המעשה, זהו אותו רבי עקיבא שצפוי להיות בין תומכי בר כוכבא. אבל רבן יוחנן בן זכאי לא מגיע מתוך עמדה של התנשאות או התמקחות, הוא מגיע כדי להיכנע. נראה שרבן יוחנן בן זכאי כבר בא מתוך תודעה שכל מה שיוכל להשיג הוא רק הצלה מעטה, מתוך הנחה שהוא יכול לקבל משהו ממוקד, ואם הוא יבקש את הכול הוא לא יקבל דבר. אז מה הוא מבקש? להציל את החוכמה; את שושלת בית הנשיא, הוא רוצה לשמר פוטנציאל של הנהגה עתידית.

יולי: הוא מניח שירושלים אבודה. הרומאים הרגישו שהם מולכים בארץ, הם הולכים לכבוש את ירושלים ואין מה לבקש עליה, ייתכן שבגלל זה הוא מבקש את יבנה וחכמיה. ישנה כאן אפשרות לשימור

של ידע וחוכמה ותבונה, מבלי בעצם לערער על השלטון הרומי בירושלים. אמנם ירושלים לא נתפסה כבירה, אבל היא נתפסה כעיר חשובה. ומעניין שהוא לא מבקש שום דבר שקשור לירושלים.

גיל: זו הערה שמחדדת לי עד כמה בקשתו את יבנה צורמת, יבנה אל מול ירושלים. הזניחה של ירושלים היא כל כך מהירה וכאילו מובנת מאליה, אפילו אין התמקחות והתפשרות. ייתכן שהוא מקבל על כך תשובה חיובית מהירה כי מדובר בבקשה זולה יחסית.

יולי: חשוב לדייק, שהוא לא מבקש להציל את הכוח הפוליטי, אלא רק את הכוח האינטלקטואלי. הוא בעצם אומר: העיר החשובה כבר נפלה בידי הרומאים, האליטה הפוליטית לא תשרוד, לפחות שתשרוד האליטה האינטלקטואלית. בהקשר הזה, חשוב לדון על מקומו של הסיפור על רבי צדוק.

גיל: רבי צדוק הוא מודל של ספרטניות קיצונית: הוא צם, התענה ברעב, כדי להציל את ירושלים. להציל אותו זה להציל סמל, סמל דתי.

יולי: רבן יוחנן בן זכאי מצטייר כאדם שהוא פרגמטיסט בכל המהלכים שלו, אבל הפרגמטיות הזו תוביל בסופו של דבר לשימור התרבות.

גיל: אפשר שהוא מוטרד לא פחות מהצלתה של ירושלים על ידי הבריונים. יש פה בעצם שתי תמונות של שיח, ודווקא התמונה היותר מדכדכת היא זו שמתארת את השיח הפנימי. באופן מפתיע, השיחה עם הרומאים היא שיחה פרודוקטיבית: יש בה התקדמות והישגים, אין דמוניזציה של הרומאים. בדיוק להפך: ישנה דמוניזציה של קבוצת הבריונים. ייתכן שיש כאן רצון מודע לייצר אנלוגיה ניגודית: הקריסה הגדולה, ההרס הגדול, מתרחשים בין שתי קבוצות שחולקות אינטרס משותף, זהות משותפת. ודווקא עם הכובש האכזר וההרסני מתנהל בכל זאת שיח.

יולי: אני חושבת שירושלים נפלה פעמיים. גם משום שהיא מוקפת על ידי הרומאים בשערי ירושלים, וגם משום שבפנים שולטים הבריונים. אז אם רבן יוחנן בן זכאי צריך להתחיל משהו, אז הוא מתחיל מחדש את יבנה. אני לא חושבת שזו שאלה של הערפת האליטות. הוא חושש גם מהאפשרות שירושלים תיפול לידיהם של הבריונים. אם נישאר עם הבריונים מוטב לנו שלא תהיה לנו חירות. עדיף שיהיה לנו מוקד רוחני על חשבון מוקד פוליטי.

גיל: בסופו של דבר, עוד מימי הלל הזקן ועד הרבה אחרי החורבן ממשיכים נציגי השושלת הזאת, שושלת יבנה, להנהיג את הקהילה היהודית במידה משתנה של סמכות שניתנת להם על ידי הרומאים. בתקופה של רבי יהודה הנשיא, 130 שנה אחר כך, הופכת יהודה לאוטונומיה עצמאית עד כדי כך שרבי יהודה הנשיא כמעט מכריז על ביטול צום תשעה באב¹³ כי הגאולה כביכול כבר הגיעה. במובן הזה יכול להיות שרבן יוחנן בן זכאי אומר כאן שהשלטון הזה אבוד. כלומר אנחנו איבדנו את השליטה בירושלים, הנשלטת בידי חבורה של בריונים. חבל להילחם על ירושלים, בואו נשמור על משהו שהוא טהור ומזוכך, ונשמר נצר כזה, שיוכל יום אחד אולי ממנו לנבוט המשך ראוי.

יולי: זוהי התקווה להצמיח משהו חדש, מלכות אחרת, מתוקנת יותר. הוא רואה שהוא לא יכול לעצור את המלחמה, אז לפחות מבקש ליצור מעין שמורת טבע כזאת.

גיל: השיח בין רבן יוחנן בן זכאי לאספסיאנוס הוא שיח בין כובש לבין מי שחייו תלויים מנגד כעלה נידף. אין כאן שיח שוויוני, ובכל זאת התלמוד מציג זאת כאילו מתנהל כאן משא ומתן בין שווים בכוחם.

13. בבלי, מגילה ה; ירושלמי, תעניות ד, ט.

יולי: כנראה בכל זאת יש כאן משא ומתן. גם הכובש הגדול זקוק להכרה של החלש.

גיל: ירושלים נמסרת לך. לא אתה כובש אותה. כביכול הנכבשים (ואלוהיהם) מעניקים לך את הניצחון.

יולי: זה מעורר מחשבות מעניינות דווקא על הכוח של עמדות מוחלשות, עד כמה הכוחות ההגמוניים והאליטות בעצם זקוקים להכרה של המוחלשים.

ירושלים של היום

גיל: הסיפור ההיסטורי מזמן לנו אפשרות לזון על ירושלים של היום. באיזה אופן, אם בכלל, את רואה דמיון בין המתחים החברתיים של אותה התקופה לבין דילמות וקונפליקטים בירושלים של היום? **יולי:** אי אפשר כמובן לדבר על ירושלים של היום כעיר שנשלטת בידי בריונים, אבל הייתי אומרת שבדילמה בין לצאת ולהילחם לבין לעשות שלום גובר כוחם של הראשונים.

אנחנו כבר יודעים שמלחמה לא פותרת את הבעיות וכנראה גם השלום לא פותר אותן. יש רק חניות ביניים והשאלה היא איך אתה מגיע לחניה הבאה בדרך הכי טובה והכי שקטה, עם הכי פחות נזקים. ואני חושבת שזה מה שרובן יוחנן בן זכאי עושה, הוא מחפש את חניית הביניים הכי טובה שיכולה להיות עכשיו. גם לו בוודאי יש חלומות על חזרה של שליטה בירושלים, אבל כרגע זה מה שיש.

גיל: מבין האפשרויות השונות לקרוא את הסיפור, את בוחרת למקם את הסיפור בתוך שיח פרגמטי.

יולי: היציאה למלחמה לא תוביל אותנו לפתרון. עמדות קיצוניות במשא ומתן לא הביאו לנו שום תוצאות, להפך. גם אם לא נצליח לקבל דבר, הבה ננמיך ציפיות ופשוט נקבל את מה שאנחנו יכולים

לקבל, ונציל את מה שאפשר.

וזו עמדה המזכירה סיטואציות קשות שהיו בתקופת השואה, מצבים שבהם אין ברירה אלא להציל את המעט שנשאר להציל, בואו נתחיל בזה ונחיה מתוך הידיעה שזה מה שניתן היה להציל.

גיל: מעניין בהקשר זה הביטוי שהגמרא שמה בתחילת הסיפור בפי חכמים – "לא יסתייע הדבר". החכמים מגיעים עם עמדה ריאליסטית – "זה לא ילך", הפתרון הקיצוני הזה לא ילך. לבקש מאספסיאנוס את כל ירושלים גם זה לא ילך. אנחנו כנראה נצטרך להתפשר פה, לא יעזור כלום.

יולי: רק ניתוח פרגמטי של המציאות יש בכוחו להציל במשהו את מה שניתן להציל. אותי תמיד מקוממת העמדה המנותקת מהמציאות אשר מכירה בכך שעכשיו אמנם יש בעיה, אולם מניחה שבסוף המציאות תשתנה באורח פלאי והכול יסתדר. אבל הרי יש כאן מולנו משהו מאוד נוכח, כאן ועכשיו ישנה בעיה שצריך לפתור אותה, ובחלומות לבד היא לא תיפתר.

גיל: יש כאן רגע מאתגר של בחירה המוצבת בפני רבן יוחנן בן זכאי – "בקש ממני דבר ואתן לך".

יולי: מצאנו אצל פילוסופים רבים דיון על שאלת חופש הרצון. הרי לכאורה כאשר רבן יוחנן בן זכאי יוצא מהעיר, לא נותרו לו באמת הרבה אלטרנטיבות, ומעניין שבסוף הוא נאלץ לבחור מתוך מצוקה, אבל הוא בוחר. האחריות על הבחירה הזאת היא לגמרי שלו. אז אף על פי שהוא בוחר בתנאים של מצוקה קשה, הוא בוחר בחירה חופשית, האחריות על תוצאות הבחירה הזאת היא לגמרי שלו.

גיל: אבל אי אפשר להתעלם מכך שזו בחירה ממקום של מצוקה גדולה.

יולי: כנראה שבן זכאי חושב שיש בבחירתו המצומצמת ערך שגובר על ההשפלה האישית שלו. אני מניחה שזו סיטואציה מאוד משפילה

לבן אדם. לצאת מן העיר מחופש לגווייה, לפנות אל הכובש. אך ההשפלה האישית הזו אולי תסייע שמשוהו יינצל.

גיל: אם לא גאולה, אז לפחות הצלה מעטה.

יולי: והצלה מעטה עדיפה על תבוסה הרואית. לפחות תישאר לנו יבנה, שלימים תשמר את סיפור ההצלה הזה.

גיל: הזכרנו קודם בקצרה, שכשקוראים את סיפורנו מנקודת מבט ציונית, אשר שמה את הגבורה במרכז, גבורת המכבים, סיפור מצדה, עולה כמעט מיד ביקורת על ההתנהלות הגלותית של רבן יוחנן בן זכאי, המתרפס בפני הפריץ. אבל את אומרת שיש כאן סיפור של בחירה, של קבלת אחריות, כי בחירתו של רבן יוחנן בן זכאי לנסות ולשמר את היהדות ולא להילחם עד הסוף המר, מגלמת תפיסה ערכית שונה לגמרי מזו המגולמת בסיפור מצדה.

יולי: בעיני, המודל שהוא מציג הוא מודל מופלא של גבורה אמתית. ובהקשר הציוני מאבקו של רבן יוחנן בן זכאי לנושא ונותן על שימורה של יבנה מזכיר לי את הדיאלוג של בן גוריון עם הציבור החרדי לפני הקמת המדינה. בן גוריון חיפש הכרה מהציבור החרדי במפעל הציוני שהוא מקדם, ותמורת ההכרה הזו הוא היה מוכן לשלם בהצלתה של "יבנה". כלומר בן גוריון היה פרגמטי כאשר חיפש הסכמה כוללת, אבל רצה גם לשמר לצד הרוח החלוצית את המסורת שהוכחדה בשואה. הרוח והכוח היו בתפיסתו שלובים זה בזה.

המאבק ההרואי של רבן יוחנן בן זכאי לשימורה של יבנה ושל שושלת המלוכה הוא ודאי עיקרון שכדאי לאמץ אותו ולהציב אותו אל מול מיתוס הגבורה של מצדה. מי שבוחר בדרכו של בן זכאי מבטיח את המשכיות העם. מי שבוחר בדרכם של הסיקריקים עלול להוביל להשמדה.

הרעיון של חיפוש פשרה פרגמטית נוכח מצוקה לאומית קרוב ללבי. בעיני, זו השתקפות של מציאות ישראלית עכשווית: הוא מלמד אותנו

שלא תמיד כדאי לבחור במאבק החזיתי, אלא רצוי לחפש ולראות מהי הדרך הטובה ביותר לשמר את קיום העם.

אני מזדהה עם בחירת החכמים שהיא בחירה קשה. בסופה אמנם יש ויתור וכניעה, אבל מטרת העל נשמרת – השמירה על הגרעין הרוחני למען העתיד. זוהי בחירה נכונה. הליכה בדרכם של הקיצונים לא הייתה מותירה דבר.

מנהיגות לאומית צריכה לחתור לפשרה ריאלית המשרתת את העתיד. באופן אישי, המחויבות שלי לפשרה קיימת בכל שלב בחיי. אני אדם שמאמין שפשרה חכמה טובה יותר מכל מאבק. הפעילות שלי ב"שלום עכשיו" מבטאת עמדה זו. כל ימי תמכתי בהסדרים מדיניים ופוליטיים. גם ניסוח אמנת כנרת משקף רעיון דומה. היה לי חשוב שנצליח למצוא פשרה בתוכנו, שבמקום שכל אחד ינסה להרוס את זולתו, נלמד לחיות זה עם זה.

לעיון נוסף

ענת ישראלי-טרן, **אגדות החורבן: מסורות החורבן בספרות התלמודית** (ספריית הילל בן חיים), הוצאת הקיבוץ המאוחד, 1997, עמ' 51-75.

בנימין לאו, "רבן יוחנן בן זכאי", **חכמים, כרך ראשון: ימי בית שני, בית מורשה וספריית אלינר**, 2006, עמ' 268-276.

בנימין לאו, "רבן יוחנן בן זכאי ותלמידיו", **חכמים, כרך שני: ימי יבנה עד מרד בר כוכבא, בית מורשה וספריית אלינר**, 2007, עמ' 23-79.

יונה פרנקל, **סיפור האגדה – אחדות של תוכן וצורה, הוצאת הקיבוץ המאוחד**, 2001, עמ' 212-219.

בני קלמנזון, **על מה אבדה הארץ, ישיבת עתניאל, תשס"ט**, עמ' 73-93.

שער רביעי רונה רמון

עמ' 88 ריק

שיחה עם רונה רצון

הערות ביוגרפיות

רונה רמון נולדה בקריית אונו בשנת 1964 ושירתה כחובשת ביחידת הצנחנים בצה"ל.

בגיל 22 נישאה לאילן רמון ונולדו להם 4 ילדים. אילן היה לאסטרונאוט הישראלי הראשון.

בשנת 1998 עברה המשפחה ליוסטון כחלק מההכנות לטיסה STS 107 של מעבורת החלל קולומביה. ב-2003, בזמן חזרתה של המעבורת לכדור הארץ, נספה אילן, בן זוגה של רונה. שש שנים אחר כך, ב-2009 נספה אסף, בנה הבכור, בטיסת אימונים של מטוס F-16 של חיל האוויר.

רונה היא מטפלת הוליסטית מוסמכת ועוסקת בתחום למעלה מ-20 שנה. בעלת תואר ראשון בחינוך ממכון וינגייט, ותואר שני ברפואה הוליסטית מאוניברסיטת לסלי. עבודת התזה שכתבה בנושא: "תהליך הצמיחה והטרנספורמציה בעקבות אובדן" משמשת בסיס איתן ליישום ולהקניה של הכלים למטופלים.

רונה מכהנת כנשיאה פעילה בקרן רמון, שהוקמה בשנת 2014, במטרה להקנות לדור הצעיר של ישראל מצוינות אקדמית ומנהיגות חברתית דרך עולמות התעופה והחלל – בדמותם של אילן ואסף רמון ז"ל.

עמ' 90 ריק

תלמוד בבלי, גסכת בבא בתרא ס ע"ב

תנו רבנן [שנו חכמים] כשחרב הבית בשניה, רבו פרושים בישראל, שלא לאכול בשר ושלא לשתות יין, נטפל להן רבי יהושע.

אמר להן: בני, מפני מה אי(ן) אתם אוכלים בשר ואין אתם שותים יין? אמרו לו: נאכל בשר שממנו מקריבין על גבי המזבח, ועכשיו בטל? נשתה יין שמשכין על גבי המזבח, ועכשיו בטל? אמר להם: אם כן, לחם לא נאכל, שכבר בטלו מנחות. אפשר בפירות

פירות לא נאכל, שכבר בטלו ביכורים

אפשר בפירות אחרים

מים לא נשתה, שכבר בטל ניסוך המים

שתקו.

אמר להן: בני, בואו ואומר לכם: שלא להתאבל כל עיקר אי אפשר, שכבר נגזרה גזירה.

ולהתאבל יותר מדאי אי אפשר, שאין גוזרין גזירה על הציבור אלא אם כן רוב ציבור יכולין לעמוד בה [...]

אלא כך אמרו חכמים: סד אדם את ביתו בסיד ומשייר בו דבר מועט; עושה אדם כל צרכי סעודה ומשייר דבר מועט [...] עושה אשה כל תכשיטיה ומשיירת דבר מועט [...] שנאמר: "אם אשכחך ירושלים תשכח ימיני תדבק לשוני לחיכי" (תהלים קלז) [...] וכל המתאבל על ירושלים זוכה ורואה בשמחתה שנאמר: "שמחו את ירושלים וגילו בה כל אוהביה, שישו אתה משוש כל המתאבלים עליה" (ישעיה סו, י).

עמ' 92 ריק

חברותא

גיל: אנחנו מכירים כבר שנים רבות. הייתי מנהל בית הספר בליך שבו למדו ילדייך, וגם הכרתי אישית את אסף. כמו כולם, עקבתי גם אני אחרי אסונכם וכאבתי אותו. הלימוד שלנו היום מבקש לפתוח צוהר לתוך חשכה גדולה: באיזו עמדה בוחרים להתמקם בזמן של אסון נורא? מה הם האיסורים החברתיים או הרגשיים שאותם נאלצים לבחון ועמם להתמודד? את אפלת המבוכה בסיפור שלפנינו מבקשים חכמים לנהל על ידי רב שיח, שנדמה לעתים כסוג של דיאלוג סוקרטי, החושף את ההיבטים השונים, ואפילו המנוגדים, הקיימים ביחס לנושא האבל.

אירועי אסון אישיים או לאומיים מציבים תמיד דילמות, ציפיות חברתיות אל מול הכרעות אישיות.

הדילמה הזו עומדת במרכז ההתלבטות של חכמים בבואם להכריע בשאלה: כיצד להתמודד עם החורבן הגדול, הם בוחרים באופן כמעט מתריס שלא להיכנע לפולחן האבל הצפוי, ובמקום זאת להנהיג מערכת של מינונים ואיזונים ביחס לאבל ובעצם לעודד את המשך היצירה, את המשך החיים.

”כשחרב הבית בשנייה” – אחרי האירוע הנורא של חורבן הבית השני מספר התלמוד על תחילתה של תופעה של פרישה מן החיים, של יחידים שאמרו: איננו מסוגלים עוד לאכול בשר או לשתות יין.

אחרי שאסון כזה חוזר על עצמו בפעם השנייה, איננו יכולים לחיות עוד כבימים עברו.

ר' יהושע בוחר להתמודד עם התופעה ולטפל בה. בפנייתו אל הפרושים המסתגפים הוא בוחר בעמדה שאיננה מטיפה, אלא מנהל דרשיח של פנים אל פנים. לשיטתכם, הוא אומר, לא נאכל לחם, אבל גם פירות אי אפשר לאכול שכן בטלו ביכורים, וגם מים לא נשתה כיוון שבטל ניסוך המים... אנה אנו באים, אם כן? האם באמת אפשר לחיות כך? והם אכן שותקים. אין להם תשובה טובה. הוא פונה אליהם בלשון חיבה – "בְּנֵי". הוא מבין את עמדתם ומזדהה עמה, אבל תפקידו להעמידם על האיוון. אי אפשר שלא להתאבל, ואי אפשר להגזים באבלות. אי אפשר לגזור על הציבור גזירה שאינו יכול לעמוד בה. צריך למצוא איזון דרך אמצע. ולכן קבעו חכמים להשאיר זכר לחורבן, זכר, בלי לתת לאבלות עליו להשתלט על החיים כולם. "אמרו חכמים: סד אדם ביתו בסיד ומשייר בו דבר מועט". כשאדם בונה בית ומסייד אותו וצובע אותו ישאיר חלקה אחת שהיא לא תהיה שלמה. "עושה אדם כל צרכי סעודה ומשייר בה דבר מועט" – יש לפגום מעט ביופיו של בית חדש או בשלמותה של סעודה יפה, או להחסיר תכשיט מתכשיטיה של אישה, כדי לזכור שלא הכול שלם בעולם, שנאמר: "אִם אֶשְׁכַּח יְרוּשָׁלַיִם תִּשְׁכַּח יְמִינִי, תִּדְבַּק לְשׁוֹנֵי לְחִפֵי אֵם לֹא אֶזְכְּרֶיהָ".

המדרש לא משמיע לנו את תשובתם, אבל התחושה היא שהוא מצליח להזיז אותם מהתקיעות שהם התבוססו בתוכה.

רונה: אכן תקיעות שנוצרה מההלם והתדהמה, מהאובדן והאבל. **גיל:** הטקסט מציע מבט אחר, דרך שמאפשרת להתאבל בלי להישאר במקום ההוא, החידלוני.

רונה: למעשה, החכם סולל להם את הדרך לחיים של גם וגם. גם להתאבל וגם להמשיך, לחגוג את החיים. מצד אחד הוא מבין את

המציאות שהשתנתה ויודע ממש כמותם שיש טקסים שאי אפשר לקיים עוד. הוא מציע לא לשכוח את ירושלים מצד אחד, אבל להיות מסוגלים לחגוג את שמחתה מצד שני. כמה משפטים הולכים איתי מאז האסון שפקד אותי ואחד מהם הוא – "החיים הם גם וגם". ובעיני זוהי הדרך שבמהלכה הוא מוביל אותם. לאותו מקום שמאפשר את האבל אבל גם לחיות את החיים. למרות המציאות שכבר איננה. גיל: אני רוצה לחזור להתחלה: "כשחרב הבית בשנייה רבו פרושים בישראל שלא לאכול בשר ולא לשתות יין". כבר בפתחה הוא מצביע על מגמה שהולכת ומתפשטת בציבור.

רונה: תגובה טבעית לאבל לאומי.

גיל: הדגש פה הוא על הפעם השנייה. כשבית המקדש חרב פעם נוספת, לאן אפשר ללכת משם? התגובה שהם מציעים היא אולי התגובה היחידה האפשרית. בריחה מוחלטת מחיים, משמחה. רונה: זה אכן בלתי נתפס, הבלתי אפשרי קורה. שוב. אחרי שעברנו אותו פעם אחת נדמה שכבר שילמנו את ה"מחיר". שלא יבואו לגבות אותו מאיתנו שוב.

גיל: שבנו ואספנו איכשהו את השברים והנה, המציאות מכה בנו פעם שנייה. עזוב אותנו, הם אומרים לרבי יהושע. אנחנו לא רוצים לאכול בשר, גם לא לשתות יין. והוא משקף להם שמשמעות המעשים הללו היא רצון להפסיק לחיות.

רונה: נכון. הם מוותרים פה על החיים. רבי יהושע מצביע על הוויתור שלהם – על הבשר ועל הלחם ועל הפירות ועל המים. מים הם החיים. ואז הוא מתחיל להחזיר ב"אין" הזה את מה שיש. את אותו חלק מובהק שכן אפשר לנסות למלא.

החיים בעיני דומים לעוגה. ישנן הפרוסות של האבל ושל האובדן שתמיד איתי, תמיד איתנו. אבל מסביב יש עוד עוגה מלאה של חיים, של משמעות, של שירות, של מה שאתה ממלא בחיך. פרוסות האבל

לא מכתיבות את כל כולך, הן רק חלק ממי שאתה, לא הכול. תהליך האבל בשלביו הראשונים מאופיין בהישרדות בלבד ולכן צובע את כל תחומי החיים. שם נפגשים עם הרגשות הכי קשים שיש לך כאדם – חוסר תקווה, ייאוש. שם הכול צבוע שחור. עם הזמן שאלת המשמעות הופכת להיות דומיננטית יותר.

בספרו המפורסם "אוי-או", קורא קירקגור לאדם לבחור, ולהפוך למי שהוא רוצה להיות. לפי קירקגור, חיים המבוססים על הנאות החושים הם חיים מתסכלים. על האדם למצוא את הדרך לטעון במשמעות את הנאותיו. הוא טובע בספר את המושג "קפיצת אמונה", כניסיון של האדם להעניק מחדש משמעות לחייו. התסכול והייאוש מההסתמכות על הקיום הפיזי, מהנאות הגוף, גורמים לאותה קפיצה, לניסיון לפנות לדרך חיים שונה.

השאלה אם אפשר ליצור משמעות חדשה לחיים מהותית לבניית העתיד. המשמעות היא המניע והיא מאפשרת בעצם להתחיל להכניס מקומות בריאים מרפאים לעבר באמצעותם את האבל, וגם לראות את החזקה של ההתחדשות. אז זה כן, בהתחלה זה "אוי-או" החלופי. אבל עם הזמן זה הופך להיות "גם וגם". כמובן, ישנם גם מקרים קיצוניים שבהם מתפתח אָבל כרוני, אבל ברוב הפעמים הרצון והיכולת לבחור בחיים החלופיים נתונים לבחירה. כדי שהדבר הזה יתאפשר, צריך מניע חדש.

גיל: הרגע הזה שבו מנהיג נדרש למצוא בעבור הקהילה שלו מניע לקראת קיומם של חיים חלופיים, הוא רגע מאוד דרמטי. האם יבחר במניע הישרדותי או במשהו עמוק ומורכב יותר?

הכוח הפניע

רונה: מורכבות האבל היא במציאת משמעות חיים חדשה כמניע

להמשיך אל הרגע הבא. כשחרב עולמי בשנית, למעשה זה היה בשלישית – כי לפני שאסף נהרג נפטר גם אחי היקר – הרגשתי שאני נכנעת, שלא אוכל לעמוד במכה נוספת. שבע שנים עברו מאז, ואני מתבוננת – איך אני מחזיקה מעמד, איך אני חיה את החיים במלואם. גם את הכאב אני חיה במלואו.

המניע הראשוני היה הדאגה לילדי, טל, יפתח ונועה. הם הפכו להיות הדבר שמחזיק אותי, כגלגל הצלה. הדאגה להם היא הדבר שאפשר את המשימה הבאה. האבל צובע את העתיד ככואב ובלתי אפשרי, לכן צריך להיאחז במה שקיים והם, הם היו בעבורי "הדבר".
גיל: מעניין לחשוב על הדימויים של ר' יהושע, על הבית, שהאדם צובע מחדש "ומשייר בו דבר מועט".

רונה: שלא יהיה מושלם. שיהיה עוד משהו לשפר ולעבוד בו.
גיל: זה יפה מה שאת אומרת. הקטע הלא מסויד שמשאירים בבית חדש אינו מכוון רק לעבר – "זכר לחורבן", אלא לעתיד – רומז על העבודה שעוד יש לעשותה כדי לתקן, אתגר ומוטיבציה שיתנו משמעות לחיים שאחרי החורבן.

רונה: לא פעם אחת אמרתי שמפחידה אותי השלמות הזאת. התברכתי בזוגיות שהלכה והשתבחה עם השנים. נהוג לומר שבאנו לעולם הזה לעשות תיקון להפוך לטובים יותר. פעמיים פגשתי בחיי את המשפט: "הם טובים מדי". הסיפור של אילן ואסף מזכיר לי תמיד שהשלמות היא בעייתית. צריך שיהיה עוד דבר מה להשלים.

גיל: ואולי רמז לכך ניתן למצוא בהנחיה: "משייר בו דבר מועט".
רונה: הוא אומר פה עוד משהו יפה מאוד, הוא מאפשר את האבל בנימוק שהאבלות תביא אחריה תיקון: "וכל המתאבל על ירושלים זוכה ורואה בשמחתה". מי שבאמת נותן מקום לאבל יכול לראות גם את האור ואת השמחה של השיקום. אני מאמינה בצורך לבטא, בכל דרך, את הכאב, גם מפני שהוא אינסופי וצריך לתת לו ביטוי, וגם

מפני שהביטוי שלו מאפשר ריפוי. **גיל:** איך עושים את המעבר הזה מחדלון האבל, למקום של שמחה ושל חיים, הרי כל כך הרבה שאלות קשות ונוקבות מתעוררות בדרך? **רונה:** השאלה המרכזית שנשאלת, בדרך כלל, היא: למה? למה? למה? למה אני? למה הוא? למה לא הספקנו? למה? ולמה דווקא אצלנו? והרי אין תשובות, גם אם יגידו לנו שיש – הן בטלות לעומת הכאב והצער. ואני אמרתי לילדים שלי: אנחנו לא שואלים למה. אנחנו שואלים בעבור מה? אנחנו לא יודעים למה, אבל בשאלת "בעבור מה" טמונה לפחות איזו התכווננות, ה"בעבור מה" הוא בעצם החיבור למשמעות החיים. אותו מניע שמאפשר לנו בתוך האבל הזה להתחיל איזה תהליך של חיות, של פתיחה, של התפתחות. אולי כאן המשמעות שאלה הוא רומז בדבריו שהמתאבל על ירושלים זוכה ורואה בבניינה. אולי דווקא מהמקום הזה שבאמת יודע לקחת את האבל עד לעומקו, אפשר להתחיל לראות את האור ולהתחבר לעצמך, להבין באמת את ה"בעבור מה", לאפשר את החיים.

תפקיד הגתווך

גיל: דיברת על התפקיד של רבי יהושע בעזרה שהוא מושיט להם, בדרך כלל עזרה כזו יכול להושיט מישהו העומד מבחוץ, נניח: פסיכולוג, חבר. אבל אצלך נראה שאת היית ה"מישהו מבחוץ", כלומר היה לך תפקיד כפול פה. מול עצמך, ומול ילדייך שלך. **רונה:** המורה הראשון שלנו הוא ההורה שלנו, הרי הוא זה שיובייל אותנו, וזה נכון, כי אני הבנתי שה"בעבור מה" שלי הוא בעצם לגדל את הילדים שלי, שאף אחד לא יגדל אותם כמוני. זה היה בעצם המניע, הם היו המשמעות, ולכן יכולתי בעצם להיות גם המאסטר, הרב החכם שעליו נשענים.

גיל: וזה דורש כוחות נפש גדולים, כי הרי גם רבי יהושע עצמו מתאבל. אבל הוא מצליח להשהות את האבל שלו ולהיות להם לדמות משמעותית שמסוגלת לסייע להם.

רונה: בהחלט, ויחד עם אבלו הפרטי הוא מכניס משמעות, תקווה ואור למקום חשוך כל כך של ויתור על החיים בקהילה שלמה.

גיל: החברה שואלת האם מותר לאבל להיות שוב בשמחה.

רונה: האגדה בתלמוד מדברת על חורבן בית המקדש, זה הרי כמו שאדם מאבד את ביתו או את זיכרונותיו, פה על אחת כמה וכמה. בית המקדש הוא הקשר שלהם עם העולם הרוחני שלהם, חורבנו הוא שכר רוחני, מה לא עשינו בסדר? איפה לא היינו בסדר? למה מגיע לנו הדבר הזה? זה מהדהד את השאלות הבסיסיות ביותר: את החיות, את הקיימות, בשביל מה כל זה?

גיל: מעניין שהוא בוחר שלא לנסות להבין את פשר החורבן, הוא לא רוצה להיכנס לזה, במקום זה הוא אומר: "נגזרה גזירה".

רונה: הוא מצהיר שזו המציאות.

גיל: כי יש טקסטים אחרים, צריך להגיד את זה. יש טקסטים אחרים שבהם חז"ל חיפשו תשובות לשאלת המדוע וגם הציעו הסברים: שנאת חינם, למשל, היא הסיבה שבגללה חרבה ירושלים, לפי מקור אחד. בטקסט שלנו יש בחירה מודעת שלא לעסוק בסיבה.

רונה: הסיבה לא משנה את המציאות.

גיל: נגזרה הגזירה. לא ניכנס עכשיו לשאלת ה"למה?", אבל מה שמדהים הוא שה"גזירה" מופיעה פעם נוספת: "שאינן גוזרין גזירה על הציבור אלא אם כן רוב הציבור יכולין לעמוד בה". פתאום אנחנו גוזרי הגזירה, המענישים. כביכול הוא אומר – אל תענישו אותנו יותר ממה שכבר נענשנו.

רונה: לא כל אחד יכול לשאת את גזירת האובדן ולכן אסור להעצים את השפעת האבל בקהילה.

מתוך החורבות האלה ר' יהושע מתחיל לקרוא אותם לסדר: הוא מנסה לזרוע משמעות באמצעות בניית הבית מחדש. העיסוק בסעודה ובבישול מכניס אותנו לתוך הבית, נכון? כך גם בדוגמה של האישה ותכשיטיה. מאוד ביתית, מאוד נשית, הוא מזמין אותם לחזור למקור – כלומר, לבית.

תהליך הצמיחה מתחיל בשלב הראשון, הוא שלב הקריאה. ההכרזה על אירוע מחולל שמחייב שינוי. השלב השני הוא להעניק לחיים משמעות חדשה, במציאות החדשה. ההבנה שאלה הם הקלפים שניתנו לנו כרגע, ובואו נלמד מה עושים בהם, בעצם. גיל: זוהי קריאה לשינוי.

רונה: אכן. הגזירה היא מציאותית וברורה, משום שעד שלא שומעים את המילים המפורשות שאומרות שהמציאות השתנתה, תמיד יש איזה שביב של תקווה.

השלב השלישי הוא שלב המאבק. טיפול בפצעים והדגשת אותם מקומות חזקים שמתעוררים כתוצאה מכך. כי במקומות האלה מתעוררים גם כוחות. בשבילי זה קרה ברגעי העמידה מול נאס"א וממשלת ארצות הברית. עמידה מול גופים מאוד מאוד גדולים, באותם רגעים את מגלה בתוכך תכונות שלא ידעת על קיומן. משמע, שבאותם רגעים אנחנו עובדים גם על הביטוי וגם על החוזקות והחולשות שלך. בתהליך זה מתקבלות תובנות רבות לגבי ה"אני" החדש. למדתי באותה תקופה על עצמי דברים שלא ידעתי שקיימים בי. למדתי על היכולת לחבר בין אנשים, לעמוד מול קהל, להעביר מסרים ולהניע תהליכים, אלה הן נקודות המפנה. בזכותן החזרה לחיים נעשית ממקום הרבה יותר מודע ומחוזק. החיים הרוחניים מתחזקים גם הם, השאלות המהותיות של החיים בעצם מלוות את כל התהליך: מי אני במציאות הזו? מה זה החיים והמוות ובכלל איפה אנחנו בספֶרה הזאת? אז המקום הזה בעצם מתאר תהליך, רבי יהושע

מאפשר להם להתחיל בו.

גיל: דיברת על הילדים הפרטיים שלך. אני לא יודע בדיוק מתי זה קרה, אבל פתאום לקחת אחריות גם על הרבה מאוד ילדים אחרים. **רונה:** נכון, היום יש לקרן רמון השפעה על ילדים רבים בארץ. אחרי האסון של אסף ביקשתי להיאחז במשהו, ופגשתי משפט אחד שאסף כתב לפני מותו. אסף כתב שהוא ואחיו התברכו בהורים שהאמינו שכל אחד צריך למצוא את הייעוד שלו בעצמו. אסף חלם להיות טייס, ואני כמובן לא רציתי לעצור אותו, אלא עזרתי לו להגשים את החלום. את המשפט הזה הוא כתב ממש לפני שבע שנים, ב-28 באוגוסט, רגע לפני התאונה, והוא הפך לקריאה שלי לצאת לדרך: כשקראתי את הדברים, הם ממש הרעידו את נימי נשמתי והחלטתי שאני מנסה לאפשר לכמה שיותר ילדים להיות במקום הזה, לחיות את החיים מתוך הגשמת חלומות, יעדים, ולא לחיות מתוך פחד והישרדות, וזה עובד יפה.

גיל: זוהי הנצחה שיש בה המשכיות של הקיום שלהם, של אילן ואסף. **רונה:** כן בהחלט. קרן רמון, שהוקמה לפני כשבע שנים, מחנכת למצוינות ולמנהיגות ברמותם של אילן ואסף, ממשיכה להעביר את מורשתם והשראתם בעולמות שהם כל כך אהבו.

זה הרי מה שאנחנו רוצים, נכון? אנחנו, אתה בספר הזה ואני במה שאני עושה, מאפשרים ליקרים שלנו להיות איתנו כאן ועכשיו. בעצם כך אנחנו מאפשרים את המשכיות הקשר ומאפשרים לחיות את יקירינו בהווה ולא רק כזיכרון.

גיל: את עשית את כל הדברים האלה בו זמנית, נכון? התאבלת, תמכת בילדים, יזמת המשך, חיפשת משמעות.

רונה: זו המורכבות של הצמיחה מתוך משבר. הכול קורה בו זמנית. ועלי נוסף גם הפן הציבורי-לאומי.

גיל: ומה על האבל הלאומי? את לא בחרת את זה כמובן, אבל מותו

של אילן הפך לאירוע לאומי. אני חושב על זה בהקשר של חורבן, הרי העם התאבל איתכם ממש, גם בפעם הראשונה וגם בפעם השנייה. **רונה:** סוגיית האבל הציבורי והאישי היא סוגיה רגישה וקשה. הקמנו מפעל הנצחה ציבורי מכובד ועם זאת נלחמתי בכל כוחותיי לשמור על האבל הפרטי, במיוחד אחרי האסון של אסף. הטשטוש בין הפרטי לציבורי גרם לתחושות של פולשנות ושל פגיעה. היום הגענו למצב שמאוד מאוד מכבדים את המקום הפרטי שלנו, ואני שומרת עליו. **גיל:** עשית זאת גם ביום האסון. אני זוכר את כלי התקשורת מסתערים על הבית ברמת חן, ואותך אומרת: "שאף אחד לא יתקרב לפה". **רונה:** נכון. לא רציתי שיצלמו את הלוויה, יש דברים שעדיף לזכור בזיכרון הסובייקטיבי. בכל פעם שמראים בטלוויזיה את המעבורת נכנסת לאטמוספירה, אנחנו רואים את אילן. הבת של מפקד הצ'לנג'ר, שחוותה את החוויה הזו בילדותה,¹⁴ כתבה את זה לילדים שלי ואמרה: בכל פעם שאתם תראו את הצילומים ההיסטוריים האלה, אתם תחשבו על אבא.

לא פשוט לתמרן בין הציבורי לאישי, וכאמור, זה היה מאבק בפני עצמו. איפה בעצם עוברים הגבולות בין "אנחנו" ל"אתם", אבל עם זאת טמונה כאן הזדמנות כל כך גדולה לחיבור ולאמפתיה. יותר מכך: מצאתי את עצמי עומדת במקום מאוד מוזר – הפכתי להיות נציגת ישראל בארצות הברית, וזה הביא אותי למצבים לא פשוטים. הודעתי, למשל, שלא אשתתף בטקס הממלכתי בבית הקברות בארלינגטון, ביום השנה לאסון, מפני שראיתי שהשמעת ההמנון הישראלי לא כלולה בטקס. צלצלתי ואמרתי להם: "שכחתם, נכון?" והם השיבו

14. ב-28 בינואר 1986 במהלך משימה STS-51-L התפוצצה באוויר מעבורת החלל צ'לנג'ר 73 שניות אחרי שהמריאה ממרכז החלל קנדי פלורידה לעיני צופים רבים. האסון, שהיה אחד המשמעותיים בתולדות נאס"א, הביא למותם של שבעה אסטרונאוטים, הכה בתדהמה את העולם כולו וסוקר בדרמטיות בכל אמצעי התקשורת.

לי שבפרוטוקול הלאומי האמריקאי מעולם לא מושמע המנון זר בארלינגטון, וושינגטון.

"אם כך", אמרתי, "אני לא באה".

זה הגיע עד לנשיא בוש.

גיל: איך זה נגמר?

רונה: בקביים, שבורה בגוף ובנפש, עמדתי על רגלי בהמנון של ישראל. לצד עוד כמה עובדים מהקונסוליה הישראלית. מבחינת התחושה שלי, כל העם, היה איתי באותו אירוע.

גיל: את יודעת שאפילו החלק הזה הוא המשך המורשת של אילן, כי כשחושבים על מה שאילן עשה כשהוא עלה למעבורת, הרי כל הצעדים שלו היו סימבוליים. הוא לקח איתו את הדגל של תיכון בליך ואמר: אני מייצג את דור העתיד, את התלמידים. הוא לקח איתו גם ספר תורה קטן. גם הדברים שאמר כששידר מן המעבורת. אלה הן בחירות ערכיות.

רונה: בחירות ערכיות, המייצגות מחשבה מעמיקה. אילן הבין את ההזדמנות והמקום המיוחד שניתנו לו, והעריך את הבמה שהועמדה לרשותו. אילן הדגיש את הערכים דרך החפצים המיוחדים שבהם בחר כדי לספר את הסיפור שלנו כעם הצומח מתוך המשברים ועולה מתוך העפר.

גיל: הוא הראה לכם את הדרך. הלוא זה יכול היה להיות סוג של ניצחון אישי, "אני נבחרתי", כטייס מוכשר, אבל הוא לקח את זה למקום אחר. של שליחות.

רונה: אין סתירה, הדברים לא מבטלים זה את זה, נהפוך הוא. זוהי הדרך להגשמת הייעוד האישי ודרכו להתחבר למשהו אחר, גדול ממך. דבר מה שהוא תרומה לחברה כולה. אילן ידע לעשות את זה בצורה הכי בלתי אמצעית, בגובה העיניים. הוא באמת היה עם כל כך הרבה קסם, הוא ידע איך לכבוש את העולם במובן החיובי שחיבר את כולנו.

גיל: הוא בעצם בחר להיות שליח ציבור.

רונה: כן, גם אדם מוגשם, בעל משפחה ובשליחות לאומית.

בגיל מאוד צעיר אילן כתב לפרופסור ישעיהו ליבוביץ על שאלת מהות החיים, הייעוד ואיך משיגים את המטרה. אותן שאלות רוחניות שאנחנו עסוקים בהן, ובגיל כל כך צעיר. לפעמים חשבתי, למה הוא התעסק עם זה כל כך צעיר? הלא אלו הן שאלות שאנחנו שואלים בדרך כלל רק בגיל מבוגר יותר. אבל בגיל הזה הוא כבר חווה שתי תאונות באוויר והבין את משמעות זמניותם של חיי האדם. ההתפתחות הרוחנית הזו, המקום המחפש, השואל והמגשים, התעורר גם אצלו וגם אצל אסף בגיל מאוד צעיר. הוא בחר להתמודד עם שאלת הזמניות שלנו ומה בכל זאת אנחנו יכולים לעשות כאן ועכשיו, ובכל זאת לגעת בנצח.

לעיון נוסף

אפרים אלימלך אורבך, "אסקיזיס וייסורים בתורת חז"ל", בתוך:
מעולמם של חכמים, הוצאת מאגנס, תשמ"ח, עמ' 437-457.
יונה פרנקל, "עיונים במחשבת חז"ל", בתוך: מדרש ואגדה,
האוניברסיטה הפתוחה, 1996, עמ' 616.

עמ' 106 ריק

שער חמישי רות קלדרון

עמ' 108 ריק

שיחה עם ד"ר רות קלדרון

הערות ביוגרפיות

רות קלדרון נולדה בתל אביב, השלימה תואר ראשון במקרא, פילוסופיה ומחשבת ישראל במכללת אורנים, תואר שני ודוקטורט בסיפורת האגדה התלמודית באוניברסיטה העברית. ב-1989 יסדה וניהלה יחד עם מוטי בר-אור את "אלול", בית מדרש שוויוני משותף לדתיים וחילונים, נשים וגברים. בשנת 1997 קיבלה את פרס אבי חי על מפעל זה. עם סיום לימודיה במכון מנדל למנהיגות חינוכית, חזרה לתל אביב כדי להקים בה את "עלמא" – בית לתרבות עברית ב-1995. כיהנה בכנסת ה-19 כחברת כנסת מטעם מפלגת "יש עתיד" וכסגנית יו"ר הכנסת. ספריה "השוק. הבית. הלב." (כתר 2000), ו"אלפא ביתא תלמודי" (ידיעות אחרונות 2014) מציעים קריאה אישית באגדות תלמודיות.

עמ' 110 ריק

לקט גשניות בתוך גסכת שפחות גסכת שפחות פרק יד גשנה יב

ר' מאיר אומר: הרואה אבל בתוך שלושים יום מדבר עמו ואחר כך שואל בשלומו;
לאחר שלושים יום בתוך שנים עשר חודש – הרי זה שואל בשלומו ואחר כך מדבר עמו.
רבי מאיר אומר: לאחר שנים עשר חודש הרי זה לא יזכירנו כל עיקר, שהיה ר' מאיר אומר: משלי משל למה הדבר דומה לאחד שהייתה לו מכה, ונתרפא, ובא רופא אחד ואומר לו: תן לי שכרי ואקרע את מכתך ואני מרפא אותך.
מעלין עליו כאילו עורר מכתו.
כך כל המזכיר לאבל לאחר שנים עשר חודש מעלין עליו כאילו עורר את מכתו.

גסכת שפחות פרק ח גשנה יב

רבי עקיבא אומר: ארבעה בנים למלך,
אחד לוקה ושותק,
אחד לוקה ומבעט,
אחד לוקה ומתחנן,
ואחד לוקה ואומר לאביו הלקני!
אברהם לוקה ושותק,
שנאמר: "קח נא את בנך את יחידך אשר אהבת את יצחק ולך לך אל ארץ המוריה והעלהו שם לעולה" (בראשית כב, ב),
היה לו לומר: אתמול אמרת לי, "כי ביצחק יקרא לך זרע" (בראשית כא, יב), ושותק,

שנאמר: "וישכם אברהם בבקר ויחבש את חמורו ויקח את שני נעריו אתו ואת יצחק בנו" (בראשית כב, ג).
 איוב לוקה ומבעט, שנאמר: "אומר אל אלוה אל תרשיעני הודיעני על מה תריבני" (איוב י, ב).
 חזקיה לוקה ומתחנן, שנאמר: "ויתפלל אל ה'" (ישעיה לח, ב),
 יש אומרים אך היה מבעט, שנאמר: "והטוב בעיניך עשיתי" (ישעיה לח, ג),
 דוד אמר לאביו הלקני, שנאמר: "הרב כבסני מעוני ומחטאתי טהרני" (תהלים נא, ד).

גִּסְכַת שְׁמֹחֹת פֶּרֶק ח גִּסְנָה יג

אין מבטלין תלמוד תורה למת עד שתצא נשמתו.
 וכשהיה שמעון בנו של ר' עקיבא חולה, לא ביטל [ר' עקיבא] מבית המדרש שלו, אלא פיקדו ביד שלוחיו.
 בא הראשון ואמר לו: נטען!
 אמר להם: שאלו!
 בא השני ואמר לו: הכביד!
 החזירן לתלמוד תורה.
 בא השלישי ואמר לו: גוסס!
 אמר להם: שאלו!
 בא הרביעי ואמר לו: השלים!
 עמד [ר' עקיבא] וחלץ את תפיליו וקרע את בגדיו ואמר להם: אחינו ישראל שמעו! עד כאן היינו חייבין בתלמוד תודה, מכאן ואילך אנו חייבין בכבודו של מת.
 נתקבצו קהל גדול לקבור בנו של ר' עקיבא.
 אמר להם: הוציאו לי ספסל לבית הקברות!
 עמד, ודרש ואמר: אחינו ישראל שמעו! לא שאני חכם – יש כאן חכמים

ממני, לא שאני עשיר – יש כאן עשירים ממני. אנשי דרום מכירין את ר' עקיבא, אנשי גליל מאין מכירין? – האנשים מכירין את ר' עקיבא, הנשים והטף מאין מכירין? אם בשביל עקיבא באתם – כמה עקיבא בשוק! אלא יודע אני שלא נצטערתם ובאתם אלא בשביל כבוד תורה; אמרתם: "תורת אלהיו בלבו" (תהלים לז, לא), ולשם מצוה, כל שכן ששכרם מרובה. מנוחם אני, שאפילו היו לי שבעה בנים וקברתים. ולא שאדם רוצה לקבור את בניו אלא יודע אני שהוא בן העולם הבא שזיכה את הרבים".

גִּסְכַּת שְׁפָחוֹת פֶּרֶק ח גִּשְׁנָה ח

וכשנאחזו רבן שמעון ורבי ישמעאל וגזרו עליהן שיהרגו, היה רבי ישמעאל בוכה,
ואמר לו רבן שמעון ברבי: אברך, בשתי פסיעות אתה נתון בחיקן של צדיקים ואתה בוכה?
אמר לו: וכי בוכה אני על שאנו נהרגין? בוכה אני על שאנו נהרגין כשופכי דמים וכמחללי שבתות!
אמר לו: שמא בסעודה היית יושב, או ישן היית, ובאה אשה לשאול על נדתה ועל טומאתה ועל טהרתה, ואמר לה השמש שהיית ישן, והתורה אמרה: "אם ענה תענה אותו" (שמות כב, כב), ומה כתיב אחריו, "וחרה אפי והרגתי אתכם בחרב" (שמות כב, כב).

עמ' 114 ריק

חברותא

גיל: הבחירה לשוחח על מסכת שמחות היא בחירה שלך. תוכלי להסביר מדוע בחרת דווקא במסכת זו?

רות: לאחר שאיברתי את בן זוגי, אבינעם, הייתי בצער גדול, ולא ידעתי איך ולאן להוליך אותו. נגד עיני עמד הספר "קדיש" של ויזלטיר, ליאון ויזלטיר כתב מעין "יומן קדיש", אף על פי שחדל לחיות על פי ההלכה, אמר קדיש על אביו שלוש פעמים ביום, בבית הכנסת. במקביל הוא החל ללמוד על תולדות הקדיש ומשמעותו. בכל בוקר אחר התפילה למד על הקדיש במקורות יהודיים עתיקים, ותוצאת הלימוד הזה יצרה ספר נוגע ומרגש. ויזלטיר בספרו משוחח עם קולות שונים מתוך מקורות התרבות היהודית, מתווכח עמם או מסכים, ומעלה טיעונים משלו אל מול דבריהם.

ביחס שלי לקדיש אני מרגישה סתירה. איברתי את אמי כשהייתי בת 21. מילות הקדיש המהלל ומפאר את הצדק האלוהי היו לי קשות מאוד. אני מתקוממת נגד ההנחה שמותה של אמי בדמי ימיה הוא צודק או ראוי להלל. עם זאת הקדיש יקר ללבי. אני יודעת את מילותיו על-פה. ובעבורי הוא אינו פוסק בתום תקופת האבלות. הוא קדיש יתמות לכל חיי. אני שולחת "גלויות קדיש", בכל פעם שאני מזדמנת לבית כנסת, בדרך כלל בחוץ לארץ. אני מרגישה כאילו אני שולחת להורים גלויות של אהבה וגעגוע, כאילו הקדיש הוא הגלויה

שפעם היו נותנים בצה"ל לחיילים לשלוח להורים. גלויה סטנדרטית שעליה אפשר להוסיף מילים אישיות. גלויה שנשלחת לעולם הבא. אבל השנה במות אבינעם חיפשתי דרך נוספת להתנחם, להתאושש, ואז קראתי את הרב סולובייצ'יק המדבר על מות אשתו,¹⁵ ומתאר עד כמה עזר לו לימוד מסכת שמחות, וחשבתי, אולי זה יעזור גם לי. ביקשתי נחמה בתורה.

התחלתי להניח משנה יומית בדרך שלי בפייסבוק לפני בערך שבע שנים, מדי בוקר. עם הזמן התקבצה קבוצה של 800-900 איש שלמדו איתי, הניסיון ב"משנה היומית" היה טוב בעבורי ובאותו אופן התחלתי להניח כל יום משנה ממסכת שמחות.

אנשים רבים נבהלו. הרי מסכת שמחות אינה חביבה כמו מסכת ברכות או חגיגה, אפילו סוטה. ואחרי כמה ימים אנשים התחילו לכתוב בתגובה, "מה יש לך? למה את כל הזמן עצובה?", ועדיין, לאחר שהדברים נרגעו נוצרה שם חבורה, ולימוד המשנה מהמסכת נעשה חלק משיחת היום שלי.

גיל: אני יכול להתחבר לחוויה הזו דרך ההתמודדות האישית שלי עם אובדן אחי – לימוד בחברותא של טקסטים עתיקים, תוך ניסיון להתחקות אחר שאלת הרלוונטיות שלהם אלינו יש בו כדי להביא מזור לנפש הדואבת. מחבר ספר תהלים ניסח את הכוח המרפא של הלימוד במילים: "לְוַלֵּי תוֹרָתְךָ שֶׁעָשָׂי אֶז אֲבָרְתִּי בְּעֵינַי" (תהלים קיט, צב).

רות: הרגשתי שלהתעורר בבוקר ולשמוע מיד חדשות, זה לא אקולוגי. בבוקר, כשהנפש עוד לא התעוררה מהחלום, לנחות בבת אחת לכל הרעש והרוע שיש בחדשות הבוקר נראה לי לא נכון. ביקשתי משהו שירפד לי את זה. לפתוח את היום במשהו שמחבר אותי נכון יותר

15. הרב יוסף דוב הלוי סולובייצ'יק, מן הסערה, ידיעות ספרים 2009, עמ' 56-57.

לעולם.

לימוד תורה הוא חלק משמעותי בחיי, לכן בחרתי לפתוח את היום בלימוד. ולעומת דף יומי שהוא מאמץ עצום, לימוד משנה אחת ביום הוא מעשה קטן ולא יומרני. המשנה כתובה בעברית יפיפייה של חז"ל שקריאתה היא תענוג בפני עצמו. כך פתחתי את היום. שמתי לב שבדיוק כשאני מסיימת שנת אבל – מסתיימת המסכת. מישוהו כנראה ערך את זה כך, לפי מספר הימים בשנה, בלי שבתות.

בלימוד אתה לא לבר. והרי אבלות היא קודם כול הלבד הזה, ההעדר הנורא הזה. הטון של המשנה – טון "דל כולסטרול", שאינו רגשני, אלא מתון ובוגר. מאוד ענייני, ומאוד לא אישי, אבל לא במובן מעליב, שונה מכל ספר או סרט, שעוצמות הדרמה והרגש שבהם זורות מלח על פצעיך. ודווקא משום מתינותו הוא מצליח לדבר על הדברים עצמם: מה לעשות? לגשת או לא לגשת? להביא מתנה או לא להביא מתנה? להביא אוכל? איזה אוכל? כמה אנשים?

אני לא בן אדם הלכתי במובן המקובל, אבל אני מעריכה מאוד את ההלכה כפרויקט עצום, כמו הרבה דברים, התרבות ההלכתית לא פעם נסחפה לקיצוניות, ועם זאת פרוטוקולים של חיים הם טקסט נפלא. אני לא מקבלת את הסמכות של ההלכה "הר כגיגית",¹⁶ אבל אני מחפשת מגע איתה. אבא שלי לימד אותי שלפני שאני עושה כדאי להתייעץ. אז אני מתייעצת עם הספרות המסורתית, וההתייעצות הזו מעניקה לי פעמים רבות אם לא את ההחלטה הנכונה, אז לפחות את דרך המחשבה עליה. את הדרך הנכונה לנסח את השאלה.

"כאילו עורך זכתו"

16. בבלי, שבת פ"ח ע"א.

גיל: המשנה המבטאת יותר מכל ואפילו באופן רדיקלי את רגישותה של המסכת לפסיכולוגיה האנושית היא בעיניי המשנה הקובעת שבתום פרק זמן מסוים אין ללכת לשאול בשלום האבל. וכך אומרת משנה יב בפרק יד:

ר' מאיר אומר: הרואה אבל בתוך שלושים יום מדבר עמו ואחר כך שואל בשלומו;
לאחר שלושים יום בתוך שנים עשר חודש – הרי זה שואל בשלומו ואחר כך מדבר עמו.
רבי מאיר אומר: לאחר שנים עשר חודש הרי זה לא יזכירנו כל עיקר,
שהיה ר' מאיר אומר: משלי משל למה הדבר דומה לאחד שהייתה לו מכה, ונתרפא,
ובא רופא אחד ואומר לו: תן לי שכרי ואקרע את מכתך ואני מרפא אותך.
מעלין עליו כאילו עורר מכתו.
כך כל המזכיר לאבל לאחר שנים עשר חודש מעלין עליו כאילו עורר את מכתו.

רות: זה הרי הפוך מהאינטואיציה של הפסיכולוגיה המודרנית המבקשת לחזור לטראומה. חכמים גורסים שדווקא לא צריך לחזור לטראומה. שיש לתת למכה להירפא. ושצריך לבדוק היטב אם זה צורך של האבל או צורך של המנחם. זו רגישות אנושית מרשימה. וזה עוזר לי באופן אישי לשים גבול.
גיל: נראה שחכמים לא היססו מלעסוק במסכת הזו גם בדברים האינטימיים ביותר.
רות: שאלות שאפילו לא מנומס לדבר עליהן, אבל חכמים כן כותבים

על זה, וכותבים על זה בלי לעשות דרמה. תראה כמה חבל שאת המשנה בקושי לומדים. בדרך כלל, לומדים מקרא או שלומדים תלמוד, והרי המשנה מתאימה מאוד למציאות שלנו כאן כיהודים בישראל. נוגעת בכל כך הרבה מן החיים ברגישות גדולה לאנושיות ובעברית מופלאה.

גיל: בעיני השילוב הקיים במסכת שמחות בין הרצף ההלכתי המפורט ברוב פרקי המסכת לבין הפן האגדי שלה הוא מפתיע אך נחוץ. בפרק ח למשל, מופיעה סדרת אגדות על עשרת הרוגי מלכות, ביניהם רבי עקיבא. בתוך הלקט הזה מופיעה משנה נועזת, שבה רבי עקיבא מדבר על ארבעה בנים (שמחות ח, יא):

רבי עקיבא אומר: ארבעה בנים למלך,
 אחד לוקה ושותק,
 אחד לוקה ומבעט,
 אחד לוקה ומתחנן,
 ואחד לוקה ואומר לאביו הלקני.

רות: למה בחרת דווקא באגדה הזו?

גיל: בעיני היא חשובה, בגלל ההעזה של רבי עקיבא לגעת בלב המדמם של האופן שבו האדם מתמודד עם האל שמייסר אותו, "אֵלֵי אֵלֵי לָמָּה עֲזַבְתָּנִי" (תהלים כב, ב), וכל זה יוצא מפיו של רבי עקיבא, שמזוהה כל כך עם האמירה: "כל ימי הייתי מצטער על פסוק זה 'בכל נפשך – אפילו נוטל את נשמתך', אמרתי מתי יבא לידי ואקיימנו, ועכשיו שבא לידי לא אקיימנו?"¹⁷ האם יש בדבריו במשנה שלנו ביקורת על סוגי התגובה השונים לייסורים? האם הוא מבקש לתת

17. בבלי, ברכות סא ב.

לגיטימציה לכולם, אולי הוא רואה בהם מנעד התייחסות טבעי של האדם המאמין?

רות: "אחד לוקה ושותק" – יש בשתיקה משהו רועם מאוד, אגרסיבי אפילו.

גיל: "לוקה ושותק זה אברהם" – אברהם נחשב לאבי האמונה. ומעשה עקידת יצחק במסורת היהודית הוא אירוע מכונן של אמונה באל.

רות: אני מבקשת להגיד על אברהם שזה הפוך, אברהם לוקה ושותק. לשתוק זה לפעמים דווקא לשלוט. לשלוט ברגש. אנחנו קוראים את אברהם בסיפור העקדה אמנם לא כאיש כנוע אבל כמאמין מוחלט. לא ככזה שמבקר בשתיקה את בוראו. והרי כשאתה אומר משהו לילד שלך והוא שותק – שתיקתו רועמת, ומעלה בך ספק שאולי עשית משהו לא בסדר. יש עוצמה ב"לוקה ושותק".

גיל: אם נתבונן באחרים, איוב לוקה ומבעט, חזקיה לוקה ומתחנן, שנאמר: "וַיִּתְפַּלֵּל אֶל ה'", ויש אומרים שהוא אף מבעט, שלא היה לו לומר "וְהַטּוֹב בְּעֵינֶיךָ עֲשִׂיתִי" (ישעיה לח, ב-ג), הוא מתווכח! להגיד לאל "זה לא הגיע לי כי אני הרי הייתי בסדר", גם זאת התרסה.

רות: אבל גם איוב אומר: "לא הגיע לי".

גיל: אכן, איוב מוצג בתור המבעט. לעומת כל אלה דוד הוא המקבל האולטימטיבי. הוא אמר לאביו "הלקני". אין לי בעיה שתמשיך ותכבסני מעווני, ומחטאתי טהרני. גם אם יכאב.

רות: כמו ר' עקיבא שרצה לקבל על עצמו ייסורים של אהבה:

בשעה שהוציאו את ר' עקיבא להריגה זמן קריאת שמע היה והיו סורקין את בשרו במסרקות של ברזל והיה מקבל עליו עול מלכות שמים.

אמרו לו תלמידיו רבינו עד כאן.

אמר להם: כל ימי הייתי מצטער על פסוק זה "בכל נפשך"
אפילו נוטל את נשמתך אמרתי מתי יבא לידי ואקיימנו
ועכשיו שבא לידי לא אקיימנו?
היה מאריך באחד עד שיצתה נשמתו באחד.
(בבלי, ברכות סא ע"ב)

עמדה נפשית כזו מול המוות נראית לי יחידאית – לא קיימת בשום מקום אחר, ההתמסרות לכאב עצמו ויותר מזה, לרצות במוות. רבי עקיבא כביכול אומר לרומאים: אתם חושבים שניצחתם אותי, אבל בעצם אתם "פועלי במה" במחזה שלי. סוף סוף סידרתם לי סצנה מושלמת בזמן הנכון ובמקום הנכון, קיימתי "בכל לבבי", עכשיו יתאפשר לי גם "בכל נפשי". סוג של עשייה רוחנית שלמה ומוחלטת. **גיל:** "ארבעה בנים למלך" מזכיר מאוד את הטקסט המפורסם בהגדה של פסח – "כנגד ארבעה בנים דברה תורה: אחד חכם ואחד רשע אחד תם ואחד שאינו יודע לשאול". זה ממש חופף. עכשיו כמובן שגם בהגדה ניתן לשאול אם יש באופן הצגת הבנים משום דירוג ערכי. ידוע כי לטקסט הזה קיימים כמה נוסחים, בחלקם הסדר הוא: חכם, רשע, תם ושאינו יודע לשאול. באחרים, מופיע הסדר הבא: חכם, תם, רשע ושאינו יודע לשאול. השינוי בסדר של הבנים בוודאי אינו מקרי. **רות:** בעיני הטקסט של הגדה של פסח מתמודד עם ההתלבטות של מורה או הורה שמתמודד עם טיפוסי תלמידים שונים. **גיל:** בעיני הקורא מתקבל הרושם שההגדה מבקשת להדגיש את ההכלה של כל הארבעה ביחד, כולם חלק מהמשפחה. אף אחד לא נותר בחוץ. ולפי פרשנות זו לא נחפש כאן היררכיה. **רות:** בהגדה של פסח הם ארבעה טיפוסי סגנונות למידה. כאן יש טיפוסי אמונה. **גיל:** אבל השאלה היא, האם יש היררכיה בתוך הסגנונות? האם אחד

טוב מרעהו?

רות: אני חושבת שרבי עקיבא, שמזכיר את כל הדמויות הללו, בעצם מדבר על עצמו. דוד מבקש עונש על חטא של חיים טובים. חטא של תשוקה, ועל זה הוא מבקש מהאל מחילה, ואילו אנחנו – מה אנחנו עשינו? שואל ר' עקיבא, לימדנו תורה. וטראו איך כולנו מעונים. זוהי שאלת הסבל, אני חושבת שבימיהם הייתה השאלה אמונית וחשופה – כמו בשואה. מעין זעקה של "מה הולך פה בעצם? מה קורה כאן?" זה מזכיר את תחילת שיחתנו על האפשרות לומר קדיש בכוונה. אלא שרבי עקיבא מצוי בתודעה שאין בה ספק כלל.

גודל הארבעה

גיל: את המטריצה הזאת של ארבעה אנחנו מוצאים במקומות, כמו למשל במדרש אודות ארבעת המינים, המסמלים על פי המדרש טיפוסים שונים של בני אדם ביחס לשאלה אם יש או אם אין בהם מעשים טובים ותורה.¹⁸

רות: מה שמצער אותי פה הוא הביקורת על מי שמבעט – הרי הבעיטה עצמה היא פעולה של קשר, של נאמנות.

גיל: המבעט במשנה שלנו מזכיר לי מטריצה מרובעתנוספת המופיעה בספרות חז"ל, כוונתי לסיפור על הארבעה שנכנסו לפרדס.¹⁹ גם בסיפור זה מוצגות ארבע צורות של התייחסות לשאלות אמוניות, אחת מהן היא הבעיטה.

תנו רבנן: ארבעה נכנסו בפרדס ואלו הן:

18. ויקרא רבה ל, יב.

19. בבלי, חגיגה יד ע"ב.

בן עזאי, ובן זומא, אחר רבי עקיבא.
אמר להם רבי עקיבא: כשאתם מגיעין אצל אבני שיש טהור
אל תאמרו: מים מים, משום שנאמר: "דובר שקרים לא יכון
לנגד עיני" (תהלים קא, ז).
בן עזאי הציץ ומת, עליו הכתוב אומר: "יקר בעיני ה' המותה
לחסידי" (תהלים קטז, טו).
בן זומא הציץ ונפגע ועליו הכתוב אומר: "דבש מצאת אכול
דייך פן תשבענו והקאתו" (משלי כה, טז).
אחר קיצץ בנטיעות.
רבי עקיבא יצא בשלום.

לפי התלמוד הירושלמי²⁰ אחר, הלא הוא אלישע בן אבויה, מקצץ
בנטיעות בגלל תהייתו על חוסר הצדק ועל "צדיק ורע לו" – זו
השאלה שכל לומד עסוק בה כשהוא פוגש את סיפור עשרת הרוגי
מלכות:

פעם אחת היה יושב ושונה בבקעת גינוסר.
וראה אדם אחד עלה לראש הדקל ונטל אם על הבנים וירד
משם בשלום.
למחר, ראה אדם אחר שעלה לראש הדקל ונטל את הבנים
ושילח את האם וירד משם והכישו נחש – ומת.
אמר (אלישע בן אבויה): כתיב "שלח תשלח את האם ואת
הבנים תקח לך, למען ייטב לך והארכת ימים" (דברים כב, ז)
היכן היא טובתו של זה? היכן היא אריכות ימיו של זה?
ולא היה יודע שדרשה רבי יעקב לפניו ממנו:

20. חגיגה ב, א

"למען ייטב לך" – לעולם הבא, שכולו טוב.
"והארכת ימים" – לעתיד שכולו ארוך.

ייתכן אפוא שכאשר רבי עקיבא מדבר במסכת שמחות על הבן הלוקה ובוועט, רואה הוא לנגד עיניו את דמותו של מי שידוע כבר הפלוגתא שלו, אלישע בן אבויה, החכם שבעט וקיצץ בנטיעות.

בין החיים לצוות, בין הפרט לכלל

גיל: המשנה במסכת שמחות פרק ח משנה יג מספרת עוד:

אין מבטלין תלמוד תורה למת עד שתצא נשמתו.
וכשהיה שמעון בנו של ר' עקיבא חולה, לא ביטל [ר' עקיבא]
מבית המדרש שלו, אלא פיקדו ביד שלוחיו.
בא הראשון ואמר לו: נטען!
אמר להם: שאלו!
בא השני ואמר לו: הכביד!
החזירן לתלמוד תורה.
בא השלישי ואמר לו: גוסס!
אמר להם: שאלו!
בא הרביעי ואמר לו: השלים!
עמד [ר' עקיבא] וחלץ את תפיליו וקרע את בגדיו ואמר להם:
אחינו ישראל שמעו! עד כאן היינו חייבין בתלמוד תודה,
מכאן ואילך אנו חייבין בכבודו של מת.

ר' עקיבא לא מפסיק מעיסוקו כדי לעשות כל מה שאדם סביר היה עושה, ללכת למשפחתו. הוא מתנהל באופן שנראה כמעט אדיש,

זאת בניגוד לאופן שמתואר בתלמוד בו הוא מתאבל על מותו של רבו, רבי אליעזר:

פגע בו רבי עקיבא מן קיסרי ללוד היה מכה בבשרו עד שדמו שותת לארץ.

פתח עליו בשורה ואמר "אבי אבי רכב ישראל ופרשיו" (מלכים ב, ב).

הרבה מעות יש לי ואין לי שולחני להרצותן.

(בבלי, סנהדרין סח ע"א)

רות: בעיני הסיפור הזה מעורר קושי גדול זה סיפור נורא. מתאסף קהל גדול לקבור את בנו של רבי עקיבא, והוא אומר להם: "הוציאו לי ספסל לבית הקברות". משהו מעין – "סדרו לי את ההגברה ונתחיל שיעור".

מות בנו הופך מיד להזדמנות לשיעור. הזעזוע שזה גורם לקורא מזכיר סיפורי זן, אבל אני לא יכולה להזדהות עם זה. אני מרחמת על מי שחיה איתו.

גיל: אבל אולי לא ניתן לנתק את הסיפור הזה מההקשר שלו. רבי עקיבא מרגיש שהוא מחויב להעביר כאן מסר לציבור. הוא לוקח את האבל הפרטי שלו והופך אותו למקור להשראה לציבור בעת שבה הציבור כנראה היה זקוק למסר הזה.

רות: מעניין השימוש שהוא עושה גם ב"סלבריטאיות" של עצמו. **גיל:** "אתם מוקסמים ממהו שהוא גדול ממני והוא גדול מכם והוא מהתורה". כך הוא מסביר להם.

רות: אני מסכימה. הוא מייצר כאן היפוך במהלך הלוויה גדולה, כמו במסעות ההלוויה של אדמו"רים גדולים – של הרב עובדיה יוסף או של הרב אלישיב, שהפכו להיות מפגן של עוצמה. והוא אומר,

אני הופך ו"מנקה" את הלוויה הזאת: אתם לא פה בשבילי. אתם פה בשביל כבוד התורה, זה מקסים.

גיל: ויש את המסר הנוסף, הנלווה. ר' עקיבא מכריז שהוא כופר בדרמה של המוות. המת הרי יבוא לחיי העולם הבא. זהו מסר מאוד פוליטי – הקדשת החיים לעולם הבא. ואם נצרף את ההקשר ההיסטורי, נראה שהוא פועל בניגוד לאינסטינקט ההורי שלו. היה פה איזה מסר מאוד רדיקלי שהיה לו חשוב להעביר דווקא בעת ההיא. כי התורה תחת מתקפה, כי הזהות תחת מתקפה ועכשיו זה מה שצריך לעשות, זה האידיאל. אומר יותר מזה – נראה שלחז"ל היה עניין לערכב במתכוון בין דיני האבל הפרטי לאבל על המנהיגים, ואסונה של האומה כולה המשתקף באגדה על הרוגי המלכות.

רות: אבל לא על הילד שלך, רבי עקיבא, את האידיאל תיישם בבקשה על עצמך. לא עושים את זה על המשפחה ובני הבית.

גיל: זה לא צריך להפתיע אותנו כשנזכרים במסופר בתלמוד על הבחירות שעשה בחייו הפרטיים והמשפחתיים שלו. רבי עקיבא, כפי שמספר לנו התלמוד הבבלי, הקריב לטובת ערך לימוד התורה את הזוגיות והמשפחה במעשה המפורסם על פרישתו מאשתו לצורך לימוד תורה.²¹

רות: אבל השאלה היא האם הקיצוניות הזאת וחוסר האנושיות הזו הכרחיים. האם אי אפשר להיות איש הלכה גדול וגם לשמור על המתינות, על איזון ועל כבוד לאנושיות? מסכת שמחות הרי מבצעת העצמה בהבנה של מה זה בן אחר. "הגוסס הרי הוא כחי לכל דבר, זוקק לייבום ופוטר מן הייבום מאכיל בתרומה ופוסל מן התרומה",²² הוא לחלוטין נחשב כבן אדם חי עד שימות ממש – "אין קושרין את

21. בבלי, כתובות סב-סג.

22. שמחות א, א.

לחיינו ואין פוקקין את נקביו ואין נותנין עליו כלי של מתכות ולכל דבר שהוא מיקר על טיבורו עד שעה שימות".²³ ההלכה אומרת שכל עוד אינו מת, הנח לו. אין לך זכות להתערב. אתה לא מנהל את מותו. יש בזה בעיני היגר שמעצים את המצב האנושי, אמירה שזהו הדבר הכי גדול שיש. יש פה צלם אלוהים. בן אדם היה חי ועכשיו הוא עוד לא מת, הוא גוסס, זה זמן מיוחד. יש בזה כבוד ורגישות. ולעומת זאת לא לבוא הביתה כשהבן גוסס?! יכול להיות שאתה מצליח בפרשנות שלך לפתור את הפער הזה על ידי זה שאתה אומר – אנחנו במצב מיוחד.

גיל: אם תרצי, זו שעת חירום, ורבי עקיבא פועל כביכול תחת "תקנות שעת חירום".

רות: שעת חירום. מה גם שכולם מסתכלים עלינו.

גיל: אני נזכר בגמרא המפורסמת במנחות כט ע"ב שגם היא נוגעת בשאלת הגמול. משה עולה למרום ומדבר עם הקב"ה על רבי עקיבא:

אמר רב יהודה אמר רב:

בשעה שעלה משה למרום מצאו להקב"ה שיושב וקושר כתרים לאותיות.

אמר לפניו: רבונו של עולם, מי מעכב על ידיך?

אמר לו: אדם אחד יש שעתידי להיות בסוף כמה דורות ועקיבא בן יוסף שמו,

שעתידי לדרוש על כל קוץ וקוץ תילין תילין של הלכות.

אמר לפניו: רבונו של עולם, הראהו לי!

אמר לו: חזור לאחורך!

הלך וישב בסוף שמונה שורות ולא היה יודע מה הן אומרים.

23. שמחות א, א.

תשש כחו.

כיון שהגיע לדבר אחד, אמרו לו תלמידיו: רבי מנין לך?

אמר להן: הלכה למשה מסיני.

נתיישבה דעתו.

חזר ובא לפני הקב"ה,

אמר לפניו: רבונו של עולם יש לך אדם כזה ואתה נותן תורה

על ידי?

אמר לו: שתוק, כך עלה במחשבה לפני.

אמר לפניו: רבונו של עולם הראיתני תורתו הראני שכרו

אמר לו: חזור [לאחורך]

חזר לאחוריו, ראה ששוקלין בשרו במקולין.

אמר לפניו: רבש"ע זו תורה וזו שכרה?!

אמר לו: שתוק, כך עלה במחשבה לפני.

רות: כן, משה הוא הראשון שצועק את הזעקה שצריך לזעוק כאן:

"זו תורה וזו שכרה?!" באגדה הזו משה צועק את צעקת ייסוריו של

רבי עקיבא, אף על פי שהוא כביכול המתחרה שלו.

גיל: אם נחזור למשל של ר' עקיבא במסכת שמחות על ארבעת בניו

של המלך, אז בעצם, בתוך כל ה"לא" – "אני לא בועט" וכיו"ב –

רבי עקיבא אומר קצת "כן". לכאורה הוא משבח את קבלת הייסורים

באהבה. אולם ייתכן שעצם העלאת הנושא על ידו, דווקא משקפת

שהבעיה אכן הטרידה אותו. מאוד. והאופן שבו הוא כביכול צועק

"אני מקבל את הדין" אומר אולי את ההיפך.

רות: וזהו הרי כלל בקריאת שירה: כשבשיר מופיע כל הזמן: לא, לא,

לא, לא, זה בעצם: כן, כן, כן, כן.

בקשת הפטר

גיל: המסע ליצירת משמעות חיים לא רק בהתנהלותו של רבי עקיבא, קשה להתנתק מהרושם של חיפוש בלתי פוסק אחר פשר:

וכשנאחזו רבן שמעון ורבי ישמעאל וגזרו עליהן שיהרגו, היה רבי ישמעאל בוכה,
ואמר לו רבן שמעון ברבי: אברך, בשתי פסיעות אתה נתון בחיקן של צדיקים ואתה בוכה?
אמר לו: וכי בוכה אני על שאנו נהרגין? בוכה אני על שאנו נהרגין כשופכי דמים וכמחללי שבתות!
אמר לו: שמא בסעודה היית יושב, או ישן היית, ובאה אשה לשאול על נדתה ועל טומאתה ועל טהרתה, ואמר לה השמש שהיית ישן, והתורה אמרה: "אם ענה תענה אותנו" (שמות כב, כב), ומה כתיב אחריו, "וחרה אפי והרגתי אתכם בחרב" (שמות כב, כג).

החטאים שבוחר רבן שמעון כביאור לסבל תמוהים: שמא בסעודה היית יושב או ישן... ובאה אישה לשאול... עד כדי כך?!
רות: זה בעיני בעייתי – לחפש אצל הקורבן אשמה. מצד שני, אולי החיפוש הזה משחרר אותך מחוסר הפשר, אולי אדם מעדיף להרגיש אשמה מאשר להרגיש חוסר צדק.
גיל: יש שיאמרו שהסיפור הזה חותר להטמעה של מסר חינוכי – אדם צריך להדריך את בני ביתו לא לדחות על הסף אדם הנזקק לעזרה.
רות: אני מתקשה להתפעל מהגישה הטהרנית הזו. זו ביקורת שיש לי על חלקים מהציונות הדתית בזמננו. כי אני מרגישה כאן זיוף. אני מכירה בכך שלמשנה קולות רבים. אני מתחברת במיוחד לקול שאומר להיות פשוט בן אדם, זה הדבר העצום שיש בה. לא להיות כל הזמן

”בסדר”, לא להיות צודק כל הזמן, אבל להשתדל להיות איש טוב ורגיש לבני אדם, ואם קורה דבר רע זה לא עונש. בדיוק, כמו שאני חושבת על החיים שלנו. אמי ואבי ואבינעם לא מתו כיוון שעשו רע, זה המצב האנושי. ובתורה יש נחמה מבחינתי בעצם הלימוד שלה, לא בזה שימצאו בתוכה את הסיבה לאובדן. הסיבות האלה לא מנחמות אותי.

גיל: אני לא בטוח שהמטרה היא לנחם כמו לחנך. פעמים רבות נראה שחזו”ל עסוקים בתהליך החיפוש הזה כדי לזקק מסר חינוכי. **רות:** נכון, כמו למשל במעשה התלמודי שקושר בין הייסורים שחוה רבי יהודה הנשיא ליחס שלו לבעלי חיים: ”דההוא עגלא דהו קא ממטו ליה לשחיטה, אזל תליא לרישיה בכנפיה דרבי וקא בכי, אמר ליה: זיל לכך נוצרת! אמרי: הואיל ולא קא מרחם ליתו עליה יסורין” [מעשה באותו עגל שהיה מובל לשחיטה. הלך ותלה ראשו בכנף בגדו של רבי והיה בוכה. אמר לו: לך, לכך נוצרת! אמרו (בשמיים): הואיל ואינו מרחם יבואו עליו יסורים].²⁴

אבל העולם הוא כאוטי, אז אתה יכול לנסות להכחיש את זה. אם אתה גר ביישוב רק עם החבר'ה שלך, ובבית הספר הילדים רואים רק את מה שבחרת בעבורם, והם אינם צופים בטלוויזיה ולא משתמשים בטלפון, אז אתה חרד. אתה יותר ויותר חרד מהכרה בכך שהעולם שאלוהים ברא הוא עולם חסר פשר, והרי אפשר לחשוב שזה יופיו וזאת עוצמתו.

גיל: את מתארת היטב את דרך ההתמודדות עם תהליכים טבעיים של צמיחה ופריחה וקמילה. אבל אל תשכחי שחלק לא מבוטל מהקסטים האלה נכתבים בזמן שקטסטרופות עצומות מתרחשות. **רות:** יש רוע בעולם, לא הכול בגללנו.

24. בבלי, בבא מציעא פה ע”א.

אב ובן

גיל: חז"ל לא מתעייפים מלחפש פשר. הזכרנו קודם את הסיפור על מותו של רבי אליעזר. אם נתייחס לרצף הסיפורי ונזכיר את תחילתו, נוכל ללמוד עוד על ייסורי רבי עקיבא ופשרם:

כשחלה ר' אליעזר, נכנסו ר' עקיבא וחבריו לבקרו.
הוא יושב בקינוף שלו והן יושבין בטרקלין שלו.
ואותו היום ערב שבת היה, ונכנס הורקנוס בנו לחלוץ תפליו.
גער בו ויצא בנזיפה.
אמר להן לחבריו: כמדומה אני שדעתו של אבא נטרפה.
אמר להן: דעתו ודעת אמו נטרפה, היאך מניחין איסור
סקילה ועוסקין באיסור שבות?
כיון שראו חכמים שדעתו מיושבת עליו נכנסו וישבו לפניו
מרחוק ד' אמות.
אמר להם: למה באתם?
אמרו לו: ללמוד תורה באנו.
אמר להם: ועד עכשיו למה לא באתם?
אמרו לו: לא היה לנו פנאי.
אמר להן: תמיה אני אם ימותו מיתת עצמן.
אמר לו ר' עקיבא: שלי מהו?
אמר לו: שלך קשה משלהן
(בבלי, סנהדרין סח ע"א)

בקריאה אפשרית מסייע הסיפור הזה להסביר את מותו של רבי עקיבא.
רבי עקיבא בא אל רבו המנודה השוכב במיטת חוליו ושואל אותו

על גורלו הצפוי. התשובה האכזרית שהוא מקבל היא – "שלך קשה משלהן". קריאה תמימה של הסיפור הזה תאמר שיש כאן ממש נבואה, רבי אליעזר מתנבא על מותו האכזרי של רבי עקיבא הצפוי לבוא. אבל מבט אחר יאמר שיש כאן קריאה שלאחר מעשה. לאחר מותו הטראגי של רבי עקיבא, מחפשים חכמים את הסיבה ומניחים אותה בפיו של רבי אליעזר, החכם שנודה ותלמידיו רחקו ממנו.

רות: חז"ל אכן ייחסו לאדם על סף מוות יכולות ראייה.

גיל: כן, אבל קשה שלא לראות כאן ממש ביקורת על מעשה נידויו של רבי אליעזר. ביקורת שנותנת איזה פשר לעונשו של רבי עקיבא, שהיה גדול תלמידיו וגם זה שבסיפור תנורו של עכנאי מבשר לו על החלטת חכמים לנדותו.²⁵

רות: זה גם טקסט על היחסים ביניהם: זה טקסט דרמטי על יחסיהם של מורה ותלמידו, תלמיד שהוא קרוב אליו כבן, הבן הלא ביולוגי אבל האמתי שלו. הבן הביולוגי הוא זה שלא מזהה את המצב לאשורו ואומר: נראה שאבא איבד את דעתו. תשובתו של אביו מעידה שלא איבד דבר, "דעתו ודעת אמו נטרפה"...

גיל: ולרבי אליעזר יש יחסים מורכבים עם אביו הפרטי, אב שהדיר אותו מנכסיו כיוון שלא הלך בדרכו. ר' אליעזר ברח מהבית.²⁶

רות: כך זה התחיל, נכון.

גיל: אז יש לו אבא כזה ויש לו בן כזה. ר' אליעזר מחליף את אביו הביולוגי באביו הרוחני – רבן יוחנן בן זכאי. והנה הבן הרוחני של רבי אליעזר, הלא הוא רבי עקיבא, בוגד בו כשהוא משתף פעולה עם החרם.

אביו של ר' אליעזר גוזר עליו הדרה מנכסים, כי ברח ממנו אל בית

25. בבלי, בבא מציעא נט ע"ב.

26. פרקי דרבי אליעזר א.

המדרש. כעת, ר' אליעזר עצמו, אביו הרוחני של ר' עקיבא, גוזר עליו מיתה אכזרית, היות שברח ממנו בהחרימו אותו. יש כאן העברה רב דורית.

רות: יש שם, כסיפור מותו של ר' אליעזר, רגע עוצמתי של אב וכן, ואפשר לקרוא אותו גם כמטאפורה לאלוהים ואדם, רב ותלמיד, אב ובן, עומק המטאפורה של החוויה הדתית.

גיל: ולמרות הדבקות הרוחנית שלהם ניכר שמסכת שמחות אינה מבטלת את חשיבות הקיום הפשוט ואת הבנת החוקיות שלו בעולם הזה. העולם הזה אינו רק תחנת מעבר שולית שאין להתעכב עליה.

רות: נכון. אני חושבת שחז"ל מסתכלים על האדם ואומרים: איזה דבר מופלא הוא הדבר הזה, אני עומד, זו, רואה, ובאמת שמח שאני חי.

אבל אתה אומר נכון, שבזמן חורבן עולות אידיאולוגיות אלטרנטיביות, אנושיות ונטולות שיפוט, כמו זו של ויקטור פראנקל שנשאר הומניסט אחרי כל הזוועות שהוא מתאר בספרו ("האדם מחפש משמעות"), פרימו לוי ("זהו אדם?") או אתי הילסום, שכתבה יומן ("השמים בתוכי"), אנשים שבימי השואה הצליחו לראות נקודות של אור גם בלב ימי האפלה.

גיל: האדמו"ר מפיאסצנה כותב מתוך ההפיכה ממש, בגטו ורשה, את הדרשות שהוא נושא בפני הקהל, דרשות שהתפרסמו בספר "אש קודש". באותם ימים קשים, כשאסונות אישיים וציבוריים מתרגשים עליו ועל הסובב אותו מדי יום ביומו, הוא נע בין שני קטבים: מצד אחד – הבה נתקן את דרכינו ונחזור בתשובה, ומן הצד השני מעין "מבעט" כלפי מעלה בקובלנה: "ובאמת, פלא הוא איך העולם עומד אחר כל כך הרבה צעקות כאלו... ילדים תמימים, מלאכים טהורים, אף גדולים קרושי ישראל, הנהרגים ונשחטים רק בשביל שהם מישראל... ממלאים את כל חלל העולם צעקות אלו ואין העולם נהפך למים,

רק עומד על עמדו כאילו לא נגע לו הדבר".²⁷ הספר הזה התקבל בקרב קהילות ישראל, והאמירות הללו החוזרות בו בכמה מקומות מהדהדות את "בעיטתו" של רבי עקיבא, בעיטה שאינה ביטוי של כפירה, אלא של אמונה.

רות: מאמץ עצום מושקע בלא לאבד את האמונה. לאבד את ה"סיפור" שנותן לחיים פשר, מפחיד ממש כמו לאבד את החיים. גיל: לצד החלקים האגדיים שבמסכת שמחות, חלק הארי של המסכת מלא הלכות סדורות ומפורטות הנוגעות לאורחות הטיפול במת וכן ענייני אבלות נוספים.

רות: הפואטיקה של המשנה מקסימה אותי מבחינה ספרותית:

אין מעצמין (עוצמים) את עיניו. הנוגע בו ומזיזו הרי זה שופך דמים. רבי מאיר אומר: משל לנר שהוא מטפטף, כיון שנגע בו אדם מכבהו. כך כל המעצם את עיני הגוסס מעלין עליו כאילו הוא נוטל את נשמתו. אין מזיזים אותו ואין מדיחין אותו ואין מטילין אותו לא על גבי החול ולא על גבי המלח עד שעה שימות.

נכרי ועבד אין מתעסקין עמו לכל דבר, אבל קורין עליו "הוי ארי. הוי גבור".

רבי יהודה אומר: "הוי איש טוב. הוי נאמן, אוכל מעמלו".
(שמחות פרק א)

"הוי נאמן!" איזה יופי. איזה שימוש עמוק ופשוט בעברית.

27. אש קודש, פרשת חוקת, עמ' קפז.

פגחות – כפוטן

גיל: הבחירה בשם המסכת, שמחות, היא בחירה מעוררת מחשבה שיש בה אפילו מעט מהאירוניה.

רות: כן, אבל "טוב ללכת אל בית אכל מלכת אל בית משתה" (קהלת ז, ב). אני מסכימה, כי אחרי שחוותי אבל אתה כבר לא מפחד ללכת לנחם אבלים, אנשים בדרך כלל נמנעים מלבוא במגע עם אבלים, עוברים לצד שני של הרחוב ולא יודעים מה לעשות, כאילו האבלות היא מידבקת או מסוכנת. בעיקר אני חושבת שישנה מבוכה.

גיל: אבל זה לא פשוט. לפעמים באמת קשה לדעת איך לנחם. אם תנחם יותר מדי, זה לא במקום, פחות מדי גם לא טוב. קשה לדעת. ואפרופו השתיקה, חז"ל אומרים: אגרא דבי טמיא שתיקותא. השכר בבית האבל הוא על השתיקה.²⁸ כלומר, השתיקה היא העיקר. אתה לא בא לבית האבל כדי לדבר.

רות: המפתח הוא חמלה. לבוא אל האבל ולהיות לצדו, לא להגיד לו: טוב, לפחות... (השאיר לך ילדים וכו')... נחמה אף פעם לא מתחילה ב"לפחות".

יש מין סוד כזה שלא מגלים למי שהם לא יתומים ולא מגלים למי שהם לא אבלים, אבל ביתמות יש לצד הצער גם איזה חופש, ויש באבלות סוג של ניקיון דעת. אני מוצאת שכשבאים לשבעה, השיחות יותר אותנטיות, המפגש נקי, אין בו ענייני כוח ועשיית רושם.

ההתנגשות במוות, בוודאות הזאת שאנחנו כל כך מכחישים, עושה את האנשים רציניים יותר, יש במפגשים האלה יותר סיכוי לאינטימיות ולמפגש אמת, ולכן הכינוי המצחיק, כביכול, "שמחות", הוא אמת.

גיל: כשם הכינוי שייחדה המסורת היהודית לבית העלמין העלמין בלשון סגיי נהור – בית החיים. זהו שם יפה ונכון בפני עצמו, זה באמת

28. בבלי, ברכות ו ע"ב.

מקום שאינו משרת את המתים, אלא משרת את החיים.
רות: ישנם הסיפורים²⁹ על כך שאפשר לפגוש את המת במערה שלו,
 כביכול שם בפנים הוא חי. אני מבינה את ההרגשה הזו.
גיל: בואי נדבר, לסיום, על הכאן והעכשיו, על הארץ הזו והדרך
 לחיות בה.

רות: שני העקרונות הבסיסיים של הציונות – בית לאומי וחברת
 מופת – מאתגרים אותנו גם היום. השאלה אם חברת מופת – כמו
 זו שהוגי הציונות רצו להקים פה – פירושה להתמקד רק בשאלה על
 מה ראוי למות ולמסור את הנפש, או לשאול כיצד לחיות באופן הגון
 יותר. לדאוג לכך שלא נזהם את האדמה, האוויר והים. שלא יהיה
 כאן ילד רעב. שלא יהיה תלמיד שלא יוכל להשתתף בחוג או בטיול.
 שלא נחיה כאדונים על בני אדם אחרים ונשלול את חירותם. שהמרחב
 הציבורי שלנו יהיה נקי מלשון הרע ומגסות. זו בעיני הציונות בת
 זמננו וזה האתגר האמתי שלנו כיום.

29. כגון רבי בנאה מסמן מערות, בבלי, בבא בתרא נח ע"א.

לעיון נוסף

ישעיהו ליכוביץ, דברי המבוא לאבל רבתי (הנקרא: "מסכת שמחות"), תל-אביב: הוצאת העובד הדתי, תש"ט, 1949.
מסכת שמחות בתוך אנציקלופדיה אוצר ישראל, י"ד אייזנשטיין (ובאתר המקוון של אנציקלופדיה "דעת").

עמ' 138 ריק

שער שישי יהודה מימרן

עמ' 140 ריק

שיחה עם ד"ר יהודה ציפרן

הערות ביוגרפיות

ד"ר יהודה מימרן הוא בעל תואר מומחה בפסיכולוגיה קלינית ובעל תואר שלישי בחינוך באוניברסיטה העברית, בוגר בית הספר למנהיגות חינוכית במכון מנדל.

בעבר יזם וניהל פרויקטים חברתיים וחינוכיים בשכונות מצוקה ובעיירות פיתוח, ניהל בית ספר ממלכתי-דתי, ייסד וניהל את המרכז למנהיגות יהודית חברתית "ממזרח שמש" ואת רשת "מורשה" להעמקת המורשת היהודית והמעורבות הקהילתית.

בשנים האחרונות משמש מנכ"ל "כל ישראל חברים" – אליאנס, וחבר בוועדי מנהל של עמותות חינוכיות וחברתיות שונות.

עמ' 142 ריק

תלמוד בבלי גסכת גיטין נח ע"א³⁰

אמר רב יהודה אמר רב:

מאי דכתיב [מהו שכתוב]: "ועשקו גבר (עמו) וביתו איש ונחלתו"?

(מיכה ב, ב)

מעשה באדם אחד שנתן עיניו באשת רבו, ושוליא דנגרי הוה [שוליית

נגר היה]

פעם אחת הוצרך ללוות.

אמר לו: שגר אשתך אצלי ואלוינה.

שיגר אשתו אצלו ושהתה עמו שלשה ימים.

קדם ובא אצלו.

אמר לו: אשתי ששיגרתי לך היכן היא?

אמר לו: אני פטרתיה לאלתר, ושמעתי שתינוקות נתעללו בה.

אמר לו: מה אעשה?

אמר לו: אם תאמין בעצתי גרשינה.

אמר לו: כתובתה מרובה.

אמר לו: אני אלויך ותן לה כתובתה.

עמד זה וגירשה.

בא זה ונשאה.

כיון שהיגיע זמנו ולא היה לו לפורעו, אמר לו: בוא ועשה עמי בחובך.

והיו הם אוכלים ושותים, והוא היה עומד ומשקה עליהם.

והיו דמעות יורדות מעיניו ונופלות בכוסיהם.

ועל אותה שעה נתחתם גזר דין.

ואמרי לה: על שתי פתילות בנר אחד.

30. הנוסח על-פי כתב-יד וטיקן 13.

עמ' 144 ריק

חברותא

גיל: האגדה שלפנינו היא חלק מהקובץ הידוע של אגדות החורבן המופיע במסכת גיטין. נראה כי הבחירה של חז"ל לשבץ את אגדות החורבן במסכת שמוקדשת כולה לחורבן הבית הפרטי, היא סימבולית. הסיפור שלנו הוא סיפור קשה ביותר ומקומו במסכת גיטין כמעט מתבקש.

יהודה: האגדה מובאת בתוך הסוגיה כפירוש לפסוק במיכה (ב, ב) "וְעֶשְׂקוּ גִבּוֹר וּבֵיתוֹ", אשתו של האדם היא ביתו.

גיל: כדאי לשים לב לפסוקים הקודמים לפסוק הזה במיכה – "הוֹי חֲשָׁבִי אֲנִי וּפְעָלֵי רָע עַל מְשֻׁכְּבוֹתָם, בְּאוֹר הַבֶּקֶר יַעֲשׂוּהָ כִּי יֵשׁ לְאֵל יָדָם; וְחָמְדוּ שְׂדוֹת וְגִזְלוּ, וּבָתִּים וְנָשָׂאוּ, וְעֶשְׂקוּ גִבּוֹר וּבֵיתוֹ וְאִישׁ וּנְחָלְתוֹ" (ב, א-ב).

לא רק אשתו, גם ביתו הפיזי, "נחלתו", נתון בסכנה.

יהודה: האגדה הזו בעיני היא באמת תיאור של חורבן מוחלט. ואני מדגיש את המילה מוחלט. הסיפור עוסק בנגר ובשוליה שלו. השוליה נותן את עיניו באשת מעסיקו – אשת הנגר. אחר כך מסופר כי הנגר נזקק לכסף, דבר המעורר תהייה אצלנו הקוראים. היינו מצפים שהשוליה יתפוס בסיפור את מקום הדמות החלשה והוא יהיה זה שיזדקק לעזרה מאת מעסיקו. יש פה היפוך של תפקידים. היפוך שמעלה שאלות על המצב החברתי ששרר באותה תקופה.

גירוש ושיגור: תחילתו של חורבן

גיל: הסיפור מעורר עוד הרכה תהיות, כמו למשל לגבי טיב היחסים בין בני הזוג.

יהודה: הסיפור אכן מעורר אותנו לתהות איזו מין זוגיות קיימת שם אם אחד מבני הזוג לא רגיש לקשר שמתפתח ממש מתחת לאפו. "שגר אשתך אצלי ואלוינה", אומר השוליה. לא "אני אלוה לך", כי אם "אני אלוה לה". תהייה נוספת כמובן היא כיצד הנגר מסכים לשלוח אותה אליו: "שיגר אשתו אצלו".

גיל: ובזה אתה רואה חורבן מוחלט.

יהודה: זה מתחיל להתקרב לתיאור של חורבן מוחלט. מצד אחד, השוליה של הנגר נותן את עיניו באישה ופועל באופן מעשי כדי להשיגה, מצד שני, האיש עצמו מסכים לשלוח את אשתו אליו. וישנה, כמובן, האישה, שמסכימה ללכת.

גיל: צריך לשים לב לנוסחיו השונים של הסיפור. בגרסה שלפנינו כתוב "שהתה עמו", למול נוסח הדפוסים הרגיל: "שהה עמה". יש כמובן הבדל גדול במשמעות הדברים.

יהודה: אכן. ועל כל פנים, אנחנו רואים שהיא מסכימה ונמצאת עמו שלושה ימים. אנחנו לא יודעים מה קורה במהלך שלושת הימים האלה, אבל יכולים להעלות על דעתנו. אחד הדברים היפים באגדות חז"ל הוא שהם כתובים בקצרה ובתמציתיות אבל ניסוחם מזמן ופותח לנו דלתות רבות במרומוז, בבחינת מעט המחזיק המרובה. השוליה "שוהה עמה" שלושה ימים ואז "קדם ובא אצלו", ושוב ישנן פה אפשרויות שונות להבנה, מי קדם אצל מי? כך או כך, שואל עתה האיש, "אשתי ששיגרת לך היכן היא?" שים לב ללשון. שיגר וגירש הן אותה מילה בשיכול אותיות, והרי הזכרת קודם שאגדות החורבן

מופיעות במסכת העוסקת בגיטין. הסכמת האיש "לשגר" את אשתו אל שולייתו, היא תחילתו של מעשה הגירושין.

גיל: התשובה של השוליה אולי מזעזעת אף יותר.

יהודה: לכן אמרתי חורבן מוחלט יש בסיפור הזה. השוליה עונה, "אני פטרתיה לאלתר ושמעתי שהתינוקות (כנראה נערים) נתעללו בה". זאת אומרת מדובר בתיאור מציאות חברתית שבה אפשרי ומקובל ובהחלט יעלה על הדעת שתינוקות מתעללים באישה ההולכת בדרך. **גיל:** שוב צריך לשים לב להיפוך התפקידים. הנגר הוא השואל את שולייתו, תלמידו – "מה אעשה?" במקום שזה יהיה להפך.

יהודה: שים לב, מה הוא שואל אותו בעצם? אשתי נתחללה, היא אסורה עלי, מה עלי לעשות? הוא מבקש ממנו פתרון הלכתי, המצביע על אטימות וניכור מוחלטים: היכן הכאב שלו על עצם המעשה? בשלב זה כאבו כלל לא מורגש ולא מונח בקדמת הבמה. ההתייחסות לאישה היא כמעט אינסטרומנטלית: אני צריך כסף, הוא מבקש שאני אשלח את אשתי כדי שאני אקבל את הכסף, אני שולח את האישה. עכשיו, כנראה, הנערים התעללו באשתי, אני לא יכול להישאר עם אשתי. שוב, טכני לגמרי, אטום.

גיל: יש כאן יותר מביקורת מרומזת על הנגר.

יהודה: בקריאה ראשונה נראה כאילו הנבל הגדול בסיפור הוא השוליה של הנגר, ואילו הבעל והאישה בדרגות שונות הם קורבנות. אבל כשאתה קורא את האגדה, אתה רואה שאף אחד מהם לא יוצא נקי. בעצם אין פה שום נקודת אור, וזהו אולי הביטוי המוחלט של החורבן. לא השוליה של הנגר, לא הנגר, לא אשתו ולא הנערים, וכמובן לא החברה.

גיל: בעיני, יותר מכול, יש כאן שתיקה מאוד גדולה של החברה. היכן בית הדין? היכן מוסדות הצדקה של הקהילה? נניח שהאיש לא הבחין שהשוליה נתן את עינו באשתו, אבל האם האדם הראשון שאתה

פונה אליו לבקש הלוואה הוא מי שאתה העסקת אותו? מתבקש לומר שבאמת אין לו אל מי לפנות. אין בסביבה ולו אדם אחד שהוא יכול לפנות אליו ולבקש ממנו הלוואה. אף על פי שאולי חש במשהו לא כשר בהתנהגות השוליה, מחוסר ברירה הוא נאלץ לפנות אליו. וזה הקלוקל.

יהודה: היעדרה של הקהילה הוא באמת אחד הדברים העיקריים פה. אפשר אפילו לחזור לפסוק שפתחנו בו: ישנם "איש וביתו" "איש ונחלתו", אבל אין איש ועירו. הקהילה עצמה בולטת בהיעדרה, לא קיימת. בסיפור ישנם אנשים בודדים, פרטים בלבד. האחד מונע על ידי תאוה, ואולי כבוד, זאת אשת רבו! לעצמו הוא אומר: "אני הייתי שולייתו, עכשיו אני מעליו, מלווה לו, לוקח את אשתו". הסיפור שלנו מחזיר אותי לקין ולהבל. כשחזו"ל מדברים על הסיבות לרצח הראשון, הם מונים את מניעיו: תאוה לאישה, לכבוד או לממון.³¹ ניתן לראות את זה גם פה. תאוה וכבוד הם מניעיו של השוליה, ואני מציע שלא נפסול את האפשרות שגם הנגר עסוק אך ורק בכסף. הוא רוצה כסף עד כדי כך שהוא מוכן לשלוח את אשתו אל מי שמתברר כיריבו. ואם אכן כך, הרי שזאת בקשה ממש בלתי נתפסת. הוא זקוק עכשיו להלוואה והממון חשוב לו יותר מהאישה שאליה הוא מתייחס כאל סוג של חפץ, פיקדון. האישה עצמה, אמנם לכאורה פסיבית, אבל אנחנו מבינים שהיא לא באמת פסיבית. הרי הייתה יכולה להתייצב ולומר: "איני רוצה ללכת. מה פתאום שאני אלך". והרי מדרשים רבים אחרים ישנם שבהם האישה מתייצבת מול בעלה.

גיל: אותי מפליא האופן שבו הבעל עסוק אך ורק בעצמו ובשאלה "מה אעשה", ואינו עוצר לרגע לברוק מה קורה עם אשתו. בחוויה שלו, היא עצמה לא מעניינת, והרי אם התעללו בה בדרך אז אולי היא

31. בראשית רבה כב.

זרוקה בצדי הדרך, אולי היא עדיין בסכנה?
יהודה: זה בדיוק העניין. נראה כי לא מעניינת אותו העובדה שכנראה התעללו באשתו, שאשתו נאנסה, או שאולי, במקרה הפחות גרוע מבחינתה האישית, היא בחרה מרצונה לשהות עם גבר אחר. הרי מדובר בחשד סביר. אבל הוא לא מתעניין כלל במצבה. מה מעניין אותו? השאלה הפרקטית, המעשית. אני עכשיו בסיטואציה שבה אני יכול להמשיך לחיות עם אשתי. יש פה כמו שכבר ראינו, ניכור גדול מאוד. מתבקש לומר שגם נישואיו לאותה אישה ש"כתובתה מרובה", שבאה כנראה מבית עשיר, נבעו גם הם מחמדת הממון של הבעל. השוליה במובן הזה הוא תלמיד מצוין של הנגר.
גיל: הטכניות שדיברת עליה עולה היטב באופן היבשושי שבו מתואר התהליך: "עמד וגרשה, הלך הוא ונשאה".
יהודה: שום משבר, שום כאב. אטימות מוחלטת.
גיל: ושום התערבות קהילתית.

לאן נעלמה הקהילה?

יהודה: כאמור, הקהילה לא קיימת. זה מזכיר לי דברים שכתב הרב יוסף משאש³² בספרו "גרש ירחים". בהקדמה לספר הוא פונה לדיינים ומדבר על חשיבות השלום. הוא אומר לדיינים: כשבאים בני זוג אליכם כדי להתגרש – גם אם הם מדברים אליכם לא יפה או אפילו מקללים, נסו לקבל זאת בהבנה כי הרי הם מצויים במצב קשה מאוד: "כי הדעת והבושת נעלמים הם מפני היגון והצער". עשו נא כל שביכולתכם כדי לעשות שלום ביניהם, לקרב אותם זה אל זה.

32. הרב יוסף משאש (1892-1974) – דיין, פוסק, משורר ואיש ציבור. כיהן כרבה הראשי הספרדי של העיר חיפה.

כשבית נחרב כאילו בית המקדש נחרב והקב"ה הרי מוכן ששמו יימחק כדי שבית לא יתפרק – לכן מחלו גם אתם על כבודכם. והרב משאש מוסיף ואומר להם דבר נועז מאוד: אם אתם, הדיינים, רואים שסיבת הגירושין היא מצב כלכלי רעוע, הרי מוטלת עליכם הדיינים חובה לעזור להם מכספכם שלכם כדי למנוע את הגירושין הללו. ומעיד הרב משאש על אביו שלו, שהרבה פעמים העניק מכספו שלו לבני זוג כדי שלא יתגרשו, בגלל החשיבות הגדולה של ערך השלום ושלום הבית. השווה זאת לסיפור שלנו, שבו איש מהסובבים לא מתערב. לפנינו חברה שאיננה חברה אלא אוסף יחידים פועלים בתוך ריק. הנגר פונה לשולייטו בבקשת הלוואה פשוט משום שהם עובדים יחד, וברקע אין שום רמז להקשר קהילתי, לשכנים, לבית דין ששואל או מציע: "רגע, אולי נעשה שלום בית, אולי נבדוק את הסיבות לגירושין וננסה למנוע את הרס הבית?"

גיל: "עמד זה וגרשה, הלך הוא ונשאה" – איך השוליה מתחתן עמה בקלות כזו? היכן בית דין שהשיא אותם? איך הוא הסכים שהם יתחתנו? מעניין לציין, שטכנית, כל הצדדים מבקשים לפעול על פי ההלכה והחוק. הרי חשוב היה לנגר לשלם את כתובתה. **יהודה:** לשוליה היה חשוב שהדבר ייעשה על פי דין. הכול על פי ההלכה. עכשיו אתה תגרש אותה, שכן אחרת היא אסורה לי. גם את כתובתה יש לשלם כנדרש.

גיל: כתובה שהוא, בסופו של דבר, יקבל פעמיים. נראה כאילו חז"ל מבקשים להזהיר, בסיפור הזה, וגם בסיפורי חורבן נוספים, מפני יחס אינסטרומנטלי וטכני נטול נשמה לעולם ההלכה והמשפט, יחס שבסופו של דבר מוליד ומייצר שימוש לרעה במנגנונים הללו.

תשוקה מעגדית

יהודה: קשה שלא להבחין גם בחמדנות של השוליה, שקשורה כנראה גם בתשוקה מעמדית.

גיל: תשוקה מעמדית שמיתרגמת בסופו של יום להשפלה ולביזוי של הנגר.

יהודה: השוליה אומר: "אני אחמוד את אשתך, את מעמדך, את כספך, ולא אשקוט עד שגם אבזה אותך".

גיל: במידה מסוימת, הדרך שבה הנגר מתייחס לאשתו היא אותה דרך שבה מתייחס אליו שוליינו. השוליה מתמרן אותו, משתמש בו. "רוצה שאלווה לך? תן לי את אשתך". "רוצה שאני אגיד לך מה כדאי לך לעשות אחרי שהתעללו בה? גרש אותה". "יש לך בעיה, אתה לא יכול לשלם לה את דמי הכתובה? אני אשלם אותם במקומך".

יהודה: מעניין לשים לב למוטיב הכוס בסיפור הזה. חז"ל אומרים: "אל ישתה אדם מכוסו ויסתכל בכוסו של חברו".³³ בסוף הסיפור נאמר: "והיו דמעות יורדות מעיניו ונופלות בכוסיהם".

וכמו שאמרנו, נתינת העיניים באשת רבו. ההסתכלות על "כוס חברו" במקרה זה, יש בה יותר מביטוי לתאוה וניתן לראות בה הצהרה מעמדית ברורה.

גיל: אמנם כן, לקיחת אישה היא גם נטילת מקום ועמדה, גם בתנ"ך וגם בתלמוד. לשכב עם פילגשי האב, בתנ"ך, היא הצהרה על מעמד, בכורה ושלטון – כך אצל ראובן, אבשלום, אדוניה. גם בתלמוד יש לכך רמזים, כשחכם גדול נפטר וחכם אחר מבקש לשאת את אלמנתו.³⁴

הרגע הזה הקשה כל כך של הדמעה הנושרת לתוך הכוס, המסיים את הסיפור שלנו, דורש מאיתנו התבוננות. מה קורה כאן? למה דווקא

33. בבלי, נדרים כ ע"ב.

34. בבלי, בבא מציעא פד ע"ב.

עכשיו הוא מגלה רגש? למה עכשיו הוא בוכה?
יהודה: דמותו של הבעל העולה מן הסיפור היא דמות אטומה לחלוטין. אם נלך בקו זה, אולי כל הכאב שאותו הוא כואב, הוא כאב הירידה המעמדית. האדם הזה בוכה על כל מה שנלקח ממנו. על ההיפוך העצום בחייו, כמי שהפך למשרתו של משרתו. או מוטב למשרתם של משרתיו, כי גם האישה, מבחינתו, הייתה קצת סוג של משרתת הממלאה את פקודותיו. הוא מסתכל על הכוס "שלהם". מהי הכוס שלהם? הם ביחד, יש להם כסף, הם אוכלים, הם שותים, ולו אין עוד דבר.

גיל: לפי הפרשנות הזו, האגדה הזו מתארת מצב של יחסים אנושיים נטולי כל חמלה ורגישות. שלושתם לוקים בזה: השוליה לא נמנע מלהשפיל את זולתו כדי לספק את חמדנותו. הצביעות הזו, עטופה במין רצון לעזור. "אין בעיה, אתה צריך כסף? אני אעזור לך עם כסף. אתה צריך עצה? אם אתה שומע לעצתי עשה כך וכך. יש לך בעיה להחזיר לי כסף? בוא ואמצא לך פתרון".

יהודה: וכל הזמן, תחת אצטלת "אני פה בשבילך", זוחל לו נחש שבכוונתו להכיש.

גיל: וכאמור, שלושתם לוקים בזה. השוליה, הנגר שלא נמנע מלשלוח את אשתו, והיא עצמה שאינה נמנעת מללכת ולבסוף גם להינשא לו. ולסיכום, בסופו של התהליך הנורא הזה, הצער הוא על אובדן מעמד, ממון וכבוד בלבד.

יהודה: ניכור מוחלט ואטימות מוחלטת, התעלמות מן המצב הנפשי של הזולת ושל הסבל שלו ומחיקתם.

תשלוגי חובות

גיל: האם אולי, בכל זאת, יש ניצוץ של תקווה בסיפור? אולי יש פה

התחלה של תיקון?

יהודה: יכול להיות שיש כאן בכל זאת נקודת מפנה, שבתוך החורבן המוחלט הזה מתחילים להופיע ניצנים של גאולה. מה שיאפשר קריאה כזו הוא פרשנות שונה של בכיו של הנגר, שאינו בכי על המעמד שנגזל ממנו ועל הכסף שאין לו, אלא ביטוי ראשוני לאיזו הבנה פנימית, לכך שהוא מצליח לראשונה להתחבר לעצמו ולחורבן שהוא עבר.

גיל: "ועל אותה שעה נתחתם גזר דין" – הרי יש בסיפור אוסף של זוועות. מדוע הדגש דווקא על "אותה שעה"?

יהודה: כי הרגע הזה הוא רגע של שיא ההשפלה. ביטוי קיצוני להתאכזרות, לניצול, לעושק, לתמרון.

גיל: אבל אולי ברגע הזה היה דווקא פוטנציאל של התעוררות?

יהודה: החורבן מתחיל בזה שאנשים מנוכרים כלפי עצמם וכלפי אחרים.

גיל: והניכור הזה, כמו שראינו, פועל אצל כל גיבורי הסיפור. **יהודה:** כמובן. גם האישה מנוכרת לעצמה ומתוך כך גם לבעלה. החורבן הגדול הוא החורבן של האדם שמתנכר לעצמו. כשאתה מתנכר לעצמך, אתה מתנכר לזולת וחוזר חלילה. כשהחברה היא חברה שבה הצער של הזולת, המצוקה של הזולת, העובדה שהוא צריך הלוואה ואין לו ממי לבקש, לא מעניינים אף אחד, בחברה כזו, בסופו של דבר, גם היחיד מנוכר לצערו שלו. אבל אפשר שהנגר עובר כאן תהליך אטי של התפכחות. האירועים המתוארים בסיפור כאילו צועקים לעברו – "התעורר, בן אדם, התעורר!" ייסורים ממרקים עוונותיו של אדם ומאפשרים צמיחה. לייסורים יש כוח להפגיש את האדם עם עצמו ולהתחיל תהליך של חזרה.

גיל: נראה שהניסיון והייסורים שהולכים ומתגברים דוחפים אותו לפעולה.

יהודה: אמת, בתחילה הוא נאלץ לפנות בבקשת עזרה למי שהוא השוליה שלו. זוהי התחלה של צער. לא רק זה, הוא פונה אל מי שנתן עינו באשתו. הרי השוליה של הנגר מלווה אותו בכל הדרכים. בכל הסיטואציות האלה, בכל הרגעים האלה שהשוליה של הנגר עובר אצל הנגר, אתה הנגר לא שמת לב שהוא נותן את עינו באשתך? וזה הולך ומחמיר, הוא צריך לשלוח את אשתו אליו, אבל יש פה איזה פתח שהוא יכול להסתתר בו, כביכול "זה רק כדי שאני אקבל את הכסף", וזה מגיע עד למצב שבו הוא צריך לגרש את האישה. ומסתיים במצב שבו הוא צריך לשרת את שניהם, שבו הכול כבר גלוי, הכול חשוף. אין פה אפשרות בכלל להסתתר.

גיל: אפשר שכאן פורצת התודעה. מתחיל רגע שבו מופיעות הדמעות, המעות של צער אותנטי. הדימוי הזה של הדמעות שנושרות ועמן גזר דין מופיע, מזכיר את הסיפור על רב רחומי,³⁵ דמעה זולגת מעיניה של אשתו המחכה לו בבית ומיד קורס הגג תחתיו. הרגע הזה של נשירת הדמעה הוא הרגע של האותנטיות. כשהדמעה מופיעה הכאב הזה צף במלוא עוצמתו, וגזר הדין נחתם.

יהודה: בעיני, העובדה שהנגר בוכה מעידה על בריאות, על ההתחלה של בריאות נפשית. של הבנה של יציאה מהשחתה. חורבן מתרחש רק כשיש אפשרות לתיקון אחריו. חייבים שתהיה התחלה קטנה, כד קטן, שמתוכו הכול יתחיל מחדש. אחרת, לו הכול היה מושחת לגמרי, היה מגיע מבול שאחריו לא נותר דבר. המטרה של החורבן היא היציאה ממנו.

גיל: מעניין לשים לב למוטיב החוב והתשלום המופיע לכל אורך הסיפור שלנו. הוא חוזר ארבע פעמים בסיפור. הנגר צריך ללוות. ואת החוב הזה הוא יצטרך לשלם. משעה שהחליט לגרשה, עולה החוב של

35. בבלי, כתובות סב ע"ב.

”כתובתה מרובה”, יש לי חוב כלפיה, צריך לשלם אותו. אחר כך הגיע זמנו לפרוע את ההלוואה השנייה ושוב הוא צריך לשלם לו – “עשה עמי בחובך”. הפעם הרביעית תופיע בסיומו של הסיפור – “ועל אותה שעה נתחתם גזר הדין” – יש פה חוב שעכשיו אתם תשלמו עליו, אתם כחברה תשלמו עליו. כלומר חברה שחשבה שתתנהל בעולם טכני של חובות ותשלומים בלי חמלה, בלי אנושיות, תצטרך אף היא לשלם את חובה ולהיענש בחורבן.

יהודה: אתה צודק. בחברה הזו, הכסף יענה את הכול. אם יש חוב כספי צריך לפרוע אותו בכל מחיר. בגידות, התעמרות, מניפולציות, לא תחמוד, כל אלה לגיטימיים בחברה ההיא, אבל הכלל היחיד שעליו כולנו מסכימים הוא שחוב כספי צריך לשלם. כמעט מתבקש לדבר על תפיסה קפיטליסטית קיצונית בהתגלמותה הכעורה. “קפיטליזם חזירי”, קוראים לזה.

גיל: הכול בסיפור עובד באמצעות מנגנונים קפיטליסטיים. הכול התחיל במנגנונים קפיטליסטיים ומסתיים כביכול באיזה אופן סרקסטי – “עכשיו אתם תשלמו את החוב”. החורבן הוא תשלום החוב במלוא היקפו ועומקו. כשהארץ תיחרב יטעמו גיבורי הסיפור וקהילתם ערלת הלב טעמו של תשלום אמתי של חוב. מבחינה זו, החורבן הוא מעין תמונת מראה של מציאות חרבה, הן במובן של מציאות מרוסקת, שאינה בונה אלא הורסת, והן במובן של יובש – מציאות נטולת לחלוחית של חסד וחמלה. רק אז, אולי, יעמדו מול עיוורונם ויתנו לבם על כל מה שהחמיצו.

יהודה: ואם כבר קפיטליזם, אז “קפיטליזם חזירי”. שהרי השוליה מרוויח פעמיים לפחות.

גיל: הרי את האישה הוא נושא עם הכתובה שקיבלה מבעלה שגירשה, ועתה הוא יקבל שוב אותו הסכום מהבעל, רק הפעם כתשלום על ההלוואה שנתן לו.

יהודה: אם דברינו נכונים, זה גם מסביר את האדישות הקהילתית לאפשרות שהנערים התעללו בה. הנערים זיהו הזדמנות, הם חזקים והם מנצלים את ההזדמנות. זה עולם כמעט דרוויניסטי שבו באמת ישנה לגיטימיות חברתית להשתלט על כל המשאבים, בין שזה כבוד אישה בין שזה ניצול של מצוקה, כל עוולה אפשרית, כדי לחזק את הכוח הקיים.

גיל: וכאמור, יש לזכור כי המנגנון האירוני של המספר התלמודי הופך את עניין החזרת החוב לכומרנג כלפי החברה המושחתת. זהו סיפור מסיפורי החורבן: "ועל אותה שעה נתחתם גזר דין". והנה, הבחירה של התלמוד להביא בפנינו סיום אפשרי אחר היא מסקרנת. "ואמרי לה: על שתי פתילות בנר אחד". לשם מה מביאים עורכי התלמוד סיום נוסף? מה הוא תורם?

יהודה: אכן. האם לא די במה שקרה פה? הסיום השני רומז למעשים של פריצות: "שתי פתילות בנר אחד", הנר מסמל את האישה והפתילות את שני הגברים היריבים. זוהי חברה מופקרת מינית. **גיל:** הגרסה השנייה, "שתי פתילות בנר אחד", מעמידה כסיבה לחורבן עבירה ברורה, חד-משמעית ומובהקת. עם זה אי אפשר להתווכח: מדובר בניאוף, אולי גם בגילוי עריות, אלו הם מעשים שמזמינים חורבן. הדבר המכעיס והמכאיב בסיפור הזה הוא שעד לאמירה הזו, אי אפשר לתפוס שם כמעט אף אחד על שום דבר. הכול פה בסדר לכאורה. השוליה פועל לגמרי בתוך ההיגיון של המנגנון. בהנחה שלא עבר עמה עבירה כששהה עמה. הכול לכאורה בסדר, אבל הכול באמת לא בסדר.

יהודה: עוד הערה ביחס לסיום של הסיפור: איך לא נתקע להם האוכל בגרון? ... לבעל ולאישה החדשים האלה. איך הם יכולים לשבת ולאכול? "והוא היה עומד ומשקה עליהם" ... ואיך הוא מסכים, הנגר הזה? איך אין לו גבול? איך הוא לא אומר עד כאן? חסרים מקומות

לעבוד בהם? מה, הוא לא יכול לטרוח ולחפש אנשים אחרים שאולי יוכלו לחלץ אותו מזה?

אחריות ללא התקרבות

גיל: אתה לא ממש אמפתי כלפי הנגר, יהודה. למה?
יהודה: כי להיות קורבן הוא מצב אפשרי עד גבול מסוים. יש שלב שבו נדרשת אחריות של האדם עצמו. שהוא צריך לקום ולהגיד עד כאן. זה לא. נראה שיש כאן חוסר אונים נלמד, סוג של ייאוש והסרת אחריות. מדובר בתהליך מתמשך, מצב שבו אדם במצוקה אינו פונה לאיש ואפילו לא מנסה, מעיד על חברה שמתנהלת כך במשך זמן רב, וכפי שאמרת נכון, הקהילה בכלל לא קיימת. אבל כל זה לא יכול להצדיק את נתינת האישה לאדם אחר ולהסכים להיות במצב שבו אתה משרת עכשיו את השוליה ואת האישה. ישנה בעיה גם עם הנגר עצמו. לא רק עם השוליה של הנגר. יש כאן גבול עדין בין להיות קורבן ואמפטיה עם הקורבן לבין האחריות האישית. אני חושב שזה חלק מהיסודות של התורה עצמה. הרמב"ם, כשהוא מדבר על מצוות הצדקה³⁶ מלמד אותנו שהעני עצמו לא פטור מן הצדקה אף על פי שהוא עני. גם אדם שאביו לא חינוך אותו, חייב ללמוד תורה בעצמו. ישנה אחריות אישית שמוטלת על האדם בכל נסיבות חיים, ולא משנה באיזה מצב של מצוקה הוא נמצא, יש ערכים שהוא לא יכול לוותר עליהם. אתה עני – אתה בכל זאת חייב בצדקה. לא לימדו אותך – אתה חייב בכל זאת ללמוד. גם אם אתה נתון במצוקה גדולה אתה לא יכול לשלוח את אשתך כדי לצאת מהמצוקה הכלכלית שלך. אתה לא יכול להסכים, זה חורבן. כשאדם מוותר לעצמו. נולדת

36. הלכות מתנות עניים ז, ד.

בשנת 1962 במרוקו. כשהייתי בן שלוש, בשנת 1965, עלינו ארצה. אבי רצה מאוד לגור בירושלים, אבל הדבר לא התאפשר בהתחלה וכעולים רבים הופנינו לקריית גת. בסופו של דבר, אחרי שנתיים של מאבק, הגענו לשכונת שמואל הנביא בירושלים. שכונת מצוקה, שהיו בה עבריינות וזנות. צפיפות גדולה הייתה בה ובליל של עדות. מפרס, עיראק, כורדיסטאן, מרוקו ורומניה.

גרנו בבלוק סמוך לבלוק של סבא וסבתא שלי שעלו ארצה לפנינו. אבי היה ראש ישיבה במרוקו ואמי הייתה מורה במרוקו ובצרפת. היינו חמישה אחים, ארבעה בנים ובת. אותי שלחו לבית הספר היסודי מוריה, בשכונת גאולה הסמוכה. הייתה לי ילדות עשירה וערנית, עם המון חברים והמון כדורגל. הרבה חברים שלי הלכו לבית"ר ולפועל ירושלים, ואלמלא הייתי דתי ושומר שבת גם אני הייתי מצטרף לשם ולא הייתי הופך לפסיכולוג ולאיש חינוך. התגייסתי לצבא וכשהשתחררתי למדתי פסיכולוגיה ופילוסופיה לתואר ראשון, ופסיכולוגיה קלינית לתואר שני. באוניברסיטה הכרתי את אשתי אילת, דוקטור לפסיכולוגיה קלינית ועובדת במקצוע. יש לנו ארבעה ילדים, הגדול לומד עיצוב תעשייתי, השנייה לומדת רפואה, השלישי לפני גיוס והרביעי הוא תלמיד תיכון.

למעשה חייתי בשתי מציאויות מקבילות: מציאות אחת של מצוקה, פשע ו אלימות, ומציאות מקבילה של קהילה וחברים טובים, משפחה מיוחדת, חזקה וערכית, מעוגנת בתוך המסורת והחיים היהודיים. למדתי בבית הספר התיכון הימלפרב, אבל רוב החברים שלי בשכונה לא סיימו בגרות. חלקם למדו בבתי ספר מקצועיים. רובם לא הגיעו לאוניברסיטה, וזאת לא בגלל הכישורים שלהם. מובן שדבר זה שיקף מציאות חברתית בעייתית מאוד.

גיל: מציאות שבגללה הקמת לימים את בית המדרש למנהיגות

חברתית, "ממזרח שמש".³⁷

יהודה: נכון מאוד, ואגיע לזה בהמשך. גדלתי בתוך עולם יהודי מאוד מודע, שורשי וחזק. כתלמיד חכם גדול בעל ידע עצום, ביהדות בכלל וביהדות צפון אפריקה בפרט, הרבה אבי לעסוק בהגות ובכתיבה תורניים. נחשפתי ליהדות שלא נוכחת במרחב הציבורי. החינוך היהודי שקיבלתי בבית הוא חינוך שהנושא של בן אדם לחברו נמצא בו במרכז. אין ניגוד בין השכלה כללית ליהדות. בבית הייתה לנו ספרייה עצומה. אבא הוא אספן של ספרים, של כתבי יד. ספרי פילוסופיה, השכלה כללית, היסטוריה ומדע, תיאולוגיה, נצרות ואסלאם. גדלתי ביהדות שבה עבודת השם היא עניין מרכזי בחיים, אבל היא לא כרוכה בהסתגרות, ומחשיבה מאוד עבודה והשתכרות עצמית. אבא שלי עבד שנים רבות כפקיד במשרד הדואר, ואף על פי שבמרוקו היה ראש ישיבה, בחר שלא לשלוח אותנו לישיבות אלא לתיכון דתי רגיל, בגלל התפיסה היהודית שלו וההבנה שצריך להתערות בחברה להיות חלק ממנה, לרכוש גם השכלה כללית ואוניברסיטאית.

הורי הדגישו תמיד את האחריות האישית. לא משנה היכן גדלת ובאלו תנאים, אתה יכול וחייב להיות אדם מוסרי, להצליח, להגיע להישגים. כמו שהעניי לפי הרמב"ם, לא פטור מלתת צדקה בעצמו. אדם שהוריו לא לימדוהו צריך ללמד עצמו. אני מאמין שבאדם ישנם הכוח והיכולת לפרוץ קדימה. לכן קשה לי עם התנהגויותו הפאסיביות, הבעייתיות, של הנגר.

ועדיין, כשילדים גדלים בעזובה נפשית וחשופים לאלימות, כשאין להם משפחה שבונה להם יסודות נפשיים וחינוכיים, לא פשוט לשמור

37. ממזרח שמש הוא בית מדרש למנהיגות חברתית המטפח פעילים ומנהיגים חברתיים לעשייה חברתית ברוח מסורת ישראל ובהשראת מורשת יהודי המזרח.

שלא יתדרדרו. התמזל מזלי ומשפחתי הייתה חזקה מאוד. משפחות כאלה יכלו להגן על ילדים ולהשאירם בדרך נורמטיבית. ילדים למשפחות פחות חזקות ובתנאי סביבה קשים, או שאינם מממשים את הפוטנציאל שלהם, במקרה הפחות גרוע, או – במקרה הגרוע יותר – נופלים לפשיעה ולאלימות. כלומר, מצד אחד ישנה אחריות הפרט. לא משנה איפה גדל האדם, הוא חייב לשמור על צלם האדם שבו, לפתח אותו, ולא להסתמך על אחרים או על "נסיונות מקלות". מצד שני, קיימת ועומדת אחריות החברה, במקרה שהפרט נמצא בתנאי מחיה ובנסיבות חיים קשים והאסור לא מצליח לחלץ עצמו מבית האסורים, החברה צריכה להתגייס ולעזור לו.

ואם נחזור לפסוק במיכה: יש "וְעִשְׂקוּ גִבֹר וְאִישׁ וַיִּחַלְתּוּ". אפשר לקרוא את זה בפשטות כרצף: עושקים את הגבר ואת ביתו ואת האיש ואת נחלתו. אבל אפשר לקרוא את זה כסיבה ותוצאה: עושק הגבר גורר בעקבותיו את עושק ביתו וכו'. זה מה שהיה לנו פה.

גיל: כלומר עוול מייצר עוד עוולות. מעגל של עוולות.

יהודה: כשם שמעשים טובים מייצרים עוד מעשים טובים.

גיל: באיזה אופן התובנות האלה פוגשות אותך בשליחות החברתית שבה בחרת לעסוק?

יהודה: קודם כול, בעצם השמיעה וההקשבה למצוקות. כמו בסיפור יציאת מצרים, שבו ה' שומע את נאקתם. היכולת להקשיב למצוקה של הזולת ולהיישיר אליו מבט היא מאוד מרכזית. "וַיְהִי בַּיָּמִים הָהֵם וַיִּגְדַּל מֹשֶׁה וַיֵּצֵא אֶל אָחִיו וַיֵּרָא בְּסִבְלָתָם" (שמות ב, יא) הרצון הזה לראות ולהקשיב, הופך לרצון לקחת חלק ולהשתתף. רש"י אומר שם שהוא ראה בסבלותם ולכן היה נושא עמם בכתפיו את המשאות שלהם. זה דבר שמלווה אותי באופן אישי הרבה שנים, כשמדברים על פערים חברתיים ועל מצוקות. בסיפור התלמודי שלפנינו ראינו מצוקה של אדם שנקלע לבעיה כלכלית. ראשית צריך לראות את

האדם ושיהיה לך אכפת ממנו. דבר זה מלווה אותי מאז שאני זוכר את עצמי. אני חושב על השכונה שבה גדלתי ועל המצוקות שפגשתי שם. לפעמים זו מצוקה שהיא כלכלית, אבל לפעמים אלה הן מצוקות שהן לאו דווקא כלכליות: ילד שנזרק מבית הספר בגלל בעיות התנהגות, ילד מידרדר לפשע כשברקע מצוקה מאוד גדולה של ההורים. השאלה שהייתה זועקת תמיד בתוכי: ואיפה החברה? הרבה פעמים החברה לא רואה את המצוקות, או שרואה אותן אך לא אכפת לה מהן. ואז נשארים אנשים לכדם עם הקשיים שלהם ועם הצער שלהם. ולפעמים כשנשארים לכד, מקבלים עצות לא טובות. כמו עצותיו של השוליה אל הנגר.

גיל: עצות שתרמו לנפילתו ביתר שאת.

בין פסיכולוגיה לסוציולוגיה

יהודה: יש מצבים שבהם אנשים המצויים במצוקה, זקוקים לעצה שאם לא יקבלו אותה, הם עלולים לעשות דברים שמסככים את עצמם עוד יותר. למשל, משפחה מצויה במצוקה כלכלית ומציעים לבן המשפחה להיות מעורב באיזו עבודה מפוקפקת, האם יענה או לא ייענה? מה האחריות של הפרט בעניין הזה? השאלות האלה מעסיקות אותי הרבה שנים בעשייה שלי. איך החינוך מסייע לבנות יסודות ולהציב גבולות, שיאפשרו לאדם לעצור ולומר: "עד כאן, ולא יותר מזה".

המעבר שלי האישי מפסיכולוגיה קלינית לחינוך דרך עיסוק בחברה הוא בדיוק מעבר שמדבר על שני הקטבים האלה. הפסיכולוגיה הקלינית כמעט שלא עוסקת באחריות של החברה. היא עוסקת באדם כפרט ומתעלמת מהמצב שבחוץ. יש בזה משהו לא נורמאלי, משהו בעייתי. כאילו שאין אחריות לאנשים שסביבך ולסיטואציה

ולמדיניות. בכל העשייה שלי שני הצירים האלה מלווים אותי: האחריות של הפרט למצבו, בהתאם לכוחותיו, לא משנה היכן גדל, והאחריות של הסביבה, על התנאים שבתוכם גדל אותו פרט. זהו מתח שמלווה אותי בעשייה שלי כל הזמן. חיזוק היכולת לראות את הזולת וחיזוק כבוד האדם, אלו הם שני דברים מאוד מאוד מרכזיים.

ובאשר לכבוד האדם, הוא מתחיל בדברים יחסית פשוטים: תהיה רגיש לכבוד שלו. היית שוליה שלו? חשוב איך תלווה לו כסף בצורה שלא תפגע בכבודו וחמור מכך – שלא תפגע באשתו וביחסים ביניהם. ובעיני זה הלב של היהדות ולכן זאת אגדה של חורבן, כי היא עוסקת קודם כול בזילות ובהחלשה של ההסתכלות על הזולת עד כדי השחתה של היחסים בין אדם לחברו.

גיל: האמירות החברתיות שלך נשמעות מאוד הגיוניות ובעיקר אחראיות, ועם זאת, קשה להתנתק מן המחשבה שמדובר בטיעון רדיקלי גם ביחס לשיח הטיפול הפסיכולוגי שאתה בא ממנו וגם ביחס לתפיסה שהיום מאוד רווחת בתחום של הסוציולוגיה.

האתוס הגדול של העולם הטיפולי שאתה בא ממנו כפסיכולוג קליני הוא שהפרט יכול לשחרר ולגאול את עצמו, ולשם כך הוא צריך להימנע מלספר לעצמו סיפורים של גורמים חיצוניים, כלכליים וחברתיים, שמונעים ממנו להתפתח. לעומת זאת, הגישה הסוציולוגית הביקורתית החברתית שגם ממנה אתה ללא ספק מושפע, מקדמת, יש שינסחו זאת בסרקזם, "שיח קורבנות". אם אתה חלש אתה בעצם מוחלש בעטיים של אחרים, אני אשחרר אותו בשל אחריות החברה. ממילא צריך לדרוש ממך הקורבן פחות, אם בכלל. ואילו אתה מציג פה גישת ביניים שהיא מאוד אחראית וגם לא פשרנית.

יהודה: היא לא מתעלמת מהסביבה כי לסביבה יש כידוע השפעה רבה.

גיל: גישתך נראית ככזו שמאגדת את שני הדברים לאתוס חדש. זה

אתוס מאוד מורכב. אני חושב שגם הערך שאתה מקדם, קהילה של ערבות, הוא ערך שאתה מציב כמרכזי בעשייה החינוכית שלך, קהילה שדואגת לעצמה, לשחרר את עצמה, אך בו זמנית לוקחת אחריות על החברה הכוללת.

יהודה: אני חושב שגם התפיסה של היהדות ושל הזהות היהודית שאנחנו מקדמים מניחה במרכז את הדבר הזה. וכשאתה שם את זה במרכז, ההגדרות דתי-חילוני מתחילות להשתנות. אני לא מאוד מעריך דתיות שכל הביטוי שלה הוא פורמליזם הלכתי המאפשר, חלילה, להיות "נבל ברשות התורה". ולכן אני מדבר באמת על סוג של יהדות שעושה חיבורים סביב דברים שהם לא בשבלונות המוכרות של דתי וחילוני, אך נמצאים בלב לבה של הדת בעיני.

החברה הישראלית עוסקת רבות בנושא העוני, למשל בדוח העוני, שפרסומו, כידוע, מלווה ריטואלים תקשורתיים קבועים: מראיינים הורה יחידי, שואלים האם באמת יש מיליון ילדים רעבים, כאילו שאם יש פחות אפשר לישון בשקט... המצב החברתי קשה. משפחות חד-הוריות. נוער בסיכון. זנות וניצול של ילדים. יש הרבה מה לעשות.

גיל: דיברנו על התחלה של תיקון במדרש. האם אתה רואה תהליך תיקון בחברה הישראלית?

יהודה: יש התחלות, ויש עוד עבודה רבה. עניין הערבות ההדדית התחזק. פעילות חברתית וחתימה לצדק חברתי התחזקו בחברה הישראלית, וצריך לחזק אותן יותר. כשהקמתי את תנועת "ממזרח שמש", טבעתי את המונח "יהדות חברתית". כדי שתנועות של תיקון וחיזוק יתרחשו בכיוון הזה, יותר טיפול בעוני, ופחות טיפול ב"אני". כדי שהיהדות לא רק תטפל ב"הדרת פני זקן" ריטואלי, במישור הפרט המפנה מקומו באוטובוס, אלא בשאלות חשובות של פנסיה והבטחת הכנסה לקשישים. הזדקנות בכבוד. בתנועה שלנו לקחנו מצוות שביין

אדם לחברו וניסינו לתרגם אותן לימינו אלה. בתורה ישנן שבע מצוות עשה ולא תעשה של דאגה ליתום ולא למנה. אנחנו שואלים, מי הם היתום והאלמנה של ימינו? האם ילד שאביו בכלל נכלל בקטגוריה הזו? משפחה חד-הורית? ילד שאחד מהוריו לוקה בכעיות נפשיות המפריעות לתפקודו?

מצוות צדקה לא יכולה להיעצר בילד המניח שקל בקופה של העני. מעשה כזה עוד לא הוציא אף עני ממצב העוני, לא ייתכן שזו רק מצווה רגעית. בתוך שמונה מעלות הצדקה שמונה הרמב"ם,³⁸ המעלה הגדולה מכולם היא להוציא את האדם ממעגלי העוני וקבלת הצדקה. להמיר צדקה בצדק. במציאות הישראלית אנחנו מדברים על חלוקת משאבים. קרקעות, שאלות של שטחי שיפוט.

דוגמה לכך נמצאת במשל קטן ששמעתי באירוע שנכחתי בו המיועד לסטודנטים שמתנדבים בעיירות ובשכונות מצוקה. "דמיינו בריכה ריקה", אמר המרצה, "שאתם באים למלא במים. עם כפית. הרי אפשר להתייאש. איך נמלא? אבל, הסתכלו סביב, וטראו כמה אנחנו! אם כל אחד ייקח כפית. הבריכה תתמלא". כך אמר המרצה בסיפוק. אבל המרצה טעה. זה לא המשל הנכון. השאלה היא למה יש בריכות שצינור מוביל אליהן מים והן מתמלאות בקלות, ויש בריכות שלא. יש מועצות שההשקעה שלהן בילדים בסכומים גבוהה יותר מאשר עיירות אחרות. מה שקובע הוא הארנונה ושטחי השיפוט, ככל שהעיר יותר מבוססת והכנסותיה יותר גבוהות, כך קל לה יותר להשקיע. הדבר מגיע לפערים של פי ארבעה ופי חמישה בסכומי השקעה בילדים ובצרכים חברתיים. ישנם קיבוצים הנהנים ממסי הכנסותיהם של מפעלים שגיאוגרפית קרובים יותר לעיירת הפיתוח, אבל הדרך שבה חולק השטח גורמת לכך שההכנסות יופנו אליהן ולא אל העיירה

38. הלכות מתנות עניים י, י.

הזקוקה להם הרבה יותר. לצערי, ההקצנה הדתית של החברה הדתית הלכה והתרכזה בשנים האחרונות לא בדאגה לחלש, באחריות חברתית ובבין אדם לחברו, אלא בצורת הלבוש – גודל הציצית ואורך החצאית, בשעות שמקדישים ללימוד תורה. כאילו שהשאלות החברתיות אינן דתיות ביסודן.

גיל: יש מחירים שאתה משלם על העמדה שבחרת להיות בה? כי להיות מתון בהקשר הזה, מתון אידיאולוגית, לא מתון בגלל פשרה, מתון לכתחילה, זה משהו שדורש עמדה מאוד אמיצה. באופן פרדוקסלי, דווקא התייצבות בעמדה רדיקלית היא קלה יותר.

יהודה: לפעמים נדמה כאילו הבחירה להיות במרכז היא בגדר פשרה או ויתור, אבל באמת יש בכך עוצמה. יש, כמובן, מחירים שמשלמים על הבחירה הזו. אנשים אוהבים דברים ברורים, ומתקשים לשהות לאורך זמן מול מורכבות. אני פעיל חברתי אבל לא מזוהה עם קבוצות רדיקליות, בדיוק בגלל הדבר הזה. הבחירה הזו עלולה גם לפגוע באפקטיביות של העשייה, כי לחימה מייצרת תגובות חזקות יותר אצל אנשים, מאשר עמדות מתונות. אנשים מגיבים בעוצמה רבה יותר למאבק. אבל כל זה רק לכאורה, כשלא בודקים מה התוצאות האמתיות של המאבק החברתי המיליטנטי. כשבודקים אותן לעומק ניתן לגלות שהוא לא באמת נשא הרבה מאוד פירות. אפשר להגיד שהדרך שבה בחרתי ללכת היא הדרך הארוכה, אבל הקצרה יותר.

לעיון נוסף

- שמואל פאוסט, אגדתא – סיפורי הדרמה התלמודית, הוצאת דביר, 2011, עמ' 182-187.
- יונה פרנקל, דרכי האגדה והמדרש, הוצאת מודן, 1991, עמ' 241-242.
- אדמיאל קוסמן, מסכת גברים: רב והקצב ועוד סיפורים, הוצאת כתר, 2002, עמ' 64-67.
- בנימין קלמנזון, על מה אברה הארץ – עיונים באגדות החורבן, ישיבת עתניאל, 2009, עמ' 109-115.
- רונית שושני, "סיפור שוליית הנגר בכבלי גיטין נח ע"א", סידרא כא (תשס"ו), עמ' 87-98.

שער שביעי עדינה בר שלום

עמ' 168 ריק

שיחה עם הרבנית עדינה בר שלום

הערות ביוגרפיות

הרבנית עדינה בר שלום היא מייסדת המכללה החרדית ירושלים וכלת פרס ישראל על תרומה מיוחדת לחברה ולמדינה לשנת תשע"ד. הרבנית היא בתם הבכורה של הרב עובדיה ומרגלית יוסף. מגיל 3 עד 6 התגוררה במצרים, שם כיהן אביה כסגן הרב הראשי של קהיר. למדה ברשת החינוך החרדית בית יעקב בירושלים. עם סיום בית הספר היסודי הופנתה, עם בוגרות אחרות ממוצא מזרחי, לתיכון מקצועי של בית יעקב ושם למדה תפירה. בגיל 18 התחתנה עם הרב עזרא בר-שלום. היא לימדה תפירה ופתחה סלון לכלות שניהלה במשך שנים. ב-1975 החלה ללמוד עיצוב אופנה במכללת שנקר, לאחר שבעלה ואביה התנגדו לרצונה ללמוד פסיכולוגיה באוניברסיטה. בשנת 2000 הקימה את המכללה החרדית ירושלים, באישור אביה.

בר-שלום חברה בוועד המנהל של אוניברסיטת בר-אילן ובפורומים חברתיים שונים. היא ייסדה פורום להידברות בין דתיים לחילונים וב-2011 השתתפה בצוות ספיבק'יונה שקם בעקבות המחאה החברתית.

עמ' 170 ריק

ישעיהו פרק א

א חֲזוֹן יִשְׁעִיָּהוּ בֶן אֲמוּץ אֲשֶׁר חָזָה עַל יְהוּדָה וִירוּשָׁלַיִם בְּיָמֵי עֲזִיָּהוּ יוֹתֵם אָחֻז יִחְזַקְיָהוּ מֶלֶכִי יְהוּדָה.

ב שָׁמְעוּ שָׁמַיִם וְהֶאֱזִינִי אֶרֶץ כִּי ה' דָּבַר בְּנִים גְּדֹלְתֵי וְרוֹמְמֹתַי וְהֵם פָּשְׁעוּ בִי.

ג יָדַע שׁוֹר קִנְהוֹ וְחִמּוֹר אֲבוֹס בְּעֲלִיו יִשְׂרָאֵל לֹא יָדַע עִמִּי לֹא הִתְבּוֹנֵן.
ד הוּי גּוֹי חָטָא עִם כָּבֵד עוֹן זָרַע מִרְעִים בְּנִים מִשְׁחִיתִים עֲזָבוּ אֶת ה' נֶאֱצוּ אֶת קְדוּשׁ יִשְׂרָאֵל נָזְרוּ אַחֹר.

ה עַל מָה תִּכְנֶה עוֹד תוֹסִיפוּ סָרָה כָּל רֹאשׁ לְחָלִי וְכָל לֵבָב דָּוִי.
ו מִכֹּף רִגְלֵי וְעַד רֹאשׁ אֵין בּוֹ מֵתֵם פָּצַע וְחִבּוּרָה וּמִכָּה טְרִיָּה לֹא זָרוּ וְלֹא חִבְּשׁוּ וְלֹא רָכְכָה בְּשִׁמּוֹן.

ז אֲרַצְכֶם שָׁמְמָה עֲרִיכֶם שְׂרָפוֹת אִשׁ אֲדַמְתֶּכֶם לְנִגְדְכֶם זָרִים אֲכָלִים אֲתָה וּשְׁמִמָה כְּמַהֲפַכַת זָרִים.

ח וְנוֹתְרָה בַת צִיּוֹן כְּסִסְכָּה בְּכָרֶם כְּמִלוּנָה בְּמִקְשָׁה כְּעִיר נְצוּרָה.
ט לוּלֵי ה' צְבָאוֹת הוֹתִיר לָנוּ שְׁרִיד כְּמַעַט כְּסֹדֶם הֵייוּנוּ לַעֲמָרָה דָּמִינוּ.

י שָׁמְעוּ דְבַר ה' קִצְיָנוּ סֹדֶם הֶאֱזִינוּ תוֹרַת אֱלֹהֵינוּ עִם עֲמָרָה.
יא לָמָּה לִי רַב זְבַחֵיכֶם יֹאמֶר ה' שְׁבַעֲתֵי עֲלוֹת אֵילִים וְחִלְבֵי מְרִיאִים וְדָם פְּרִים וּכְבָשִׁים וְעֵתוּדִים לֹא חִפְצָתִי.

יב כִּי תִבְאוּ לִרְאוֹת פָּנָי מִי בִקֵּשׁ זֹאת מִיַּדְכֶם רִמַּס חֲצָרִי.
יג לֹא תוֹסִיפוּ הִבִּיא מְנוּחַת שְׁוֹא קִטְרֹת תוֹעֲבָה הִיא לִי חֲדָשׁ וְשִׁבְתָּ קֶרֶא מִקֶּרֶא לֹא אוֹכַל אָוֶן וְעֲצָרָה.

יד חֲדָשִׁיכֶם וּמוֹעֲדֵיכֶם שְׁנֹאָה נִפְשֵׁי הָיוּ עָלַי לִטְרַח נִלְאִיתִי נִשְׂא.
טו וּבִפְרֹשְׁכֶם כְּפִיכֶם אֲעֲלִים עֵינַי מִכֶּם גַּם כִּי תִרְבוּ תִפְלָה אֵינֹנִי שְׁמַע יַדֵּיכֶם דָּמִים מְלֹאוּ.

טז רַחֲצוּ הַזְכּוֹ הַסִּירוּ רַע מֵעַלְלֵיכֶם מִנְגֵד עֵינַי חֲדָלוּ הֲרַע.
יז לְמַדּוּ הַיֵּטִב דַּרְשׁוּ מִשְׁפָּט אֲשֶׁרוֹ חֲמוּץ שִׁפְטוֹ יִתּוֹם רִיבוֹ אֲלִמְנָה.
יח לֹכוּ נָא וְנוֹנְכָחָה יֹאמֶר ה' אִם יִהְיוּ חֲטָאֵיכֶם כְּשָׁנַיִם כְּשֶׁלֶג יִלְבִּינוּ אִם

יאָדימו כתולע כַּצְמֵר יִהְיוּ.

יט אַם תֵּאבּוּ וְשִׁמְעֵתֶם טוֹב הָאָרֶץ תֵּאכְלוּ.

כ. וְאִם תִּמְאַנּוּ וּמְרִיתֶם חָרָב תֵּאכְלוּ כִּי פִי ה' דָּבַר.

כא אֵיכָה הִיְתֵה לְזוֹנָה קִרְיָה נְאֻמָּנָה מְלֹאֲתֵי מִשְׁפָּט צָדֵק יִלְוֶנָה וְעֵתָה מְרֻצָּחִים.

כב כַּסְפֵּךְ הִיָּה לְסִיגִים סְבֵאָךְ מֵהוּל בְּמַיִם.

כג שְׂרִיף סוֹרְרִים וְחִבְרֵי גִנְבִים כְּלוּ אֶהָב שָׁחַד וְרָדַר שְׁלֹמֹנִים יְתוּם לֹא יִשְׁפֹטוּ וְרִיב אֶלְמָנָה לֹא יְבוֹא אֲלֵיהֶם.

כד לָכֵן נֹאֵם הָאֱדוֹן ה' צְבָאוֹת אֲבִיר יִשְׂרָאֵל הוּא אֲנַחֵם מִצָּרִי וְאֲנֻקְמָה מֵאוֹיְבֵי.

כה וְאֲשִׁיבָה יָדִי עָלֶיךָ וְאֶצְרֹרְךָ כִּבְרֵי סִיגֶיךָ וְאֶסִּירָה כָּל בְּדִילֶיךָ.

כו וְאֲשִׁיבָה שְׁפֹטֶיךָ כְּבִרְאשְׁנָה וְיַעֲצִיף כְּבִתְחִלָּה אַחֲרַי כֹּן יִקְרָא לָךְ עִיר הַצֵּדֵק קִרְיָה נְאֻמָּנָה.

כז צִיּוֹן בְּמִשְׁפָּט תִּפְדֶּה וְשִׁבְיָהּ בַּצֵּדֵקָה.

כח וְשֹׁבֵר פְּשָׁעִים וְחֹטְאִים יַחְדּוּ וְעֲזָבִי ה' יָכֹל.

כט כִּי יִבְשׁוּ מַאֲלִים אֲשֶׁר חֲמַדְתֶּם וְתַחֲפְרוּ מֵהַגְנוּת אֲשֶׁר בְּחַרְתֶּם.

ל כִּי תִהְיוּ כְּאֵלֶה נִבְלָת עֲלֶה וּכְגֹנָה אֲשֶׁר מִיָּם אִין לָהּ.

לא וְהָיָה הַחֶסֶן לְנֹעֲרַת וּפְעֵלוֹ לְנִיצוּץ וּבְעֵרוֹ שְׁנִיָּהֶם יַחְדּוּ וְאִין מִכְבָּה.

חברותא

עדינה: העיסוק בחורבן בחברותא סמלי בעיני. שני בתי מקדש חרבו בדיוק מפני שלא הייתה חברותא. הפרק שבחרנו ללמוד הוא משמעותי וקשה, אבל לפחות הסוף מעניק לנו תקווה. נתחיל מהתחלה:

ישעיהו חי בזמן שלטונם של ארבעה מלכים. עם ישראל עבר באותה תקופה דברים קשים מאוד. הנביא נוקט את לשונו של משה רבנו, והופך אותה: הנביא אומר: "שְׁמְעוּ שָׁמַיִם", משה רבנו אמר: "הֲאֵינִי הַשָּׁמַיִם וְאֲדַבְּרָה וְתִשְׁמַע הָאָרֶץ אִמְרֵי פִי", בדיוק הפוך. מדוע ההיפוך הזה? מפני שמשה היה בשמים, לכן השמים ודאי "שמעו", מה שנדרש מהם הוא האזנה, בתשומת לב. אבל כשהנביא ישעיהו מדבר, הוא נמצא בארץ, ופה צריכים השמים להאזין.

והנה, אפילו חמור יודע מה הוא אבוס בעליו, אנחנו לא יודעים. לא חיים פה, לא מעריכים את מה שיש לנו, לא מכירים בזה שהקב"ה, כשבחר בנו, נתן לנו כל כך הרבה אושר, כל כך הרבה טוב, ואנחנו בועטים בכול.

"מִי בִקֵּשׁ זֹאת מִדְּכֶם רְמֵס חֲצָרִי" – אנחנו כפויי הטובה הגרועים ביותר בעולם. במקום לעשות טוב, לריב ריב של אלמנה, אנחנו דורכים עליה עוד קצת ומתעלמים מקשייה עד שהיא זועקת לשמים מכאב. כך אנחנו נוהגים גם עם היתום ועם הגר. לאן נעלמה

הסולידריות? היכן אבד מאור הפנים?

”בְּנִים גְּדֹלְתֵי וְרוֹמְמֵתֵי וְהֵם פָּשְׁעוּ בִּי” – זה הדבר הנורא ביותר. כל ילד יודע מי אביו. כשנולדים, ב-DNA שלנו מונחת האהבה לאבא ולאמא, הרצון לתת את הנשמה בשבילם בתמורה לכל מה שהם עשו בשבילנו. יש אמא שלא תמסור את נפשה בשביל הילדים שלה? אנחנו לא מתייחסים לקב”ה כמו אל אבינו. זה הדבר הנורא. אנחנו לא מרגישים שהוא אבינו. לא מכבדים אותו ולא נשמעים לו.

ובשורה התחתונה: ישעיהו מדבר בעיקר על מצוות שבין אדם לחברו. גיל: הפסוקים בחלקו הראשון של הפרק הזה יכולים להיקרא כמחזקים את הקשר ואת החובה הדתית המסורתית של אדם או ציבור מול אלוהיו. ואילו בהמשך הפרק קורא הנביא לתיקון חברתי. הפרשנות שלך חותרת לחבר בין שני החלקים, ולהציג את האחריות החברתית, את הזיקה המוסרית בין אדם לחברו, כמסר המרכזי של הקשר בין האדם לאלוהיו.

עדינה: דרך ארץ קדמה לתורה. הפרק לא מדבר על מאכלות אסורות וכיוצא באלה, אלא רק על יחסים שבין אדם לזולתו, לאחיו בני האדם. הרי אחים אנחנו, לא? והנה, לא רק שאנחנו מתעלמים, אלא לפני יום הכיפורים אנחנו מתוודים: חטאנו, עוינו, פשענו, מכים על הלב – ולמחרת חוזרים לסורנו. לא פעם אפשר לראות בבית הכנסת ביום כיפור אנשים רבים על כיסא וצועקים זה על זה כאילו סוף העולם הגיע, ביום כיפור! איך משנים דברים כאלה? בעיני הדרך להתמודד עם התופעות האלה היא על ידי חינוך להעצמת כבוד האדם. העולם ישתנה ברגע שלאדם יהיה אכפת מזולתו.

גיל: הפרק הזה, שלא מתיימר להציב נוסחה מלבד קבלת אחריות, הוא סוג של קריאה שכזו. ההיבט הדתי, במובנו המקובל, של הקפדה על שמירת מצוות, לא נוכח כאן. למעשה, יש כאן היבט ביקורתי: אנשים מקריבים קורבנות מצד אחד, ומצד שני ממשיכים בעוולות.

עדינה: כבני אדם אנו אמורים להיות מעל הבהמה. בעלי חיים אינם טורפים לשם ההנאה אלא כאשר הם רעבים. בני אדם, לצערנו הרב, כן. אולי אם נצליח למצוא את הנוסחה שתדבר על לבם של בני האדם, ותזכיר להם שנבראנו בצלם אלוקים, זה יקדם אותנו. אלוקים נתן לנו את החיים שהם מתנה עצומה. "לא תרצח" הוא אבן יסוד בעשרת הדיברות שלנו. זה ה-DNA שלנו. היום עשרת הדיברות התקבלו כבר בכל העולם המתוקן. יש הקוראים לזה מוסר, יש הקוראים לזה נורמות חיים. כל אחד יקרא לזה איך שהוא מבין, אבל עשרת הדיברות – עליהם עומד העולם. בלעדיהם נהיה כולנו גרועים מחיות. ראינו את זה בשואה.

גיל: את ממקמת את הפרק בנקודת מבט אוניברסלית לגמרי. בדבריך את מדברת לאו דווקא על יהודים. את מתארת עיקרון אנושי כללי, ואת מדוישה "אדם".

עדינה: כן לחלוטין. לצערי, כעם סגולה, הדוגמה שאנחנו נותנים כבני אדם איננה הדוגמה הטובה ביותר. העובדה שעמים אחרים הגזימו והגדילו לעשות רע, אינה אומרת דבר. הרי הם לא קיבלו את מה שאנחנו קיבלנו מהקב"ה. לאורך ההיסטוריה האנושית, בתקופת האינקוויזיציה ובתקופת הפרעות והפוגרומים ולשיא זה הגיע בשואה, ראינו בני אדם, אנשים נורמליים, אינטליגנטיים, יושבים וחושבים איך הם הורגים הכי הרבה בזמן הכי קצר. זה בלתי נתפס. היום בסוריה ובאפריקה הורגים אנשים, עשרות ומאות אלפים, והעולם שותק, ונטפל דווקא אלינו. "אם אתם עם סגולה איך אתם הורגים ככה בעזה?" שואלים אותנו. עלינו להילחם על קיומנו, כמובן, אבל איך? איך עושים את זה נכון? אלה הן שאלות גדולות שאין לי עליהן תשובות נכונות, אין לי תשובות.

גיל: ובכל זאת, מעניין שאת קוראת את התוכחה של הנביא ישעיה שמופנית כלפי עם ישראל, אולי לדורותיו, כתוכחה אוניברסלית.

עדינה: מפני שעשרת הדיברות ניתנו לעולם כולו. הנורמות המוסריות של הנביאים נועדו לכלל האנושות.

גיל: איך מתרחש התהליך שהנביא מתאר כאן? איך קריה שהייתה נאמנה, שהייתה מלאה משפט וצדק ילין בה, הופכת לפתע למקום של מרצחים, מקום של "כִּסְפָּף הָיָה לְסִיגִים... שְׂרִיף סוֹרְרִים...?"

עדינה: "וַיִּשְׁמַן יִשְׂרוּן וַיִּבְעֹט". (דברים לב, טו) מרוב טוב ומרוב שפע. "אֲהָב כֶּסֶף לֹא יִשְׁבַּע כֶּסֶף", (קהלת ה, ט) וכל שאר הפתגמים והדברים שנאמרו סביב העניין החומרי הזה, שאין לו תוכן. לפעמים אדם רודף אחרי החומריות, לא ממלא את חייו בתוכן והופך לרודף תענוגות שאין להם קץ ואין להם סוף, כבהמה ממש. ראינו את זה במלכות רומא. רדיפת התענוגות הביאה אותם לשפל המדרגה – לעשיית דברים שהאזוניים לא יכולות לשמוע.

גיל: מאוד מעניינת הסמיכות בין ריבוי הקורבנות שהקב"ה מתעב, לבין העובדה שהם מזניחים את האלמנות ולא שופטים בצדק.

עדינה: הנביא מתעב את זה מפני שהוא מרגיש את הזיוף. האדם עושה עוון, מכה את רעהו, מקריב קורבן ואומר זהו, כיפרתי. עכשיו אני נקי, מגיע לי להמשיך ולקבל הטבות, תנו לי עוד. איזה זיוף! איזה שקר! הרצחת וגם ירשת? זוהי מנחת שווא. מנחת שווא שבגללה ה' אומר, אני לא צריך את הקורבן הזה, התנהג כמו בן אדם!

גיל: איך עושים את המעבר מ"יְדִיכֶם דְּמִים מְלֹאוּ", ל"לְמַדּוּ הַיֵּטִב"? איך לומדים להיטיב את הדרכים? בפרק לא מבואר אופן התפנית.

עדינה: אכן, אם הכול כל כך רע, איך הקב"ה בסוף אומר לנו: "רַחֲצוּ"?

אני לומדת מכאן שתמיד ישנה תקווה. אפילו חרב חדה מונחת על צווארו של האדם, אל יתייאש מן הרחמים. למען הילדים שלנו ולמען הדור הבא אסור למחוק את התקווה הזאת. צריך ללמד אותם בעוצמה רבה יותר מהו כבוד ומה זו האהבה בין אדם לרעהו. "ואהבת לרעך

כמוך" זה לא רק לחבר שלך, גם למי שמרע לך. החיים עם בני אדם מורכבים מרגעים טובים ומרגעים רעים. אם נסלח ונאהב את האדם על כל יתרונותיו וחסרונותיו, אם נצליח ללמד את הדבר הקטן הזה, שעליו אמר הלל שהוא כל התורה על רגל אחת, "ואהבת לרעך כמוך" – אולי משם אפשר להתחיל.

"קריה נאמנה" – החברה הישראלית

גיל: החברה הישראלית נמצאת כיום במאבק טעון מאוד על עיצוב זהותה, מאבק שכרוכים בו כאבי עבר, מחלוקות פוליטיות, עמדות שמרניות אל מול עמדות ליברליות ועוד. רבים מתארים את הזהות הישראלית כזהות שסועה, שאיננה בת איחוי. טענתם היא כי כל הבטחה לשילוב ידיים, לדרך המלך, בתוך המולת הזהות הישראלית – אין לה על מה להישען. מהי עמדתך ביחס לטענה זו?

עדינה: אסור להרים ידיים. חייבים לחפש דרכים לחיות יחד. גם אם דרך אחת לא צלחה, דרך אחרת אולי תצלח, מפני שאין ביטחון ששתיים או שלוש דרכים תספקנה. יכול להיות שצריך להשקיע בכך מאמץ רב יותר, וייתכן שנצליח מיד בניסיון הראשון. על הראש להיות מלא רעיונות איך ליצור את הדרך שבה מאמינים, איך למלא שליחותנו, ולהפוך ל"קריה נאמנה". לכל אחד מאיתנו יש שליחות. אין אדם שהגיע לעולם הזה בלי שליחות.

את הרעיון שלכל אדם יש שליחות אמר לי אבא שלי, וצ"ל, כשהייתי ילדה בת עשר. באותם ימים נפטרה אחותי הקטנה שמלאו לה שלושה חודשים. לא הבנתי, צרחתי ובכיתי ואמרתי: "למה הקב"ה צריך להעניש אותה ולקחת אותה? היא לא עשתה שום רע לאיש, מה היא הספיקה בגיל שלושה חודשים?" ואבא ענה לי: "הייתה לה שליחות. היא השלימה את שליחותה בעולם." איזו שליחות? חשבתי. היא לא

הספיקה כלום! ואבא אמר שאנחנו לא יודעים. אנחנו לא יודעים מה התיקון שלה. אני בן אדם כמוך, הוא אמר. אני כואב כמוך. הייתי ילדה בת עשר, והוא בכה כשהוא דיבר איתי.

סבתא שלי, אמו, נכנסה לחדר ואמרה: "על תינוקת בת שלושה חודשים אתם יושבים ובוכים? הרי היא נפל". בדור של סבתי זו הייתה הדרך היחידה להתמודד עם תמותת תינוקות. אבא לא ענה לה, הוא כיבד אותה, נשק לה ואמר: "אמא, קשה לי, קשה לילדים, אז תרחמי".

זה כל מה שהוא אמר ואני לא יכולה לשכוח את זה עד היום. הייתי ילדה בת עשר והיום אני אישה בת שבעים. אני מספרת ומרגישה כאילו זה קרה אתמול. אז שמעתי לראשונה על השליחות שיש לכל אדם בעולם.

גיל: הזכרת את מה ענה אביך הרב, אשמח אם תרחיבי בהקשר זה על הפנייה לשופטים בפרק שלנו: "שִׁפְטוּ יְתוּם רִיבוֹ אֶלְמָנָה".

עדינה: כתוב בפרק: "צִיּוֹן בְּמִשְׁפַּט תִּפְדֶּה וְשִׁבְיָהּ בְּצַדִּיקָה". אבא זצ"ל היה מרבה לדבר על ענייני המשפט והדין. היה שופט אחד בבית המשפט שהיה ירא שמים ומדי פעם הסתמך בפסקי הדין שלו על הגמרא. שאר החברים בבית המשפט הגיבו בהתנשאות ואמרו שיש לנו די מקורות להסתמך עליהם גם בלי המקורות התורניים. אני חושבת שעד שהדברים באמת יצאו החוצה אבא עוד לא דיבר נגד השופטים בצורה כל כך נחרצת, הוא רק אמר שזו המציאות, ואסור לנו, כיהודים, לשפוט שלא על פי דין תורה. מפני שבתורה הכול קיים: הדרכה בכל תחום בחיים, בין השאר גם כיצד להתייחס לרוצחים ולגנבים. מדוע המשפט המנדטורי או המשפט הטורקי טובים יותר מהמשפט שיש לנו? הלוואי אנחנו הנחנו לעולם כולו את הקודים שלפיהם מתנהגים בני אדם בני תרבות.

אבא רצה להעצים את התורה ולהביא אותה לכך שגם העולם יגיד,

איזו תורה נהדרת יש לעם ישראל. איזה מאגר של ידע, אילו דקויות יש לה. הבוז שרחשו כלפי הגמרא שופטים בישראל כאב לו יותר מכול. היה שם הרבה בוז. ועל הכול הוא היה סולח לא על הבוז.

גיל: "בְּמִשְׁפַּט תִּפְדֶּה, וְשָׁבִיהַ בְּצַדִּיקָה" – מה בין השניים?

עדינה: המשפט צריך להיעשות בצדק. אם אדם טובע אישה אלמנה וענייה, המשפט צריך להתנהל כדת וכדין. אסור לשלול את המגיע לו על פי דין. אסור להתחשב במצבה הכלכלי כשדנים במקרה גופו ובשאלת החוב שלה. רק אחרי שפסק הדין נקבע, או אז פונים אליו ומבקשים רחמים. שייתן צדקה.

גמילות חסדים היא אחד משלושה דברים שעליהם העולם עומד. אבא תמיד דיבר בשתי השפות האלה. משפט צדק וחמלה. אין מרחמים בדין, החמלה מגיעה לאחר המשפט.

"לגדו היטב" – הגכללה כענה לצדקה חברתית

גיל: עד כמה אביך שיתף אותך בשיקולים הערכיים שהנחו אותו בשיחות שניהלתם על המשימות החברתיות שהיית מעורבת בהן לאורך השנים? את הרי זיהית צורך ועמלת על הקמת המכללה החרדית. האם אביך תמך במשימה זו?

עדינה: עשרים שנה לפני שהקמתי את המכללה אבא תמך בלימודיה של בתי וברצונה להיות אחות, כי הרגיש שזה מאוד מתאים לה. בתי הייתה בת עשרים ואחת כשהלכה לאקדמיה, ולמדה לתואר בסיעוד באוניברסיטת תל אביב. באותה הזדמנות דיברנו על נושא האקדמיה לציבור החרדי. הוא אמר: "בעולם החרדי יש חרם על שליחת בנות ללימודים גבוהים", ואני סיפרתי לו שלמדתי מספריו של פרופ' מנחם פרידמן שהאשכנזים החרימו את לימודי ההשכלה מפני שהם גרמו להתבוללות. העולם השתנה מאז, טענתי. הבנות המשכילות, שלא

רצו להתחתן עם בני תורה מפני שלא הייתה להם שפה משותפת איתם, הן לא הבנות של היום. לבנות של היום שורשים עמוקים של אהבת התורה. הן מוכנות למסור את נפשן כדי שהגבר ישב וילמד תורה. אלו לא אותן בנות ששלחו אותן לבית ספר של גויים ומפני שזה לא היה מקובל שבנות ילמדו תורה – הן לא למדו על חשיבותה וערכיה. שרה שנירר הייתה זו שהקימה את רשת בית יעקב בעבור בנות שעד אז, ציפו מהן רק לדעת לחתל תינוק ולנהל משק בית. אבא, אמרתי, תראה אילו תהליכים העם שלנו עבר. הגויים לא שלחו את הבנות שלהם ללמוד, הבנות שכן למדו הן מבנות האצולה, הרוב היו חסרות השכלה לחלוטין ולא ידעו קרוא וכתוב. דווקא היהודים היו אלה ששלחו את הבנות לבתי הספר של הגויים, כדי שלא תהיינה אנאלפביתיות. כתוצאה מכך, הבת התנתקה ממשפחה ומערכיה, היא הרגישה שהיא בחורה משכילה מלומדת, אז גם הבחור שהיא למדה איתו, הגוי, מתאים מאוד לקשור את חייה בחייו. היום אנחנו לא שם. היום יש לנו יסודות וערכים מאוד עמוקים בעולם התורה, בעולם המצוות, לא יקרה לנו חס ושלום מה שקרה אז.

“האם את בטוחה שתדעי לעצור?” שאל אבא. “כי קשה לעצור, מפני שאוהב דעת צמא לעוד דעת ועוד ועוד ועוד, איפה עוצרים?” הוא תמיד שאל, אבל בסופו של דבר, התיר לי להקים את המכללה.

ואז הבאתי אליו את מי שלימים הפך לפרופ' יצחק שוויקה. יצחק שוויקה נולד בקהיר למשפחת רבנים ידועה, ולמד שם אצל אבא, בהמשך הלך לאקדמיה ללמוד פיזיקה, ולימודיו הביאו אותו לכפירה בעיקר. יום אחד הגיע כדי ללמוד עם אבא, ואמר לו שהוא איבד את האמונה. המדע גרם לו להבין שהעולם הוא תוצר של הטבע, מולקולות ואבולוציה. הוא לא מאמין עוד באלוהים. אבא ישב ובכה כמו שבוכים על ילד שנפטר, ראיתי את החיבוק שהוא חיבק אותו כשהוא ליווה אותו לדלת ואמר לו: “תמשיך לבוא לכאן, אנחנו

נדבר על דברים אחרים. אתה תספר לי מה למדת ואיך אתה מתפתח בלימוד, אבל אל תתנתק מאיתנו". זה היה הקו של אבא. לא לדחות את אלה שעוזבים את הדרך. היו הורים שילדיהם סטו מן הדרך, ואמרו לאבא על הכן הסורר – אבל הוא יקלקל את שאר הילדים! אמר להם אבא: "אז תשגו עליהם, אבל להוציא אותם מהבית אין לכם רשות". אחרי כמה שנים האיש חזר בתשובה. וכשחזר לאבא, אבא רקד, רקד ושר. אני זוכרת את השיחות שהיו להם, הוא נשאר ידיד של המשפחה כל השנים, כשחיפשתי אנשים להרכיב את העמותה של המכללה, אמר לי אבא: "לכי אליו, קחי אותו. הוא ידע איך להשגיח ולשמור שאנחנו לא נאבד את המצפן שלנו, את הקשר שלנו למעלה. את הקשר שלנו לתורה, לאהבת התורה".

הפוך בה והפוך בה דכולא בה, אמרתי לאבא. כך תמיד אתה אומר, ואתה הרי יודע על מה אתה מדבר. "נכון", ענה לי, "אבל לא תמיד יש לנו התבונה והשכל לחפש בתוך התורה את הדברים הנכונים שירגיעו אותנו. את יודעת כמה גאון הוא האיש הזה? הוא עבד בנחל שורק במחקר גרעיני, אבל היה יכול להיות היום רב ראשי לישראל, ואנחנו הפסדנו את זה".

נכון, אמרתי, אבל אולי המדע הרוויח.

"אני לא יודע מה יותר טוב", ענה לי אבא. "אני הייתי צריך אותו על ידי".

אבא היה זקוק לו לצדו, כמו עוד בן.

וזה מה שאנחנו משתדלים לעשות במכללה שהקמתי. מביאים אנשים יראי שמים מהאקדמיה, כדי לחזק את הבנות. לבנים קל הרבה יותר. להם האקדמיה לא מזיקה. אין לי מושג למה, אבל אולי הם לומדים רק כשביל לקבל את הציון, כמו הרבה שנמצאים באוניברסיטה. או שלימוד הגמרא הכין אותם להתמודדות זו. הבנות סקרניות ורוצות באמת לדעת וחוקרות לעומק, ועליהן אני באמת מפחדת, לכן הרבנים

במכללה שומרים על הבנות ומנסים לגשש אם בת יש לה שאלות, ואם יש לה, לעורר אותה לשאול אותן. מי שאינו יודע לשאול אלה אנחנו, הנשים החרדיות מהדרור הקודם, מפני שהדבר לא היה מקובל וזמין בעבורנו. האמהות שלנו לא לימדו אותנו לשאול שאלות, אנחנו לא שואלות שאלות. ולכן הרבנים שנמצאים כאן, עלו על הנקודה הזו כדי שהן ישאלו, ראית שהן שואלות? אתה יודע מה מטריד אותן, אתה יודע איך ללוות אותן.

גיל: את הפרק שלפנינו קוראים בשבת שלפני תשעה באב, הנקראת גם שבת חזון, על שמו. בפרק מפורסם אחר בישעיהו, שקוראים בהפטרת יום כיפור, הוא מדבר באופן מפורש יותר על העזרה לעניים: הָלוּא פָּרַס לְרַעֲב לְחֶמֶךָ וְעֲנִיִּים מְרוּדִים תָּבִיא בֵּית כִּי תִרְאֶה עָרֹם וְכִסְיֹתוֹ וּמִבְשָׁרָהּ לֹא תִתְעַלֵּם (ישעיהו נח, ז).

אנחנו מבחינים היום בין כמה סוגים של יזמים חברתיים – יש כאלה שמבקשים לתת מענה לחסר מובחן וקונקרטי בתוך המערכות הציבוריות, ויש כאלה שמבקשים להוליד צורך חדש, שהחברה עדיין לא מכירה בקיומו, ולקדם את מימושו. איזה דחף יזמי מניע אותך במשימות החברתיות שאת מנהיגה?

עדינה: רציתי להקים מוסד שיאפשר לבנות חרדיות ללמוד בו לימודים גבוהים, ושיפתור את הקונפליקט בין האקדמיה לבין אורח החיים החרדי. על היוזמה הזו בחר גוף בינלאומי בשם אשוקה³⁹ להעניק לי פרס היזמות. אני לא חושבת שמישהו עשה לפני ניסיון כזה, לטפל בקונפליקטים שבין האקדמיה לבין אורח החיים שלנו, לאמונה שלנו. היה לי ברור שהמועצה להשכלה גבוהה לא תרשה לנו לגעת בתכנים, בעיניהם התורה שלנו היא דבר שאבד עליו הכלה, אין

39. ארגון בין-לאומי המאגד את היזמים החברתיים המובילים מכל רחבי העולם. פועל משנת 1981.

סיכוי שבשם התורה הם ירשו לפגוע במה שכתב פרויד למשל. האם הם יסכימו לדחות את הקורס שמדבר על סטיות חברתיות משנה א' לשנה ג' שבה, אחרי שהן למדו משהו, הבנות תהיינה מסוגלות לעכל את זה? האם יסכימו להיפרד מהתכתיב הנוקשה, שלפיו, אם הקורס קיים בשנה א' הם חייבים ללמד את זה בשנה א' או שהם לא יזונו צעד אחד ממה שהם הורגלו וממה שמקובל במסורת המקצועית-אקדמית? איך פותרים את הבעיה הזו? הרי בחברה החרדית מגדלים דור על תום מוחלט. את האישה הצעירה שולחים לעבוד, כדי שתוכל לפרנס את בן התורה, במקום העבודה שלה יש מחשב שאין לה בבית. אם היא תשוטט במחשב היא עלולה לגלות דברים שמעולם לא פגשה קודם, ועולמה יתערער. אלו דברים שקורים לא מעט כשנשים חרדיות יוצאות לעבוד. אבל במכללה, ברוך השם, מתוך האלפיים שסיימו רק אחת עזבה את דרך התורה, והיא הייתה עוזבת גם בלי הלימודים הללו.

התופעה הזו מלמדת אותנו על עצמנו. אנחנו כל הזמן מחפשים מידע, כבני העולם המודרני אנחנו סקרנים לגבי אורח חיים גם של אנשים אחרים, האדם הוא חיה חברתית. בני האדם ערבים זה לזה ומעורבים זה בזה. כשבסוריה נעשים מעשי זוועה, העולם כולו צועק ומוחה. אין אחד שלא ראה או לא שמע על כך. לפני מאה שנה המצב היה שונה. מי שגר בארץ ישראל ידע רק מה שנעשה בארץ ישראל. נסעתי לחוף לארץ בפעם הראשונה כשהייתי כבת עשרים וארבע או עשרים וחמש, ולא היה לי טלפון שאוכל לשוחח באמצעותו עם ההורים. תראה איזה מהלך עשינו, היום אנשים מסתובבים עם הטלפון בכיס, ורואים בעזרתו זה את זה. העולם שלנו משתנה כל הזמן.

גיל: ההתמודדות עם אתגרי המודרנה מובילה פוסקים רבים לנקוט עמדה מסויגת ומצטמצמת, לאבחן את התופעה החדשה כבעיה שאותה יש לפתור. הגישה שאת מקדמת מרחיבה את נקודת המבט.

משלבת ניתוח סוציולוגי מפוכח של זרמים בחברה, היא לוקחת בחשבון צרכים כלכליים ואילוצים פוליטיים, היא מתעקשת על הכללה של ממדים ערכיים ועוד. זוהי גישה מיוחדת מאוד, שבוודאי מקשה מאוד על גיבוש עמדה, כשזו נדרשת בצמתים שונים.

עדינה: על הדברים הללו דיברתי עם אבא. אם נאסור, לדוגמה, על נוער חרדי את הלימודים באקדמיה, הם ימצאו דרך לא מבוקרת לרכוש השכלה. כאן אנחנו נוכל להציע גם את הביקורת וגם דרך להתמודדות עם התכנים האלה מבפנים, כדי שהם יקומו ויילחמו בתופעות. אתה צריך חיילים, אמרתי לאבא. אתה צריך אנשים שידעו להתמודד מול הקירמה הזו, לקבל אותה, לא לדחות אותה, מפני שאנחנו לא יכולים לדחות אותה. אנחנו לא יכולים לחיות כמו לפני מאה שנה. גם אם נרצה. הוא בהחלט קיבל את העמדה הזאת. ובנוסף, מדובר פה על פרנסה. איך אפשר להגביל את בני הישיבה למשרות שלא דורשות השכלה גבוהה? אביו של בעלי היה נפח. הוא רצה לעזור לאבא שלו, וכל כמה שהוא רצה – לא הצליח, מפני שהוא איש תורה. הראש שלו עבד במקום הידיים, חובתנו לתת להם כלי נוסף. מהתורה אי אפשר להתפרנס, רק מתי מעט יכולים, וצריך לתת להם כלי אחר. חשבתי על ההיי־טק, חשבתי על רפואה, חשבתי על פיזיקה, חשבתי על מדע, אמרתי שיבוא יום ואדם חרדי יקבל את פרס נובל. אני רואה אותם במקומות האלה, אני לא רואה אותם רק עובדים סוציאליים, אף על פי שזה נחוץ. אני רוצה לראות אותם מנהיגים את החברה שלנו, שילמדו סוציולוגיה, שישנו את החברה שבה אנו חיים. סוציולוג לא דתי לא יכול לשנות את החברה שלנו, רק חרדי יכול, מפני שלחולל שינוי אפשרי רק מתוך החברה – מבפנים, אתה לא יכול לכפות על חברה נורמות התנהגות שהם לא מכירים, וחבל שהחברה הכללית לא מכירה בכך. רבים רוצים שהתהליך הזה של ההשכלה הגבוהה יעלה מדרגה – כביכול, והציבור החרדי ישתלב

באוניברסיטאות הקיימות. ללא התגבור התורני שאני מתגברת פה, ללא שמירה על הרגלי הצניעות שלנו וללא שמירת הלשון המקובלת אצלנו – זה לא יקרה.

גיל: הכרה אקדמית דורשת מטבעה קבלת מרות של כללי הממסד ונהליו הקפדניים. הקהילה החרדית, שאת אמונה על חינוכה, דורשת מערך התייחסות שונה לגמרי. איך מאזנים בין השניים?

עדינה: אוניברסיטת בן גוריון הייתה היחידה שהסכימה לתוכנית שלנו, שאר האוניברסיטאות לא הסכימו. המרצים מאוניברסיטת בן גוריון נפגשים עם הרב של המכללה שלוש-ארבע פעמים בשנה בשביל ללמוד איך להעביר את החומר. כל מרצה חדש שמגיע למכללה, נפגש עם הרב, לומד ממנו מה מותר לו להגיד ומהם כללי ההתנהלות המקובלים. זה דבר יוצא מן הכלל, איזו רגישות תרבותית, ומאיפה זה בא להם? מהעבודה עם המגזר הבודאי. האופן שבו אנחנו מלמדים כאן והאופן שבו לומדים באקדמיה – אף על פי שהתכנים זהים – אלו שני עולמות שונים לחלוטין.

"ויועציך כבתחילה" – גנהיגות נולדת

גיל: בתוך המהלך הגדול הזה של לימוד אקדמי המשולב בלימוד תורני לנשים מן הקהילה החרדית מצויה שאלה נוספת. את לא מזכירה אותה, אך אנחנו יודעים היטב שהיחס אליה אינו מובן מאליו בציבורים החרדיים ואפילו הדתיים – היחס ללימוד תורה, ובעיקר תלמוד לנשים.

עדינה: יש היום התעוררות של נשים שגם נפשו צמאה ללמוד תורה, ובאתי לאבא עם הצורך הזה, והוא שיבח אותנו. שאלתי: אבל זה גמרא, אנחנו לא יודעות גמרא, לא למדנו. והוא השיב: "לאמא שלי לקח חצי שעה להדליק פרימוס, היא הייתה צריכה לאפות בעצמה את הלחם

ולגדל לבד את הילדים ולעשות משימות רבות ונוספות, למי היה ראש לשבת ללמוד גמרא? "שאלתי: אז מותר? והוא ענה: "אם לא רוצים להפוך את זה לכלי לניגוח – מותר". אחי התנגדו. אמרו: "אבא עזוב, זה יזיק ויקלקל. הם יהיו רפורמים". ואבא אמר: "אל תקשיכי להם".

הוא אהב מאד את הרעיון שנשים לומדות תורה.

ואת המנהיגות שלי מתי הוא ראה? כאשר הרב מלכיאור שהיה שר במשרד ראש הממשלה לנושאים חברתיים, הקים את מועצת "יחד" – דתיים, חילונים וחרדים, כדי שנמצא את הגשר שמחבר בינינו. במועצה השתתפו רבנים מכל הארץ, אנשי רוח חילונים ודתיים, כדי למצוא פתרונות לכל הסוגיות שיש בחברה שלנו, בנושא דת ומדינה, כמו תרומת איברים, יום ראשון כיום מנוחה ועוד. באתי לאבא ואמרתי: אבא, עם ענייני השבת אוכל להתמודד, מפני שאתה לימדת אותנו הכול, אבל על תרומות איברים אני לא יודעת כלום, אני לא יכולה ליעץ להם. אבא פנה לדוד אחי, ואמר: "הוא יעזור לך". אבא שלח אותו לשם כיועץ בנושא מפני שהוא תלמיד חכם עצום ופוסק חשוב, אז הוא גם הבחין ביכולות שלי להבין ולחבר בין הקטבים בישראל.

גיל: דיברת על תהליך, דיברת על שיחות רבות שהיו לך עם אבא, שהיו משמעותיות מאוד בעבורך, האם היה רגע שבו הבנת שאת רוצה להיות מאותן דמויות שאחראיות לשינויים חברתיים גדולים? מאותם "שופטייך ויועציך" שישעיהו מדבר עליהם בפרק?

עדינה: כל ימי ברחתי מהפרסום. כשעברתי לגור ברמת אביב השכנים שלי לא ידעו בת מי אני, אף אחד ברחוב לא הכיר אותי, אף אחד לא ידע. שמרתי על הצניעות הזו מכל משמר. עד שהתחתנה בתי הצעירה באותו שבוע שבו נרצח רבין. העולם שלי התהפך לגמרי. הטלטלה העצומה הייתה נחלת כולם, אנשים באו לנחם את משפחת רבין שהתגוררה בשכונה. ימי השבעה היו ימי שבע הברכות, ביטלנו

את המוזיקה וצמצמנו את האירוע למסגרת משפחתית קטנה, מפני שכל מי שבא לנחם אבלים עבר ברכבו מתחת לכית שלי, איך אני יכולה לעשות מסיבה?

בתום שבע הברכות נסעה בתי לארצות הברית, ואני נשארתי פה, בבית הריק. זו הייתה הבת הקטנה, שני הילדים שלי גרים בירושלים, היא עברה לארצות הברית, ללוס אנג'לס, ושישה שבועות לא ידעתי את נפשי. מצד אחד הגעגוע האישי, וחשבון הנפש האישי, מצד שני, הטלטלה העצומה הכללית, האצבע המאשימה שהופנתה כלפי כל מי ששומר תורה ומצוות, האמירות הבוטות נגד היהדות, נגד התורה שמצמיחה אנשים שמסוגלים להרוג ראש ממשלה כדי לפגוע בתוכנית השלום. והלא אני האמנתי בשלום ואבא האמין בשלום, חשבתי שאני גם אשמה קצת מפני שלא עשיתי דבר. אתה מביין? אשם לא רק מי שעושה מעשה רע, אלא גם מי שלא מוחה בידו. נכון שלא ידעתי שמישהו ירצח אותו, זה ברור, אבל לא עשיתי שום דבר כדי לשפר את החשיבה הציבורית. היום אני פחות נאיבית אבל אז חשבתי שאולי יכולתי לעשות משהו, לאיחוד הלכבות, להכרות טובה יותר בין בני אדם, לחפש דרכים לשכנע זה את זה בלי אלימות. תאר לעצמך, שאישה בת 50 יש בה הנאיביות הזו להאמין שהיא יכולה לשנות.

גיל: בגיל 50 בעצם את מבצעת תפנית מפתיעה.

עדינה: עד אז לא עלה כלל על דעתי לעשות משהו למען הציבור. אבל באותם שישה שבועות השתנית. הפסקתי לבלות עם חברותי, לא יצאתי לעבודה, התכנסתי לתוך עצמי וחשבתי את מחשבותי. אבא, שפירש זאת כדיכאון, בא לבקרני ושאל: את מתגעגעת אליה? ואמרת מאוד, אז הוא אמר: "הנה, קחי כסף, קני כרטיס ותסעי לבקר אותה". אמרתי לו: אבל זה לא מספיק, והוא ענה: "בטח שזה לא מספיק, כשתחזרי – נדבר".

הוא ידע מה אני עוברת, הוא ידע שחסר לי תוכן בחיים, שחסרה לי

השליחות שלי, שאני צריכה להגשים אותה, מפני שלאורך כל השנים, מאז שהייתי בת עשר, הוא דיבר איתי, לאורך כל השנים דיברנו על המחשבות הכי כמוסות. כשהוא הקים את ש"ס אני התנגדתי בכל תוקף, יום אחרי הבחירות גיליתי לו שלא בחרתי. לא יכולתי לשים את הפתק. חשבתי שאסור להקים מפלגה מזרחית, צריך לבוא ולעשות את התיקון בפנים, דרך התייצבות בוטחת אל מול הממסד האשכנזי, להילחם בהם וליצור חברה מאוחדת יותר. גם היום אני מאמינה בזה, אבל אני מאמינה שמה שהוא עשה היה נכון לאותה תקופה. הוא היה צריך קודם לתת לספרדים תחושת מקום וכבוד, ורק אז להילחם על מעמד שווה. ואת זה אני לא הבנתי אז, אני חשבתי שאנחנו שווים, גם זו נאיביות מסוימת.

גיל: המשכת לגור ברמת אביב עוד עשרים וחמש שנה אחר כך. לא רק שעזבת את הייחוס ואת הפריבילגיות שיש לך, כי ברמת אביב אף אחד לא הכיר אותך, בחרת לגור במקום שמזוהה במדינת ישראל כמקום יישוב של אוכלוסיות מבוססות עם פריבילגיות מעמדיות, ושם חיית כחרדית מזרחית.

עדינה: לא לא, עד גיל 50 אני הייתי אחת מהעדר, החברות שלי היו גם דתיות וגם לא דתיות, אני שמרתי על החזות החרדית שלי, אבל חוץ מחזות חרדית ושמירת מצוות אני הייתי בן אדם כמו כולם, הלכתי לאוניברסיטה לשמוע הרצאות, הייתי כמו כולם, לא הייתה בי שום ייחודיות, את הייחודיות מצאתי רק אחרי שמלאו לי חמישים.

כשחזרתי מהביקור אצל בתי בחו"ל, קרא לי אבא ואמר: "בואי תגידי מה מטריד אותך, אני יודע שאת מאוד מוטרדת". עניתי לו שההתנהגות של עם ישראל היא זו שמטרידה אותי.

עברנו שנה של סבל – קשה לי לומר זאת, אבל חלק מהסיבות למותה המוקדם של אמא, בעיני, היו ההפגנות שערכו מתנגדי אוסלו, משורות המחנה הדתי לאומי נגד אבא, בגלל תמיכתו בהסכמים.

מפלגת ש"ס נמנעה בהצבעה, אבל מפני שהוא לא הצביע נגד הסכמי אוסלו ההסכמים אושרו. חשבתי אז ואני עדיין חושבת שיש דרך ראויה למחות ויש דרך פסולה. כשמסבירים לקבוצת המוחים שיש כאן אישה חולה, והם רואים את האמבולנס בא והולך כל הזמן. מדי חודש אמא שלי אושפזה. והם עומדים שם, שלושה, ארבעה חודשים, ועושים מעשים לא אנושיים: נכנסים הביתה, שופכים מים אדומים על הרצפה, ואומרים שזה הדם של עם ישראל, שנשפך בגללכם. כשאבא יצא מהבית הם הקיפו אותו בנרות שחורים וצעקו לו שכולם אבלים בגללו. המפגינים עברו את גבול הטעם הטוב במחאה שלהם. מדי יום הם היו נעמדים מתחת לחלון של אבא ואמא בשעת הצהריים, כשהם יודעים שאבא ואמא הולכים לנח, וצורחים.

השכנים הזמינו משטרה והמשטרה אמרה שזו זכותם של המפגינים להפגין. אני אמרתי למשטרה, לא, זו אינה זכותם, שיפגינו ליד מקום העבודה שלו, ליד בית הדין, במקום ציבורי, איך הם מעזים לערב את אמא שלי? "כֶּסֶדֶם הֵיִינוּ?"

מאז אמא שלי לא הבריאה, אחרי שמונה חודשים היא נפטרה. ואז רבין נרצח והכול התעורר בי מחדש. שאלתי את עצמי איך לומדים לגשר, איך יוצרים חברה טובה יותר, איך נצרוף את הסיגים, איך ניפרה. והנושא הזה מעסיק אותי עד היום.

אבל בצד זה, אני מרגישה שכחברה מתחילות היום תופעות טובות. צצים ארגונים ואנשים שמדברים על טוב שאפשר להוציא מבני אדם. יש לנו היום המון סיפורים נפלאים על אנשים מדהימים בארץ שרוצים שנחיה פה כולנו כמו בני אדם.

גיל: עדיין לא איבדת את התקווה?

עדינה: לא. אסור.

לעיון נוסף

יואל בן נון ובנימין לאו, **ישעיהו: כצפורים עפות, ידיעות ספרים,**
2013.

פירוש דעת מקרא לספר ישעיהו, מבוא, הוצאת מוסד הרב קוק.
חנוך רביב, "ישעיהו הנביא ובני דורו" בתוך: **מבית אב לממלכה:**
ישראל בתקופת המקרא, הוצאת מאגנס, 1990.

שער שמיני ד"ר ארנון עצמון

עמ' 192 ריק

שיחה עם ד"ר ארנון עצמון

הערות ביוגרפיות

ד"ר ארנון עצמון הוא חוקר ומלמד מדרש ואגדה במחלקה לתלמוד באוניברסיטת בר-אילן. הוא נולד ב-1969 ברמת גן, למד במסלול דתי לאומי – ישיבת בני עקיבא כפר הרואה, ואחריה ישיבת הר עציון. שירת בגולני במסגרת ישיבת ההסדר ואף החל בלימודי רבנות. לאחר מכן עשה תואר ראשון בכלכלה ומחשבים באוניברסיטת בר-אילן והשלים את חוק לימודי הרבנות במכון הגבוה לתורה שם.

אחרי שנים ספורות בהן עבד בתעשיית ההיי־טק, שינה מקצוע ופנה להוראת גמרא וחינוך. השלים את התואר השני והשלישי בתלמוד, ועבר ללמד במחלקה לתלמוד באוניברסיטת בר-אילן, תוך התמחות במדרש אגדה. בשנת 2015 השלים מהדורה מדעית של אסתר רבה בשיתוף עם פרופ' יוסף תבורי. ד"ר עצמון ממשיך ללמד ולחקור מדרשי אגדה, ועומד להשלים ספר מחקרי על מדרש פסיקתא דרב כהנא.

עמ' 194 ריק

צדוק איכה רבה (בובר) א

מעשה בשני בניו של [ר'] צדוק הכהן הגדול שנשבו
אחד זכר ואחת נקבה,
נפל זה לאחד איסטרטיוט, [וזו לאחד איסטרטיוט],
הלך זה אצל הזונה ונתן לה את הזכר בשכרה,
והלך זה אצל החנווני ונתן לו את הנקבה בשכרו בין,
לקיים מה שנאמר "ואל עמי ידו גורל ויתנו את הילד בזונה והילדה מכרו
בין וישתנו" (יזאל ד, ג),
בתר יומין אזלת ההיא זונה גבי ההוא קפילא ואמרה ליה:
אית לי חד גבר יהודאי והוא דמי לטלייתא דאית לך,
איתא ואנן מנסבין דין לדין ומאן דאינון ילדין באמצעא נחלק.
עבדון כן, סגרון יתהון בביתא חדא וטרדון באפיהון.
שריית ההיא טלייתא בכיאי.
אמר לה: למה את בכיאי?
אמרה לו: ווי להאי ברתא דכהנא רבא אזלא ותיסב לעבד?
אמר לה: מאן הוא אבוך?
אמרה לו: צדוק כהן גדול.
אמר לה: אן הויתון שריין?
אמרה לו: בירושלים.
אמר לה: באי דין שוק?
אמרה לו: בשוק פלן.
אמר לה: באי דין דרא?
אמרה לו: בדרא פלן.
אמר לה: מה סימן הוה בדרתכון?
אמרה ליה: מילא פלנית על מילא פלנית.
אמר לה: הוה לך אחא?
אמרה ליה: אין.

מה סימן הוה ביה?
אמרה ליה: הוה ליה חד שומא על כתפיה, וכד הוה אתי מבי מדרשא
הוה מגלי ההוא שומתא ומנשקא ליה.
אמר לה: ומאן דחמי ליך ההוא שומתא את חכמת ליה?
א"ל: אין.
גלייא כתפי קדמה
חמת ההיא שומתא וחכים דין לדין, גפפין דין לדין, ונשקין דין לדין,
ובכייין דין לדין, עד דנפקין נשמתיהון,
ורוח הקודש צווחת ואומרת "על אלה אני בוכיה".

תרגום

מעשה בשני בניו של [ר'] צדוק הכהן הגדול שנשבו
אחד זכר ואחת נקבה,
נפל זה לחייל אחד, [וזו לחייל אחד],
הלך זה אצל הזונה ונתן לה את הזכר בשכרה,
והלך זה אצל החנווני ונתן לו את הנקבה בשכרו ביין,
לקיים מה שנאמר "ואל עמי ידו גורל ויתנו את הילד בזונה והילדה מכרו
ביין וישתו" (יזאל ד, ג),
לאחר ימים הלכה הזונה ההיא אל מוכר היין והוא ואמרה לו:
יש לי עבד יהודי הדומה לנערה שיש לך, הבה נשיא אותם זה לזה
ונחלוק ביננו את הילדים שיולדו מהם.
עשו כן, סגרו אותם בבית אחד ונעלו בפניהם,
החלה אותה נערה לבכות,
אמר לה: למה את בוכה?
אמרה לו: ווי לבת הכהן הגדול הזו שתלך ותינשא לעבד.
אמר לה: מי הוא אביך?

אמרה לו: צדוק כהן גדול.
אמר לה: היכן הייתם גרים?
אמרה לו: בירושלים.
אמר לה: באיזה שוק?
אמרה לו: בשוק פלוני.
אמר לה: באיזו דירה?
אמרה לו: בדירה פלונית.
אמר לה: איזה סימן היה בדירתכם?
אמרה לו: דבר פלוני על דבר פלוני.
אמר לה: היה לך אח?
אמרה לו: כן.
מה סימן היה בו?
אמרה לו: הייתה לו שומה אחת על כתפו, וכאשר היה בא מבית המדרש
היה חושף את השומה הזו והייתי נושקת לה.
אמר לה: ומי שמראה לך שומה זו את מזהה אותו?
אמרה לו: כן,
חשף כתפו לפניו. ראתה אותה שומה והכירו זה את זה, וגיפפו זה לזה,
נשקו זה לזה, בכו זה לזה עד שיצאו נשמותיהם.
ורוח הקודש צווחת ואומרת: "על אלה אני בוכיה".

תלמוד בבלי, גסכת גיטין נח ע"א

אמר רב יהודה אמר רב:
מעשה בבנו ובבתו של ר' ישמעאל בן אלישע שנשבו לשני אדונים.
לימים נזדווגו שניהם במקום אחד,
זה אומר: יש לי עבד שאין כיופיו בכל העולם,
וזה אומר: יש לי שפחה שאין בכל העולם כולו כיופיה,

אמרו: בוא ונשיאם זה לזה ונחלק בוולדות.
הכניסום לחדר, זה ישב בקרן זוית זה, וזו ישבה בקרן זוית זה,
זה אומר: אני כהן בן כהנים גדולים אשא שפחה?
וזאת אומרת: אני כהנת בת כהנים גדולים אנשא לעבד?
ובכו כל הלילה.
כיון שעלה עמוד השחר, הכירו זה את זה, ונפלו זה על זה וגעו בבכיה
עד שיצאה נשמתן.
ועליהן קונן ירמיה: "על אלה אני בוכיה עיני עיני יורדה מים" (איכה א, טז).

חברותא

גיל: כששאלתי אותך על טקסט אודות החורבן שאותו תרצה ללמוד בצוותא, היה לך ברור שאתה מעוניין ללמוד טקסט שעוסק ביחסים בין אחים. אירוני לגלות כי סיפורי האחים הקלאסיים הידועים לנו מהמקורות לא מאופיינים בהכרח ביחסי אחווה...

ארנון: אני מסכים. יחסי אחים אכן מופיעים במקרא בדרך כלל בהקשרים בעייתיים: קין והבל, יעקב ועשיו, וכדומה, ואילו אחווה בין אחים כמעט שאינה קיימת. גם בספרות חז"ל נושא זה כמעט שאינו מטופל. הסיפור שבמוקד עיוננו הוא אמנם "סיפור חורבן", אבל במרכזו עומד המפגש הטעון והמרגש בין האח לאחותו. חשבת שטקסט זה מתאים מאין כמותו לפרויקט לזכרו של נדב ז"ל, שהאחווה שהייתה בינו לבינך העניקה השראה והניעה את הפרויקט כולו.

גיל: הסיפור מופיע בשני מקורות שונים, מדרש איכה והתלמוד הבבלי.

ארנון: אכן. אחד הדברים המעניינים בסיפורי החורבן הוא לראות את ההבדל בין האופן שבו הם מסופרים בכבל ובין האופן שבו הם מסופרים בארץ ישראל, כמו הסיפור הזה. נעשו על זה עבודות חשובות ואני מניח שהן יקרינו על הקריאה שלנו. מתודולוגית, מקובל שבארץ ישראל מספרים את הדברים במבט מסוים, ואילו בתלמוד הבבלי במסכת גיטין קיימות זוויות מבט אחרות. הסיפור המסוים

שנעסוק בו משוקע גם בפיוטים שאנחנו אומרים בתשעה באב. זה סיפור מאוד אישי, כלומר לא מסיפורי החורבן המתמקדים רק בהיבט הכללי של האבל הלאומי – על מה חרבה הארץ וכדומה, אלא כאן מדובר בטרגדיה אישית-משפחתית וביחסים בין אח לאחותו בעת משבר.

נתחיל במקור שבאיכה רבה. ככלל, איכה רבה הוא מדרש מעניין. כידוע, אין קשר בין ה"רבות", בין מדרש רבה אחד למשנהו. איכה רבה נחשב למדרש מיוחד, הוא קדום, מן המאה החמישית לספירה, והוא מגיע לידנו בשתי גרסאות: איכה רבה הנדפס, מה שהדפיסו לפני כחמש מאות שנה בקושטא, ואיכה רבה מהדורת בובר, שפורסם במאה התשע עשרה. איכה רבה הוא מדרש פרשני, כלומר בנוי כמו שאר המדרשים הקדומים – מדרשי התנאים ובראשית רבה. הוא עובר ודורש כל פסוק במגילת איכה.

גיל: כל הדרשה במדרש שלנו מבוססת על הפסוק: **וְאֶל עַמִּי יְדוּ גֹרָל וַיִּתְּנוּ הַיָּלָד בְּזוֹנָה וְהַיְלָדָה מְכָרוּ בֵּינָם וַיִּשְׁתּוּ** (יואל ד, ג).

ארנון: נכון. וזה יפה כי הקשר לפסוק נשמר גם בגרסה של התלמוד הבבלי. זה מפתיע מעט, שכן בתלמוד הבבלי הסיפורים משובצים ברצף הסוגיות ואינם מסודרים לפי פסוקים. אף על פי כן במקרה שלנו נשמר הקשר לפסוק, וזה סימן מובהק לכך ששתי הגרסאות באות משורש אחד.

זיהוי זה, שהם משורש אחד, הוא חשוב, שכן לכאורה ניתן לערער על הקשר בין שני הסיפורים. הסיפור באיכה רבה מדבר על רבי צדוק הכהן ושני בניו, ואילו הסיפור בבבלי גיטין מדבר על ילדיו של ר' ישמעאל בן אלישע. אבל זה באמת פרט שולי, העיקר הוא שהשלב העלילתי דומה בשתי הגרסאות וגם הקישור לפסוק זהה, ולכן ברור מבחינת המחקר שגרסאות אלו נחשבות למקבילות לכל דבר ועניין. כפי שציינו, איכה רבה הוא מדרש פרשני הצמוד לפסוקים, והפסוק

הנוכחי נראה כאחד שמזמן סיפורים אישיים. הפסוק מבטא אמירה אישית שבעיני החכמים היא אמירתו של הקב"ה או קינה אישית של הנביא – "עֵינֵי עֵינֵי יִרְדָּה מַיִם". ואכן, גם הסיפור נמצא במרחב האישי של גיבוריו.

וניגש לסיפור: "מעשה בשני בניו של רבי צדוק הכהן הגדול שנישבו אחד זכר ואחת נקבה" – זהו משפט שתמיד הצית את סקרנותי, כי הצגת הבנים היא מוזרה – "שני בניו", שאחר כך מתוארים "אחד זכר ואחת נקבה". היינו מצפים לניסוח כמו "מעשה בבנו ובבתו". מדוע בחר המספר להדגיש שהמעשה הוא "בשני בניו" ואז לציין שאחד זכר ואחת נקבה? דומני שיש כאן הדגשה שהם "שני בנים", הם אחים, קשר האחים ביניהם הוא מאוד משמעותי. מעבר לכך, אומר המספר, תהיה גם משמעות לכך שאחד מהם זכר ואחת נקבה, כלומר ההבדל המגדרי ביניהם ישחק תפקיד לכל אורך הסיפור, והסימטריה תישאר, כשני קווים מקבילים המתפתחים לאורך העלילה: "זה נפל לידי איסטרטיות וזו לאחד...". אז אולי כך נבין את הניסוח המיוחד של פתיחת הסיפור המסמן את כיוון התפתחות העלילה.

בהמשך – "הלך זה אצל הזונה ונתן לה את הזכר בשכרה והלך זה אצל החנווני"

גיל: יש פה החפצה מוחלטת של הדמויות, מתייחסים אליהם כחפצים לכל דבר.

ארנון: אני חושב שמעבר לכך יש פה הדגשה על כך שמדובר בסוג הנחות ביותר של עסקה שנעשית בשני האחים. זהו סחר בבני אדם, מהסוג שהיום נחשב לאחת העבירות החמורות על החוק.

בהמשך – "הלך זה אצל הזונה ונתן לה את הזכר בשכרה, והלך זה אצל החנווני ונתן לו את הנקבה בשכרו ביין, לקיים מה שנאמר ואל עמי ידו גורל ויתנו את הילד בזונה והילדה מכרו ביין וישתו".

"לקיים מה שנאמר ואל עמי ידו גורל" – לדעתי, זהו המשפט החשוב

ביותר בכל פתיחת הסיפור, כלומר הנביא יואל אומר שהגויים ידו גורל על ירושלים ויתנו את הילד בזונה והילדה מכרו ביין וישתו. כלומר הפסוק עצמו קושר את האסון הלאומי בטרגריות הפרטיות של הילד והילדה. נראה שהאקספוזיציה של הסיפור מושפעת מהפסוק הזה ומעוצבת בהשראתו.

נשים לב שכל הפתיחה של הסיפור הייתה בעברית, שמסתבר שזה סימן לעיצוב דרשני של פסוקים. המשך הסיפור הוא בארמית, השפה העממית המדוברת. זוהי תופעה מוכרת, החלקים הדרשניים הצמודים לפסוקים מובאים בלשון הקודש בעברית, ואילו החלקים הסיפוריים באים בשפה המדוברת.

גיל: וזה נכון גם ביחס לסוף הסיפור: "רוח הקודש צווחת ואומרת..." **ארנון:** נכון מאוד. ורק כשהסיפור משתחרר ממסגרת הפסוקים, הוא עובר ללשון המדוברת.

בהמשך – "בתר יומין אזלת ההיא זונה גבי ההוא קפילא ואמרה ליה: אית לי חד גבר יהודאי והוא דמי לטלייתא דאית לך, איתא ואנן מנסבין דין לדין ומאן דאינון ילדין באמצעא נחלק, עכרון כן" – הם מוצאים שיש דמיון בין הגבר היהודי שלה לבין ה"טלייתא" שלו.

גיל: ה"טלייתא" היא הנערה, המילה מזכירה קצת את המילה טלה, אולי מתוך כוונה לרמז לנו על התמימות ואולי על היותה קורבן.

ארנון: כן, אני חושב שאכן השדה הסמנטי של המילה "טליה" מעורר אסוציאציות רבות בכיוון שאתה רומז לו.

מעניין וגם תמוה בעיני שהמספר תולה את המניע להצעה העסקית בדמיון שבין האחים. זה לא כל כך מובן מה בדמיון שביניהם גורם להצעה – "בוא נשיא אותם". לכן אני חושב שאולי יש לפרש שבדמיון שהזונה מוצאת בין הנערה לנער, היא מתכוונת למעשה להתפעל מיופיים של השניים.

גיל: והיא כביכול אומרת: גם לי יש סחורה כזאת! והמחשבות שלה

רצות קדימה – היא מתכננת לבצע בזכות הנערה והנער היפים והוולדות שייולדו מהם סחר של ילדים יפי תואר לזנות ולעבדות. **ארנון:** נכון, סחורה כזאת. זה לא סתם שהוא דומה לה, זה לא הדמיון אלא זה שניהם. וכמובן החלוקה העסקית מחזירה אותנו לעניין ההחפצה של בני האדם. מאותה סיבה לא מתפתח שום דיאלוג בין השוכים לשכויים, אין שום סיבה לדבר איתם, פשוט נשים אותם איפה שנשים אותם וזה יתפתח. כלומר, הם לא בני אדם.

הייתי אומר שהסיפור עד כאן ממחיש באופן עוצמתי את התהליך הנוראי הזה של החורבן, לא במוכן הלאומי של חורבן הבית, אלא החורבן האישי, לאן החיים הולכים. ישנן אגדות המדברות על כך שמחיר של עבד יהודי היה פחות ממספוא של סוס, כלומר מצבם של היהודים היה חמור מזה של בהמות.

גיל: יש כאן ביטוי של תחושה של אובדן מוחלט של השליטה בחיים. **ארנון:** העובדה שמיידים בהם את הגורל והופכים אותם לחפצים, זה גם מוביל לאיבוד זהות, בשלב מסוים אתה יכול להפסיק לזכור מי אתה ומאין באת. וזהו העניין שנמצא במוקד המשך הסיפור.

בהמשך נועלים אותם בבית סגור, ומתפתח מעין "משחק תפקידים" בין האחים. ראשית, הנערה מתחילה לבכות, אולי בכך היא מגלה לראשונה בסיפור צד אנושי, כאן מופרת הסימטריה בין האחים שנשמרה עד כה.

גיל: בשלב הזה של הסיפור, אנחנו כקוראים תמהים איך הם לא מזהים זה את זה. והתשובה היא, כפי הנראה, שהם נמסרו בגיל מאוד צעיר.

ארנון: זוהי כמובן התשובה המעשית. הם נמסרו בגיל צעיר והם פשוט לא מזהים זה את זה. ואכן הביטוי "בתר יומין" הוא משמעותי, הוא רומז לנו על תהליך ממושך שאורך זמן רב. שווה בנפשך תקופה של שנים רבות שהנער נמצא אצל הזונה והנערה נמצאת אצל החנווני, מה

עולה בחלקם, וכיצד הם נראים לאחר מכן? ואז באמת השאלה למה הם לא מזהים במובן מסוים מתייתרת. ייתכן גם שהם שרויים בחשכה, אבל אני חושב שברמה הספרותית התשובה היא מורכבת יותר, הם איבדו את זהותם, והפכו עם השנים למעין חפצים או בהמות. הם לא מזהים זה את זה, כי הם מוצגים עד עתה כחפצים חסרי זהות, אז ברור שאין ביניהם כל היכרות.

ואז מתחוללת תפנית בסיפור, הנערה מתחילה לבכות, ואחיה שואל אותה לפשר בכייה.

“אמרה לו ווי להאי ברתא דכהנא רבא אזלא ותיסב לעבד” – אנו מגלים שהתודעה של הנערה עדיין קיימת, זהותה קיימת עדיין בזיכרונה, היא הבת של הכהן הגדול. היא תוהה: “אני אלך ואשא עבד?” – ההתבטאות הזו עשויה להיתפס כגאוותנות שאינה במקומה, עכשיו היא דואגת לייחוס, שכבר אינו רלוונטי? כבר שנים שהיא שפחה וכבר לא בירושלים, היינו מצפים אולי שהיא תבטא את כאבה מכך שבכלל כופים עליה להינשא למישהו, או מכך שמתייחסים אליה כמו אל בהמה, אבל היא דווקא מזכירה את עניין הייחוס. מאוד מרשים בעיניי שיש לה עדיין זהות ברורה ושרידי כבוד עצמי.

גיל: אני חושב שבמדרשים רבים שנכתבו סביב החורבן ניתן לזהות את הדפוס של “מאיגרא רמא לבירא עמיקתא”, כמו למשל, באגדה על מרתה בת בייתוס שהייתה מגדולי העשירים ובזמן המצור והרעב נאלצה לחטט בגללים.⁴⁰ הרי גם אם גיבורת הסיפור שלנו הייתה בת ישראל פשוטה, זה היה סיפור טרגי. אבל המדרש רוצה להדגיש את הנפילה: “איכה הייתה לזונה קרייה נאמנה”. כלומר על כך כל הצעקה, הצעקה היא: “היינו שם, וראו איפה אנחנו היום”. “אני הייתי בתו של כהן גדול שוודאי כל שועי ירושלים היו מחזרים להשיא אותי לבניהם,

40. בבלי, גיטין נו ע”א.

ואילו עכשיו, הביטו וראו היכן אני נמצאת"...
ארנון: אני חושב שהמשפט שבפי הנערה אכן מחדד את הפער בין העבר המפואר לבין ההווה הנורא. ואם נחזור למפגש בין האחים, שוב עולה השאלה, וביתר שאת, כיצד זה שהנער אינו מגיב לדברי הנערה, מדוע הוא אינו מזהה אותה מיד לאחר שהיא מתוודה שהיא בתו של הכהן הגדול?
גיל: הוא היה אמור לקפוץ ולהגיד: "רגע, גם אני".

ההתוודעות

ארנון: כאן מתחיל החלק התמוה ביותר בסיפור, מה שלדעתי מוציא אותו מכלל סיפור חורבן רגיל וטיפוסי, וזה גם מה שתפס אותי בסיפור. בשיא המפגש בין האחים מתחוללת דרמה בין-אישית. הנער לא מזהה מיד את אחותו, או שהוא מזהה אותה אך בוחר לא להתוודות בפניה. תחת זאת, הוא מתחיל לשאול אותה סדרה ארוכה של שאלות שמטרתן הספרותית היא ליצור השהיה, חשיפה הדרגתית, כדי להעצים את המתח.

"אמר לה מאן הוא אבוך? אמרה לו צדוק הכהן הגדול".

גיל: היא יודעת. היא זוכרת. היא כנראה לא הייתה בת שנה כשהיא נמסרה לעבדות, היא יודעת מי אבא שלה, היא זוכרת באיזה בית היא גדלה.

ארנון: ואולי הוא באמת לא זוכר! הוא יותר צעיר ממנה, והוא לא זוכר דבר, כל זהותו נמחקה. וממשיכה השיחה:

אמר לה: היכן הייתם גרים?

אמרה לו: בירושלים.

אמר לה: באיזה שוק?

אמרה לו: בשוק פלוני.

אמר לה: באיזו דירה?

אמרה לו: בדירה פלונית.

אמר לה: איזה סימן היה בדירתכם?

אמרה לו: דבר פלוני על דבר פלוני.

אמר לה: היה לך אח?

אמרה לו: כן.

מה סימן היה בו?

אמרה לו: הייתה לו שומה אחת על כתפו, וכאשר היה בא

מבית המדרש היה חושף את השומה הזו והייתי נושקת לה.

אמר לה: ומי שמראה לך שומה זו את מזהה אותך?

אמרה לו: כן.

חשף כתפו לפניו. ראתה אותה שומה והכירו זה את

זה, וגיפפו זה לזה, נשקו זה לזה, בכו זה לזה עד שיצאו

נשמותיהם.

רוח הקודש צווחת ואומרת: "על אלה אני בוכיה".

גיל: תיאור הגיפוף והנישוק הוא ללא ספק תיאור חריג ומעורר שאלות.

ארנון: זהו בוודאי תיאור סוער. אני מניח שיש מי שיבקש לפרש את העניין הזה בראייה ארוטית. אני עצמי לא בטוח שההיבט הזה קיים כאן, אבל בפירוש יש משהו בפגישה שהוא מאוד פיזי. כלומר המפגש מחזיר את הנערה, את שניהם, לירושלים שלפני החורבן. שניהם כאילו עומדים עכשיו שוב בירושלים, האחות עם אחיה הקטן, חוזרים לרגע אחד באופן ממשי לעבר.

אבל אנו קצת מקדימים את המאוחר. נשוב קודם לסדרת השאלות של

האח ולמטרתן. קשה לדעת האם האח באמת לא זיהה את אחותו, הוא היה קטן מדי בעת החורבן, ולכן הוא שואל שאלות כדי לוודא את זהותה. או שהוא כן זיהה אותה ושואל את השאלות למטרה אחרת. בכל מקרה נראה בעיני שמטרתן הספרותית של השאלות היא ליצור תהליך מודרג של הצפה של מודעות וזהות. במהלך השאלות חוזרים האחים צעד צעד, קודם מנטלית ואחר כך פיזית, לזהותם הקודמת. פתאום הם כאילו עומדים בירושלים כמו פעם, ואז הפער העצום בין העבר לבין ההווה נמחק לרגע. אבל ברגע הבא זה כנראה "מתנפץ" להם בפנים, בעוצמה אדירה, ולכן יצאה נשמתם.

גיל: השומה היא אמצעי זיהוי בעבור האח, הנער היה מגיע מבית המדרש, השומה הייתה נגלית ואז הנערה הייתה מנשקת אותה. השומה הזו מזכירה את צלקתו המפורסמת של אודיסאוס, שבעזרתה זיהתה אותו האומנת באודיסיאה של הומרוס.

התמונה החותמת את סיפורנו מעלה אולי את ההשערה שהפעלים גיפוף וידועה קשורים, בוודאי בהיבט הסמנטי, לחטא גילוי עריות, אולם קשה לקבל את הפרשנות הזו, היות שבתודעת חז"ל הזיהוי של חטא גילוי עריות קשור דווקא לחורבן בית ראשון, ולא לבית שני.

ארנון: אכן, כך בדיוק כותבת גלית חזן-רוקם בספרה "רקמת חיים". היא גם מפרשת את הסיפור בכיוון גילוי העריות, ואולם, אני מעדיף דווקא ללכת בדרכו של יונה פרנקל, שהתייחס לעניין השומה לא כאל מוטיב ארוטי, אלא כבעל תפקיד מרכזי בהצפת הזיכרונות אצל האחים. יש כאן עניין מתוחכם שניתן לפענחו באמצעות עולם הדימויים ההלכתי של חז"ל. בעיניהם השומה מסמלת קודם כול פסול של כהן גדול. משמעות הדבר היא שהאחות נהגה לנחם את אחיה בירושלים בכל יום כשהיה חוזר מבית הספר ובעצם אומרת לו: גם אם אתה לא תהיה כהן גדול אנחנו אוהבים אותך. לאחר החורבן השומה מפסיקה לשמש פסול לעבודת הכהן הגדול שכבר אינה רלוונטית,

והופכת להיות מקור כוחו, שכן השומה משמשת אצל חז"ל אמצעי זיהוי למשל בהתרת עגונות. הציר המרכזי בסיפור לפיכך הוא הציר של היחסים בין האח לאחות, בהתחלה היא דומיננטית והיא מנחמת אותו ואז מגיע החורבן והופך את כל המציאות על פניה. התסכול שלו כבר אינו רלוונטי, כי בית מקדש כבר לא קיים. לא רק מבחינה חיצונית משתנה המציאות אלא גם בפנימיותם של הגיבורים.

גיל: מעניין שדווקא מה שפסל אותו לכהונה קודם, מזהה אותו ככהן עכשיו.

גיקהלת הבכי

ארנון: ייתכן שבדבריו של האח ניתן לשמוע משהו בוגר באופן שבו הוא בוחר להתייחס לחורבן הכללי ולא רק האישי. הוא לא מבין על מה יש לבכות במובן האישי, אולי הוא באמת הגיע לעבודת בגיל צעיר וזה העולם שהוא מכיר. ואולי בסופו של תהליך הוא מגלה על עצמו משהו מאוד משמעותי. כלומר, הוא ידע שיש לו שומה, אך הוא לא ידע מה משמעותה האמתית, הוא לא ידע שהוא בן של כהן גדול. האחות, לעומת זאת, יודעת את האמת על עצמה ומגלה אותה גם לאחיה. היא כל הזמן הייתה דומיננטית ובוגרת ממנו. גם אז, וגם עכשיו, והיא בוכה כי היא יודעת על מה היא בוכה.

גיל: המוטיב של הבכי בולט ומעניין. האחות מתחילה לבכות ואז גם אחיה מצטרף אליה בבכי.

ארנון: הוא מצטרף רק בסוף.

גיל: וסוגרת את הסיפור ההצטרפות של רוח הקודש שגם היא בוכה. **ארנון:** ישנו תהליך של הצטרפות לבכי, מעין מקהלה. הבכי מתחיל אצל האחות, אחיה מצטרף לאחר מכן, ולבסוף מצטרף גם הקב"ה.

גיל: יש כאן מעין תזמורת, כאילו כלי אחד התחיל, כלי שני מצטרף,

והקב"ה עצמו אומר: על זה גם אני אבכה. לא על כולם אני אבכה. יש כאלה שאולי אחראים למה שקרה, בין שאלה הם הכתות, השנאות, התככים, הקנאים. הדגש הוא "על אלה אני בוכייה". מה אשמים המסכנים האלה?

ארנון: ועדיין מעניין לשאול, האם עתה, כשכולם בוכים, האם זה אומר שהתחיל תהליך של השלמה עם המצב?

גיל: בעיני הבכי הוא הפנמה של עוצמתו של השבר הזה. אמנם הם לא הרגו אותנו, כביכול מצבנו יכול היה להיות גרוע יותר, אך באמת אין יותר גרוע מן המצב שהגענו אליו.

ארנון: נכון, אני חושב שבכיייה של האחות מתבטאת העוצמה והדומיננטיות שלה בשלב הזה.

גיל: היא מסבירה לו. היא אומרת לו: גם אתה התבלבלת. כאילו גדלת לתוך זה, היזכר – היזכר מי אתה, היזכר בשומה שלך, היזכר שאתה בן של כהן גדול. היזכר בנשיקות, בבית שלנו, ובוא נבכה שנינו, והם בוכים עד שיוצאת נשמתם.

הסיפור מסתיים בקרשנדו חזק של צרחה המשותפת לשלושתם. הצרחה האיומה מזכירה את הציור "הצעקה" של מונק. ממש כמו בציור הזה, שהפך לסמל לביטוי לחרדה קיומית. מה עשו המסכנים האלה שהפכו להיות חפצים, שנמכרים, שמתייחסים אליהם כמו אל בהמות. שהאח הקטן הזה אפילו כבר לא זוכר מי הוא בכלל, שהוא לא מבין למה אני בוכה, הוא לא מבין למה, הוא שואל אותי למה אני בוכה. למה אתה לא בוכה? תבכה כבר, איך יכול להיות שאתה לא בוכה?

ארנון: כשרוח הקודש צווחת ואומרת: "על אלה אני בוכייה", נשאלת השאלה: מה פה ההיתממות? הרי אתה, הקב"ה, הוא זה שעוללת את כל זה. האם יש פה אולי נימה אירונית? ביקורת כלפי שמים? **גיל:** בעיני הצווחה בסיפור אינה צווחה על חורבנה של העיר. העיר

צריכה הייתה להיחרב, הצווחה היא על האומללים והמסכנים שאבדו בדרך. מעין צעקתו של הנביא במגילת איכה: "רְאֵה ה' וְהִפְיֹטָה לְמִי עוֹלָתְךָ פֹּה" (איכה ב, כ).

ארנון: בכבלי מובאת גרסה נוספת של הסיפור, ומעניין להשוות בין הגרסאות:

לימים נזדווגו שניהם במקום אחד,
זה אומר: יש לי עבד שאין כיופיו בכל העולם,
וזה אומר: יש לי שפחה שאין בכל העולם כולו כיופיה,
אמרו: בוא ונשיאם זה לזה ונחלק בוולדות.
הכניסום לחדר, זה ישב בקרן זוית זה וזו ישבה בקרן זוית זה,
זה אומר: אני כהן בן כהנים גדולים אשא שפחה?
וזאת אומרת: אני כהנת בת כהנים גדולים אנשא לעבד?
ובכו כל הלילה.
כיון שעלה עמוד השחר, הכירו זה את זה, ונפלו זה על זה
וגעו בבכיה עד שיצאה נשמתן.
ועליהן קונן ירמיה: על אלה אני בוכיה עיני עיני יורדה מים.

גיל: בולטת פה הסימטריה בתיאורם של העבד והשפחה על ידי אדוניהם, כמו גם הלקוניות של התיאור.
ארנון: גם הביטוי "בא נשיאם זה לזה ונחלק בוולדות" מייצר תחושה מאוד סטריילית של ההתרחשות. אני חושב שזה חלק מה"כיבוס" של הסיפור. גם לפי גרסה זו מכניסים אותם לחדר, אבל שם היה כתוב ממש "טרקו להם את הדלת". והנה, הסימטריה בין האחים ממשיכה גם במפגש ביניהם – "זה יושב בקרן זוית זה וזו ישבה בקרן זוית זה".
גיל: זה מזכיר סיפורים נוספים מספרות חז"ל על בני זוג המתפללים

בזוויות שונות: יצחק ורבקה, אבא חלקיה וכיו"ב.

ארנון: נכון, כנראה שסיפורים אלו מהדהדים כאן.

"זה אומר אני כהן... וזאת אומרת אני כהנת..." – נראה שהאחים מדברים אל עצמם, ואין ביניהם שום אינטראקציה כל הלילה. זהו לילה אומלל שכל אחד רק מדבר אל עצמו ובוכה. יש כאן עיצוב מינימליסטי של העלילה.

גיל: אין פה שום שיחה, זוהי שיחה של אדם עם עצמו. לו דיברו הם היו מזהים זה את זה, אבל הם לא מדברים. ישנה חשכה, לכן אין זיהוי, בשלב הזה, אלא בכי בלבד. הבכי שבהמשך יהיה בכי אחר. זהו בכי שאחרי החשכה, בכי של ההתבהרות. הדברים מתבהרים. כעת יש געיה, גועים בבכייה עד שיוצאת נשמתם.

ארנון: אולי זוהי רק אסוציאציה מודרנית שלי, אבל "געו" נשמע גם כמו פרות גועות, קול כאוב, חייתי וראשוני.

גיל: אני שומע מין יבבה פנימית כזאת כי עכשיו הם מבינים. הם מבינים את הזוועה שתהיה, לא רק עבדות. ראשית, אני בוכה עליך, אתה בוכה עלי, ושנית, מה מצפים מאיתנו שיקרה, הרי זה טירוף מוחלט, הרי ברור שזה לא יקרה, ומה נגיד להם בכלל ואם נגיד להם הם לא יקשיבו. אז האופציה היחידה היא למות. אבל כאן אין רוח הקודש שמקוננת, אין פה איזו צרחה קוסמית כזאת שפתאום מקיפה את היקום. הנביא מקונן ואומר: "עַל אֵלֶּה אֲנִי בּוֹכֶיָה עֵינֵי עֵינֵי יְרֵדָה מֵיָם".

ארנון: לאורך הקריאה הרגשתי שהבבלי חלש יותר מבחינת התיאור האישי ואין בו הדרמה הבין-אישית וההדרגתית הקיימת בגרסה הארץ-ישראלית. מצד שני, יש בבבלי עיצוב מאוד יפה ומוקפד, משהו שנבנה יפה בסימטריה ואחרי זה מתפוצץ בכי שלהם שיצאה נשמתם. בעיני העיבוד הבבלי הוא מעט מנוכר במקרה זה ולא נוגע בנפשות הגיבורים. במוכן מסוים, הבבלי מנסה להעביר מסר

אידאולוגי נורמטיבי דרך הסיפור, אולי היינו יכולים להחליף את הסיפור באמירה הלכתית ביחס להתנהגות המתחייבת בשעת השמד – "ייהרג ואל יעבור". המספר כאן לא מתעניין במהפכה הפנימית שמתרחשת בקרבם של האחים וביחסים ביניהם, אלא במסר אודות החובה למסור את הנפש בתנאים כאלה בתקופת שמד. נשים לב עוד, שבסיפור בכבלי יש תהליך של מעבר מהמודעות של השובים אל מודעות הנשבים. המספר מדבר בהתחלה מפיהם של השובים, וכאילו הנשבים הם חפצים. הרגע שמשנה את נקודת המבט הוא הרגע שבו שניהם בוכים. הבכי שלהם מחזיר את נקודת המבט האנושית שלהם, הם פתאום בני אדם. בסך הכול אני חושב שבכבלי יש פחות עוצמות רגשיות בסיפור.

כוחו של הסיפור הקטן

גיל: אבל מה שמשמע בשתי הגרסאות של הסיפור הוא, שבמקום להרבות בתיאורים גרנדיוזיים, כמו שמצאנו במקומות אחרים על נהרות של דם שנשפכו בעיר ירושלים בזמן החורבן, יש כאן ניסיון להעביר את גודל הזוועה דרך סיפור אישי אחד, על אח ואחות. המספר מכניס אותנו אל כלוב העבדים הנואשים האלה ואומר לנו: לא אדבר איתכם על החומות שנפלו ועל הלוחמים שמצאו את מותם במערכות הקרב, אלא אבקש לכוון את אלומת האור אל הילד ואל הילדה האלה, הפרטיים, האישיים. אל העליבות, ואימת החטא והטומאה שגורר עמו השבי.

אם בכל זאת נרחיב את המבט ביחס לירושלים, הרי שנחווה באופן הבוטה ביותר את הקריסה מאיגרא רמא לבירא עמיקתא. מירושלים, עיר כלילת יופי, עיר שנטלה תשעה קבין של יופי שירדו לעולם, שבניה ובנותיה מפורסמים ביופיים המופלא והמלאכי, כפי שמופיע

בסיפור שלנו, למרחב שכל היופי החיצוני והפנימי גלה ממנו. מרחב שבו טהרה (כהן ומקדש) מתחלפת בטומאה (גילוי עריות בין אחים). **ארנון**: הגלות הזו מעוצבת בסיפור בעזרת שתי מערכות יחסים מקבילות: מערכת יחסים משפחתית של אח ואחות לצד מערכת היחסים שבין אומה לאלוהיה. נדמה לי שבישראל של היום המודעות לסחר בבני אדם הופכת להיות נחלת הרבים. לא ניתן יותר להסב את המבט מדיכוי של נשים, של ילדים ושל בני אדם מוחלשים וחסרי הגנה. דווקא החשיפה של היקפי התופעה בארצות שמחוץ לישראל מזמנת תביעה מוסרית תקיפה לתיקון פנים ישראלי ולתיקון עולמי. האגדה שלנו יכולה לשמש תזכורת כי האחר שממנו אתה מבקש להתרחק, הוא בעצם אחיך. וכמובן, יש כאן תזכורת לכך שהחוסן האמתי של החברה מתחיל מהאחוה המשפחתית הגרעינית.

לעיון נוסף

גלית חזן-רוקם רקמת חיים, הוצאת עם עובד, תשנ"ז, עמ' 30-31.
יונה פרנקל, סיפור האגדה – אחדות של תוכן וצורה, הוצאת הקיבוץ
המאוחד, 2004, עמ' 245-252.
ענבר רווה, מעט מהרבה – מעשי חכמים: מבנים ספרותיים ותפיסת
עולם, הוצאת דביר, 2008, עמ' 185-198.

שער תשיעי סם כץ

עמ' 216 ריק

שיחה עם סם כץ

הערות ביוגרפיות

סם כץ, פילנתרופ, יזם ומנהל בכיר בקהילה העסקית בניו יורק, הוא בוגר ישיבת פלטבוש ובעל תואר בכלכלה מאוניברסיטת קולומביה. הוא התחיל את הקריירה שלו ב-1986 כאנליסט בחברת Drexel Burnham Lambert. בין השנים 1988-1992 הוא כיהן כסגן נשיא בקבוצת Blackstone. בשנים 1992-1995 כיהן כיו"ר משותף בחברת Saber Capital. בין השנים 1996-2005 היה אחראי לתהליכי פיתוח אסטרטגי מובילים בחברת Cendant.

סם כץ מכהן כיום כשותף בכיר בחברת TZP לצד תפקידי ניהול רבים שהוא ממלא בחברות שונות. סם כץ הוא הנשיא והמייסד של Youth Renewal Fund, ארגון פילנתרופי הפועל למעלה מעשרים ושמונה שנים למען צמצום פערים במערכת החינוך הישראלית.

עמ' 218 ריק

תלמוד בבלי, גסכת גכות כד ע"א

וכבר היה רבן גמליאל ורבי אלעזר בן עזריה ורבי יהושע ורבי עקיבא מהלכין בדרך, ושמעו קול המונה של רומי מפלטה [ברחוק] מאה ועשרים מיל.

והתחילו בוכין, ורבי עקיבא משחק.

אמרו לו: מפני מה אתה משחק?

אמר להם: ואתם מפני מה אתם בוכים?

אמרו לו: הללו כושיים, שמשתחווים לעצבים ומקטרים לעבודת כוכבים, יושבין בטח והשקט, ואנו בית הדום רגלי אלהינו שרוף באש, ולא נבכה?!

אמר להן: לכך אני מצחק – ומה לעוברי רצונו כך, לעושי רצונו על אחת כמה וכמה.

שוב פעם אחת היו עולין לירושלים, כיון שהגיעו להר הצופים קרעו בגדיהם.

כיון שהגיעו להר הבית, ראו שועל שיצא מבית קדשי הקדשים.

התחילו הן בוכין, ורבי עקיבא מצחק.

אמרו לו: מפני מה אתה מצחק?

אמר להם: מפני מה אתם בוכים?

אמרו לו: מקום שכתוב בו "והזר הקרב יומת" (במדבר א, נא), ועכשיו שועלים הלכו בו, ולא נבכה?!

אמר להן: לכך אני מצחק. דכתיב [שכתוב]: "ואעידה לי עדים נאמנים, את אוריה הכהן ואת זכריה בן יברכיהו" (ישעיהו ח, ב)

– וכי מה ענין אוריה אצל זכריה? אוריה במקדש ראשון, וזכריה במקדש שני!

אלא, תלה הכתוב נבואתו של זכריה בנבואתו של אוריה

באוריה כתיב: "לכן בגללכם ציון שדה תחרש..." (מיכה ג, יב), בזכריה

כתיב: "עוד ישבו זקנים וזקנות ברחובות ירושלים..." (זכריה ח, ד). עד
שלא נתקיימה נבואתו של אוריה, הייתי מתיירא שלא תתקיים נבואתו
של זכריה;
עכשיו, שנתקיימה נבואתו של אוריה – בידוע שנבואתו של זכריה
מתקיימת.
בלשון הזה אמרו לו: עקיבא, עקיבא, ניחמתנו! עקיבא, ניחמתנו!

חברותא

גיל: הסיפור שלנו נפתח בתיאור של מסע. האם מדובר במשלחת של חכמים? האם הם בדרכם לרומא?

סם: ייתכן שהם צועדים ליד עיר מבצר גדולה של רומא בארץ ישראל, אולי בקיסריה. אותי מעניין מאוד התפקיד של רבן גמליאל בקבוצה. האם רבן גמליאל בתור הנשיא רק צופה בהתרחשות? האם הוא מעורב בדיון? האם רבי עקיבא חולק גם עליו? נראה שהתלמוד משאיר את השאלה הזו פתוחה.

גיל: מה שמעניין הוא שלמעשה לפנינו שני סיפורים, שיכולים להיקרא גם כסיפור אחד שלו שני חלקים.

סם: נכון, במבט ראשון נראה ששני הסיפורים שייכים לאותו נושא ולאותה צורת מחשבה, ויחד הם מלמדים אותו סוג של נחמה.

גיל: אבל האם באמת שני הסיפורים מלמדים את אותו עיקרון פעמיים?

עליות וגורדות

סם: אני בכלל לא בטוח. הלוגיקה של טענת רבי עקיבא בסיפור הראשון היא בעייתית. הוא הרי טוען שאם עובדי עבודה זרה, שאינם עושים רצונו של מקום, שמחים ומאושרים, אז על אחת כמה וכמה

יהיה גדול שכרו של עם ישראל. הבעיה של הטיעון הזה היא שאנחנו עשינו את רצונו של ה' לפני שנחרב הבית. הייתה תורה, היו מצוות. הטיעון הזה מאכזב. הסיפור השני, לעומת זאת, מדבר על תקווה מסוג אחר, חזון שאינו תלוי במעשים ובתוצאותיהם. רבי עקיבא מבקש ללמד בסיפור הזה משהו עקרוני על תנועת המטוטלת של החיים. בעיני מטרת הסיפור אינה ללמד אותנו על כוחה של רוח הקודש, אלא ללמדנו משהו חשוב על דרכו של עולם. הנביאים מתנבאים גם על הרס ואסונות אבל גם על כך שעתידים ישראל להיגאל ויבוא זמנם של בית שני ושלישי. במבנה הזה, של עליות ומורדות, הרס ותקווה, בנויים החיים בכלל.

גיל: ולכן לדעתך רק בסוף הסיפור השני מופיע "עקיבא ניחמתנו, עקיבא ניחמתנו"?

סם: בהחלט. בסיומו של הדיאלוג הראשון הם היו יכולים לענות לו: "איזו מין נחמה זאת? במה עזרת לנו? הרי עשינו ואנו עושים את רצונו והבית שלנו עדיין שרוף!" אבל אחרי שהם שומעים ממנו שהתהליך הוא מעגלי וחייהם עתידים לשוב ולהיכנות מחדש, יכולים הם באמת להתנחם.

גיל: מבחינה מסוימת עולה מן הסיפור קנאה של חכמים בתפארתה של רומא. זה מעט תמוה. וכי לא די בעצם החורבן וההרס כדי לעורר את הבכאי? מדוע נחוצה ההשוואה הזו להצלחתה של רומא? נראה כי יש כאן הדר לזעקת "צדיק ורע לו, רשע וטוב לו". יש לשים לב, כי אם חכמים אינם מאשימים את רומא בהרס בית המקדש דווקא, כי אם בפולחן עבודה זרה. איך ייתכן, הם תמהים, שבתי הפולחן שלהם עומדים ופורחים ובית אלוקינו חרב?

סם: לפי מבט זה, השאלה שמעסיקה אותם רחבה יותר ממה שנראה בתחילה.

גיל: הסיפור הראשון מזכיר באופן מוחשי מאוד את הדימוי של

Judea Capta, יהודה השבויה, שהופיע בהטבעה שיצרו הרומאים על מטבעות לאחר דיכוי המרד הגדול. האיור המוטבע מדגיש את הפער שבין החייל הרומאי שעומד גאה כשלצדו יושבת שבורה ובוכייה יהודה הנתונה בשבי. הדימוי הזה שנוצר על ידי הרומאים כדי לחגוג את ניצחונם, טומן בחובו גם שאלה תיאולוגית מאתגרת מצדם של היהודים. לימים תנוסח שאלה זו ישירות על ידי אבות הכנסייה כהוכחה ניצחת כנגד היהדות. מצבם העלוב והמושפל של היהודים הוא הראיה המוחצת לעובדה שדרכם שגויה ועל כן נטש אותם האל. כמעט מתבקש לומר שהאגדה שלנו שואלת את השאלה הזו בדיוק. **סם:** השאלה היא אם רבי עקיבא באמת מספק תשובה לשאלה הקשה הזו.

צחוקו של רבי עקיבא

גיל: רבי עקיבא עושה כאן משהו מאוד מודגש. הרי אילולא הצטרף לבכי שלהם ואמר להם: הפסיקו לבכות, אין מה לבכות, יהיה בסדר – די היה בכך. אבל הוא מתנהג כאילו הוא רווה נחת מלהביט בהצלחתה של רומא. ההתנהגות שלו נראית פרדוקסלית ומטרתה חינוכית: הוא מתמלא נחת ושואב תקווה כשהוא צופה בפאר ובעוצמה האפשריים, גם אם כרגע מי שנהנים מהם הם עוברי רצונו.

סם: הצחוק של רבי עקיבא מזכיר לי את צחוקה של שרה: "לָמָּה זֶּה צָחָקָה שָׂרָה לֵאמֹר אֲמֶנֶם אֵלֶּד וְאֲנִי זָקְנָתִי (בראשית יח, יג).

גיל: רק הפוך מסיפורנו: הצחוק של שרה הוא צחוק של חוסר אמון בבשורה לעומת הצחוק של רבי עקיבא, שמבטא אמון ותקווה.

סם: ייתכן שכמו ר' עקיבא, מבינה שרה ורואה את השלמת ההבטחה לעם. בחלקו השני של הסיפור אנו קוראים על ההליכה של ר' עקיבא וחבריו להר הצופים. הר הצופים הוא כמובן שמו של ההר הרומז

לתצפית שיש ממנו על הר הבית.

גיל: הם צופים וקורעים את בגדיהם.

סם: התגובה שלהם היא הלכתית. הם תקועים ברגע העכשווי ולא מסוגלים לראות את המבט הרחב.

גיל: בשלב זה, עדיין אין דמעות. משהו אחר יעורר בהם את הבכי. "ראו שועל שיצא מבית קדשי הקדשים". למה דווקא שועל?

סם: השועל נראה שייך לעולם הפראי של הטבע.

גיל: המקום הזה, שהיה שמור כל כך ומוגן וקדוש ואף אחד לא יכול היה להתקרב אליו, פרט לכהן הגדול, פעם אחת בשנה, פתאום הופך להיות הפקר. ואז הם מתחילים לבכות. כביכול רק אז הם מבינים באמת. ההפנמה הזו מזכירה לי סיפור בגמרא במסכת ברכות⁴¹ המספר על פטירתו של רב, האמורא הגדול. כשרב נפטר הלכו התלמידים אחרי ארונו וכמובן קרעו קריעה. הגמרא מספרת שאחרי שחזרו מהלוויה התיישבו לצד הנהר והתכוננו לסעודתם. הרב סלוביץ'ק מסביר⁴² שמבחינה ספרותית יש כאן מעין ניסיון לחזור אל שטף החיים, אל זרימת הנהר. בעודם אוכלים, התעוררה אצלם שאלה הלכתית בעניין חובתם בזימון לפני ברכת המזון, ולא הייתה בידם תשובה. הגמרא מספרת שרב אדא בר אהבה נעמד, קרע קריעה נוספת ואמר: "נח נפשיה דרב, וברכת מזונא לא גמרינן" – נחה נפשו של רב ואנחנו אפילו את הלכות ברכת מזון לא הספקנו ללמוד. באותו רגע הוא מבין שעליו לקרוע קריעה נוספת. והרי הם היו בלוויה, הם קברו אותו, הם יודעים שהוא מת וקרעו עליו, אבל דווקא הרגע היומיומי הזה שבו נוחתת לפתע ההכרה שהוא איננו, שאין לך כבר את המורה לשאול אותו את השאלה, זהו הרגע שבו מתפרץ הכאב הכי אותנטי.

41. ברכות מב, ע"ב.

42. הרב יוסף דוב הלוי סלוביץ'ק, על התשובה – דברים שבעל פה (כתב וערך: ד"ר פינחס פלאי), ספריית אלינר, 1980, עמ' 180.

גם בסיפור שלנו נראה דבר דומה. באבלם של חכמים על חורבן הבית, בעיצומו של טיול פשוט ויומיומי, חודרת הבנת החוסר, והאבל מעמיק לשלב הבא, של הכרה והפנמה.

סם: אולי זו גם הסיבה לכך שהסיפור מעוצב בשני חלקים. שני שלבים של הפנמה.

גיל: ההפנמה היא ההכרה בשממה שנוצרה בקודש הקודשים. התיאור של הגמרא הוא כמובן מוקצן ספרותית. הרי די היה לראות שועל מהלך במקדש. אבל המספר מדגיש: "יוצא מבית קדשי הקדשים" – במקום הכי מקודש בתוך בית המקדש.

סם: וכאן כמובן מגיעה התמיהה: "התחילו הם בוכים ורבי עקיבא מצחק". הוא, כביכול, אינו מבין את הבכי שלהם, והם מסבירים לו: "מקום שכתוב בו והזר הקרב יומת ועכשיו שועלים הלכו בו ולא נבכה?"

גיל: הם אינם אומרים: "ועתה עובדי עבודה זרה מקטרים בו". הבעיה איננה שזרים מקריבים שם. הבעיה היא שהמקום המקודש והשמור ביותר, שלאיש לא הותר להתקרב אליו, הפך למקום של הפקר, שממה ומדבר. מקום של שועלים. ארמון נעול ואינטימי הפך פתאום לפרוץ. ושוב הטיעון שלהם בנוי על הקצנה. כפי שראינו בחלק הראשון של הסיפור. הם העובדים עבודה זרה, מגיע להם העונש הכי חמור, ותראה כמה טוב להם. ואילו אנחנו, בית אלוהינו שרוף. וגם כאן, המקום הכי מקודש, הכי מודר, הפך להיות למקום הפקר ומכאן ברור שצריך לבכות.

סם: והוא עונה להם: "ואעידה לי עדים נאמנים, את אוריה הכהן ואת זכריה בן יברכיהו. וכי מה עניין אוריה אצל זכריה? אוריה במקדש ראשון וזכריה במקדש שני". זה יפה, התלמוד קורא קריאה אקדמית בטקסט, כמעט ביקורת המקרא. יש פה בלבול בין שתי תקופות, תוהה רבי עקיבא, אלא "תלה הכתוב נבואתו של זכריה בנבואתו של אוריה".

גיל: תלה במובן של תלות, שהדברים יהיו קשורים זה בזה.
סם: בעיני מה שרבי עקיבא מבקש ללמד אותם הוא שיש פה מעגל של חיים. מעגל של בניין, חורבן וגאולה. התובנה של מעגליות ותהליך היא היחידה שמאפשרת את המבט קדימה. רבי עקיבא גם במקורות אחרים בתלמוד מתאפיין במבט על החיים בפרספקטיבה של מעגל של הריסה ובנייה, צער ושמחה. התלמוד⁴³ מספר שרבי עקיבא איבד שנים עשר אלף זוגות תלמידים, אבל הוא בוחר לנדוד לדרום ולהצמיח מנהיגות רבנית חדשה, בדמותם של ר' מאיר, ר' יוסי ור' יהודה.
גיל: לפי ההסבר הזה, רבי עקיבא נאמן לגישתו עד כדי כך שהתלמוד⁴⁴ מספר:

בשעה שהוציאו את ר' עקיבא להריגה, זמן קריאת שמע היה והיו סורקים את בשרו במסרקות של ברזל, והיה מקבל עליו עול מלכות שמים.
 אמרו לו תלמידיו: רבינו, עד כאן?
 אמר להם: כל ימי הייתי מצטער על בסוק זה, "בכל נפשך", אפילו נוטל את נשמתך, אמרתי: מתי יבוא לידי ואקיימנו, ועכשיו שבא לידי לא אקיימנו?
 היה מאריך באחד עד שיצתה נשמתו באחד.
 יצתה בת קול ואמרה: אשריך רבי עקיבא שיצאה נשמתך באחד.

גם ברגע האישי ביותר, הכואב ביותר, הוא מבטא את האמונה שגם

43. בבלי, יבמות סב ע"ב.

44. בבלי, ברכות סא ע"ב.

הסבל הזה הוא חלק ממעגל החיים, חלק מהבחינה שהקב"ה בוחן אותנו.

סם: כל זה קשור בעיני לסיפור התלמודי⁴⁵ על הרקע שממנו צמח רבי עקיבא. רבי עקיבא יודע מניסיון חייו שלמציאות יש יכולת להפתיע. העובדה שהאדם הפשוט שהוא היה בעבר, יהפוך להיות מי שהוא היום, היא בלתי נתפסת, והנה, הדבר קרה בכל זאת.

גיל: ומכאן המבט האופטימי? מכאן נולדה התקווה?

סם: בדיוק. הביוגרפיה האישית שלו לימדה אותו על היכולת לקוות ולהאמין שדברים גם אם נראים עתה אבודים לגמרי, עוד יוכלו להשתנות, ו"עד יִשְׁבוּ זִקְנִים וְזִקְנוֹת בְּרַחֲבוֹת יְרוּשָׁלַיִם". זו התקווה וזו הנחמה.

ארצה להוסיף כאן משהו אישי. הסיפור התלמודי הזה מתכתב עם המצב האנושי הבסיסי של חיפוש היגיון במציאות, וניסיון להמשיך הלאה אל מול טרגדיות איומות, בחיפוש אחר צדק והגיונות בנסיבות חיינו הפרטיות. למדתי בחיי לא למרוד את ערך החיים שלי ברובד אחד בלבד, להרגיש סיפוק על ידי הסתכלות אחורה על הדברים שהצלחתי להשיג.

לאחר שלמדנו יחד את הסוגיה הזו בפעם הראשונה, הייתי עד מקרוב לסבל כל ישוער של משפחה שאיבדה את בתם בת העשרים ואחת. אם היה אי פעם מקרה של חוסר צדק, "צדיק ורע לו", זה היה המקרה, כשהאישה הצעירה המוארת והטובה הזו אבדה למשפחתה ולעולם לצמיתות. אני מבין את ייאושם של החכמים – חבריו של ר' עקיבא – כשהם עומדים מול פחדיהם הגדולים ביותר. אני יכול להבין טוב יותר את העדר היכולת שלהם לחוות רגש שאינו זעזוע או עצב מול החיים שהפסיקו באופן כה טרגי. חוויה מתמשכת זו העניקה לי נקודת מבט

45. בבלי, כתובות סב ע"ב.

רחבה יותר על המאבק בין האופטימיזם, היצירתיות והרצון להתקדם מצד אחד, והמציאות הקשה שחווים אנשים רבים בחברה – מצד שני. המשפחה האמיצה התמודדה עם האובדן הבלתי נתפס בדרך מעוררת הערכה וכבוד. אף על פי שהם הצליחו להגות את המילים – "נחמתנו, נחמתנו", ולקום מעפר, סיפור מסעם להחלמה לעולם לא יסתיים.

גיל: יש שמעבירים ביקורת על רבי עקיבא ואומרים שהתמיכה המופגנת שלו המתוארת בתלמוד במרד בר כוכבא, הקריאה שלו על בר כוכבא את הפסוק "דָּרַךְ כּוֹכַב מֵעֵקֶב", (במדבר כד, יז) גרמה בסופו של דבר לנזק עצום. גם בתלמוד עצמו אנחנו מוצאים ביקורת ישירה עליו. רבי יוחנן בן תורתא אומר לרבי עקיבא – "עקיבא יעלו עשבים בלחייך ובן דוד לא בא"⁴⁶. לפי דברינו, עולה שרבי יוחנן בן תורתא בעצם מבקש ממנו לא להשלות את העם בתקוות שווא. רבי עקיבא מסרב להיות מושפע מהריאליה ומדעת הסובבים אותו. אכן, יהיו שיגידו שהוא סיכן את גורל העם בתמיכה הגורפת במרד הלא רציונלי של בר כוכבא. הרי מעשי הטבח, לפי המתואר בתלמוד שקרו בדיכוי אדריאנוס למרד בר כוכבא, היו אפילו יותר קשים מאירועי החורבן בשנת 70. מצד שני, ניתן לטעון אולי שהמאבק הזה, לצד האופטימיות והתקווה המלוות את העם בכל התקופות הקשות, הם אלו שבסופו של דבר שמרו על רווחו.

סם: אולי זו הרוח של רבי עקיבא.

אתגרי ימינו

סם: אני רואה את המסר של רבי עקיבא באגדה שלנו כמסר מאוד משמעותי גם במובן האישי וגם במישור הקהילתי והלאומי. אדם נדרש

46. ירושלמי, תענית ד, ה.

להתמודד מדי יום עם קשיים, עם אכזבות וכישלונות. חשוב על כן שיצליח לאמץ פרספקטיבה רחבה, מאוזנת, ויראה גם את החיוב. בית שני נחרב לפי המסורת בגלל שנאת חנם ובגלל כל הכתות שנלחמו זו בזו. למעשה זו תמצית ההיסטוריה של העם שלנו. לצערנו הדבר קיים באופן בולט גם במדינת ישראל של היום, גם במצבי משבר, כשנדמה שהמצב רק מידרדר והולך. מהסיפור שלנו אני מבקש לקחת את נקודת המבט של רבי עקיבא, שבניגוד לחכמים הנראים שבויים במנטליות של חורבן ורואים לנגד עיניהם רק שועל שיוצא מבית קודש הקודשים, מצליח לראות מעבר לכך, שיש משהו יותר יסודי, חשוב ומשמעותי, אליו ניתן לשאוף וממנו לקבל גם מקור לתקווה לעולם מתוקן ושלם. אנו זקוקים היום למנהיגים בדרגתו של רבי עקיבא שיוכלו להנהיג את העם ולפרוש בפניו תמונה הגדולה יותר מתמונת החורבן הזו, שלעתים נראית כאילו אינה בת תיקון.

גיל: נראה לי כי קריאתך משתלבת היטב עם נקודת מבטו של רבי עקיבא כפי שזו מתוארת בטקסטים נוספים במקורות התלמודיים. רבי עקיבא מתעקש באופן עקבי שלא להסתפק במראית העין החיצונית. גם במחלוקת אודות קדושת מגילת שיר השירים, כאשר חלק מהחכמים נבהלים מהביטויים הגופניים של אהבה המתוארים במגילה, הוא מציע קריאה אחרת על הטקסט וקובע: "שכל הכתובים קודש ושיר השירים קדש קדשים"⁴⁷, גם אם במבט שטחי נראה כי המגילה אינה מתאימה לספרי הקודש, מבט רחוק יותר יצליח למצוא בה גם משמעויות נוספות.

נקודה חשובה זו מדגיש רבי עקיבא בסיפורנו, אנו אמנם רואים בפשטות חורבן מוחלט מול עינינו, אולם אם נתעקש להביט למרחקים נוכל לדמיין ולראות את פריחתה המחודשת של העיר ירושלים. גם

47. משנה, ידים ג, ה.

במאבק אודות הלגיטימיות של מרד בר כוכבא, מתעקש רבי עקיבא להאמין בסיכוי ולא לחשוש מהסיכון הברור שעולה מקריאה פשוטה של המציאות, וגם אם נכשל המרד כישלון חרוץ, הרוח של התקווה לא נכשלה. האמונה שאפילו חרב חדה מונחת על צווארו של אדם לא יתייאש, נתנה בפועל כוחות עצומים של עמידות לעם היהודי.

סם: אדם חייב לפעול ככל שניתן ולא לאמץ את החורבן כעבודה מוגמרת.

גיל: אנחנו יושבים ולומדים את הגמרא הזאת בעיר ניו יורק, יהיו שיגידו רומי של היום. מבעד לחלון ניתן לשמוע גם עתה את "קול המונה של רומי". העיר הסואנת הזו הרי התברכה ברכים ששפר עליהם גורלם, אך לא לכולם חשוב לעסוק בלנסות להביא תקווה. איך אתה אישית מגיע לעסוק כל כך הרבה שנים בתחום הפילנתרופיה למען החברה בישראל?

סם: אמת, שועלים עדיין מהלכים אבל גם "עד יִשְׁבוּ זְקֵנִים וְזָקְנוֹת" ואסור לאבד את התקווה. לגבי באופן אישי, זו אכן שאלה מעניינת. תמיד הרגשתי תחושה של אחריות. זו גם הגישה היסודית שלי ליהדות. להיות עם נבחר – זה תפקיד. אנחנו איננו יותר טובים מאחרים, אבל יש לנו אחריות רבה יותר. אף על פי שבדרך כלל אנשים נוטים לחשוב עלי כאדם חמור סבר ורציני, אני מזדהה מאוד עם צחוקו של רבי עקיבא. אני מתמלא שמחה כשאני רואה בעיני את התוצאות המעוררות של העבודה הפילנתרופית שלנו, בחלקים המוחלשים ביותר של החברה בישראל. כל זה ממלא אותי תקווה כל יום מחדש.

גיל: כבר שנים רבות, מגיל מאוד צעיר, אתה מעורב בפעילות הפילנתרופית הזו. האם אתה יכול לחשוב על רגע שבו החלטת שזה מה שאתה עושה?

סם: לפני הרבה מאוד שנים עבדתי בחברת בלקסטון. היושב ראש

של החברה היה פיט פיטרסון, איש מיוחד ומצליח באופן יוצא דופן, שייסד את החברה ובפועל תרם לאחרים את מרבית ההון אשר צבר. אני זוכר ששמעתי אותו מדבר על כך שמתוך כל ההישגים החומריים שאליהם הוא הגיע, בתחום העסקי ובמגזרים נוספים, מה שבאמת חשוב לו הוא לדעת שהוא עשה יותר למען אחרים מאשר למען עצמו. הוא ביקש שעל מצבת קברו יירשם: "הוא חולל שינוי". אני זוכר שהבקשה הזו מאוד השפיעה עלי ועזרה לי לפתח את הראייה הברורה באשר לשליחות הפילנתרופית שאני רוצה לקחת בה חלק. במשפחתי שני ההורים הם מורים, ומספר גדול של קרובים שלי מעורבים בחינוך ובענייני הקהילה, בצדקה ובגמילות חסדים. המשפחה שלי תמיד נתנה לי את הרוגמה, שאנחנו לא נהיה מאלה שיושבים על הגדר ורק בוכים על המצב, כי אם נהיה בין אלה שיעסקו תמיד בתיקון העולם ויאמינו בתיקון הזה. האמונה בתיקון הזה יש בה להביא תקווה אמיתית.

לעיון נוסף

אברהם ביכלר, מחקרים בתקופת המשנה והתלמוד פרק ראשון
(במיוחד עמ' 98-99).

יונה פרנקל, מדרש ואגדה, האוניברסיטה הפתוחה, כרך ג, עמודים
752-755.

אלקנה שרלו, "בירושלים תנוחמו", מישרים ב (תשס"ג), 297-363.

אחרית דבר

ד"ר גיל פרג

ההיסטוריה היהודית על שביליה המתפצלים מזמנת, גם בימינו אנו, פולמוסים לרוב. ייתכן שהסיבה לכך טמונה בפרדוקס חריף המצוי בתודעה ההיסטורית היהודית; פרדוקס, המציב את ההיסטוריה בקוטב נגדי אל מול נושאי הזיכרון העוסקים בכירורה. כך ניסח זאת ההיסטוריון יוסף חיים ירושלמי: "בעוד שהיהדות בכל הדורות לא חדלה לתהות על משמעותה של ההיסטוריה, ההיסטוריוגרפיה עצמה לא מילאה אצל היהודים אלא תפקיד שולי לכל היותר, ותכופות לא מילאה תפקיד כלל; ובעקבות זאת, בעוד שזיכרון העבר היה תמיד גורם מרכזי בהתנסות היהודית, הרי לא ההיסטוריון היה משמר העיקרי".⁴⁸

השתמרות ההיסטוריה היהודית, לפי ירושלמי, היא תהליך שכרוכים בו מסורות, בירורים ערכיים המתחוללים בתוך הקהילות לאורך השנים וחתירה ליצירת זיקה בין העבר להווה. בניגוד לתפיסה המודרנית המתיימרת להגיע אל "האמת האובייקטיבית", משוחרר הזיכרון המסורתי ממחויבות זו, ואפילו רואה בחתירה אליה נטל מיותר.

48. יוסף חיים ירושלמי, זכור: היסטוריה יהודית וזיכרון יהודי, עם עובד 1988, עמ' 16.

באגדות החורבן שלפנינו באות לידי ביטוי מגמות אלה: אירועים היסטוריים, שעשויים היו להיפרש בכרוניקה היסטורית מוכרת בתבנית עלילות מלחמה וגלות, חלק מאפוס רחב ודרמטי, מוצגים דווקא ב"אור קטנות" – קונפליקטים וסוגיות מוסריות מעולם הקהילה, המשפחה והפרט. אלה מתיימרים לייצג, אליבא דקבוצת החכמים, סוכני הזיכרון, את מקור החטא, את פשרו, כמו גם את תוצאת העונש, ובאופן כללי את "הוויית החורבן".

תשעת מפגשי הלימוד, המרכיבים ספר זה, הם מחווה לתהליך זה. אנשי הרוח והחברה שעמם נפגשתי ביקשו לקרוא את "הסיפורים ההיסטוריים" (שכבר כלולים, כאמור, בהוויות ה"כאן ועכשיו" של החכמים) כנוגעים גם לאתגרי הדור הנוכחי. זוהי מחווה פרשנית לדרשנים הקדמונים – חתירה למציאת משמעות חברתית בת זמננו המקבילה לאירועי ימים עברו.

הפרקטיקה הפרשנית שמפעילים סוכני הזיכרון מתבררת במהלך הקריאות כאקט חתרני של מנהיגות. אתגר מרכזי הניצב בפני מי שמבקש לפרש פעולות מנהיגות, הוא לאתר את הקשר בין התוכנה הלוגית המוסרית לבין התחבולה המעשית שבעזרתה בוחר המנהיג לחולל את השינוי בקרב צאן מרעיתו. מעיון באגדות מסתמן כציר מרכזי מושג הייחוס, המוכר מתיאוריות בתחום הפסיכולוגיה החברתית.

תאוריית הייחוס⁴⁹ מבקשת לשפוך אור על מסגרת התהליכים העוברים על בני אדם בדרכם להשיג מידע על מאפייני הזולת (מניעים, תכונות, יעדי חיים). לפי תיאוריה זו, יש משמעות מיוחדת לצורה שבה האדם מפרש מצבים. פרשנות זו עשויה להיות בעלת

49. ראו למשל, Weiner, B. (1986), *An Attributional Theory of Motivation and Emotion*, New York: Springer-Verlag.

משמעות מרחיקת לכת לקביעת אופן התנהגותו בהמשך. הקריאות המשותפות השתהו אפוא על הקשר בין האתי לבין הפסיכולוגי, על זיקותיו וקשרי הגומלין החמקמקים שמישורים אלה מקיימים ביניהם. אחת התופעות המרכזיות בטקסטים השונים היא בחירת המספר למקד את המבט ולייחס את האירועים הקשים להיבטים פנימיים בתוך קהילתו או בקרב בני עמו. מדובר בבחירה מפתיעה, מהופכת לצורך האנושי המידי לתלות את האשם בתוקף, זה שחולל פיזית את החורבן. כגודל הטראומה, וכרוחב היקפה, כך מתבקש היה למצוא רצפים של נקודות מבט מאשימות המפנות את מבטן החוצה, העוסקות בייחוס חיצוני לאירועי האסון ולמפח הנפש. גינוי האויב, טיפוח דימויו הדמוני והרצון להכחדתו – כל אלה אינם משמשים הנראטיב המרכזי, ואולי אף מושתקים בהשתקה רועמת של מי שתופסים את עצמם כמנהיגי הרוחניים של העם היהודי באותה התקופה. כך, למשל, ציפיית הקורא מפתחת התבנית "לא חרבה ירושלים אלא" היא להמשך שיציין גורם אחד עוין ואכזר, האויב החיצוני, אולם התבנית מכוונת באופן מפתיע ל"אויב הפנימי", שלמרבה האירוניה הנו בפשטות זיהוי עם רצון האל, עם הטוב, עם התופעה המהוגנת, לכאורה, "על שדנו בה דין תורה".

בחירה זו מתעצמת לנוכח היותם של חלק מהחכמים בנים לדור שני ושלישי לחורבן. אחרים, בני דורות מאוחרים אף יותר, מתמודדים עם השלכות השבר הלאומי על זמנם ועם ההד החי הזיכרון הקולקטיבי. מחירה של היישרת המבט אל דימומו של הפצע המוסרי הוא בסילוק המבט מפצעי ההשפלה ותחושת הנרדפות, רכיב זהות שלעתים יש בו מן הנחמה לאוכלוסיות שעברו התעללות על ידי ריבון אכזר. האגדות שבספר הן חלק מתוך עיסוק נרחב בספרות התלמודית והבתר-תלמודית במה שמוגדר כשורשיו של החורבן, בהיקפו, בעוצמתו ובהשלכותיו. היקף העיסוק מתבקש אמנם בשל

ממדי הקטסטרופה הלאומית, אך אופיו הייחודי, כאמור, מעיד על תחושת הדחיפות של החכמים אשר ביקשו לתת פשר ומשמעות לקיום האנושי בכלל ולשאלת הסבל והרוע בפרט. החורבן שימש בעבורם מקרה בוחן, הזדמנות לעצב תודעה. כך השכילו להטמיע בקרב קהילת היעד של הסיפורים את מנגנון ההתבוננות הפנימית – שימוש באסון כמנוף לבירור מוסרי מעמיק לטובת תיקון מהותי במהלך חיי הפרט והחברה שבה הוא פועל. הייחוס הפנימי אפוא הוא קריאה לפעולה מורכבת, המצליחה לשנות דפוסי חשיבה סבילים המאופיינים בתחושת דכדוך וקורבנות⁵⁰ ובשיח צדקני.

מתשע הקריאות שבספר ניתן אפוא לחלץ סדרה של עקרונות יסוד לתיקון החברה:

תביעה בלתי מתפשרת הממריצה לנקיטת עמדה גם במצבים מורכבים, עומדת בבסיסה של אגדת קמצא ובר קמצא. תנועת הרחבת המבט הנדרשת ממנהיגים בעתות משבר, עומדת בניגוד לנטייה הטבעית להצטמצם לצורכי הישרדות, לחישובי רווח תועלתניים, תלויי זמן ומקום. הצורך בהכרעות מרחיקות לכת עומד בסתירה להלך רוח המקדש הסתגלות והסתפקות בצורכי שעה. זהו פשרו של הגינוי לחכמים ש"לא מיחו", רוצה לומר, בחרו בעמדה סבילה. בכך קיימו הלכה למעשה את הכלל, שעתיד להתנסח רק שנים רבות אחר כך, על ידי הפילוסוף המדיני האירי בן המאה ה-18, אדמונד ברק, לפיו כל שנדרש לרוע לנצח הוא כי אנשים טובים יבחרו שלא לעשות מאומה.

50. מהלך פרשני זה מקביל לתהליכים פסיכולוגיים המתוארים תחת ההמשגה של *Loss and trauma meaning making*, ראו למשל:

Stein, Catherine H.; Abraham, Kristen M.; Bonar, Erin E.; McAuliffe, Christine E.; Fogo, Wendy R.; Faigin, David A.; Raiya, Hisham Abu; Potokar, Danielle N. (March 2009). "Making meaning from personal loss: religious, benefit finding, and goal-oriented attributions". *Journal of Loss and Trauma*. 14 (2): 83-100

במה ניכר הצדק? האם בריבוי פרטיו ובחוקיות הסדורה המתקיימת ביניהם או שמא ברוחו המופשטת השורה מעל? הקביעה האירונית "לא חרבה ירושלים אלא על שדנו בה דין תורה" מכוונת באופן מובהק לאפשרות האחרונה, לפיה, רוח הצדק גדולה מהצדק ורוח החוק גדולה מהחוק. השאיפה לכוונן עולם הבנוי על פורמליסטיקה סדורה של חוקים בלבד עלולה להוביל לאחרית רעה ומרה, ואפילו לאסון לאומי. תנאי הכרחי לקיומה של חברה מתוקנת הוא ביצירת תנאי אפשרות לבניית אדנים משפטיים, שיחילו מגוון של עקרונות מאזנים על המערכת השיפוטית הפורמלית. לאדנים אלה תפקיד מרכזי בשימור עולם הערכים המוסרי של החברה, כך שהצדק לא יקרוס אל תוך שיח של פרטים, המנוכר לרוח הצדק והאמת.

למרות זיהויה כצורך תועלתני גרידא, הרי שפשרה היא פעמים רבות בחירה ערכית נעלה. האגדה המספרת על בחירתו של רבן יוחנן בן זכאי לחמוק מן העיר הנצורה ולנהל משא ומתן עם הצרים, מצביעה על כוחה המרכזי של הפשרה בשיח הערכי בקרב מנהיגים רוחניים ופוליטיים. זוהי חלופה שעשויה לשמש פעמים רבות לכתחילה, ולא רק בדיעבד, חלק מתפיסת עולם הרואה בפרגמטיזם ובמנהיגות ערכית שני ערכים שאינם סותרים זה את זה.

למנהיגות המנחה את קהלה להתמודד עם כאב, נדרשת הבנה מעמיקה של פסיכולוגיית הכאב. רבי יהושע מבקש להניא את המסתגפים מלשקוע באבלם באמצעות הקריאה לשוב אל החיים. הכרזה זו מבקשת לרפא את השבר, מבלי להעלים עין מעוצמת הכאב ועל ידי יצירת מדרג לקראת השיבה אל שמחת החיים ותקוותם.

כנות ואותנטיות הן כלים רבי עוצמה בהתמודדות עם משבר ועם כאב. הקריאה במסכת שמחות מזהירה מפני הזיוף, מפני מה שנתפס כחמיקה מהכרה בעוצמת האובדן והשבר.

מעשה אשת הנגר מציף אל פני השטח את הצורך בעיצוב מצפון

קהילתי, כזה החורג ממסגרת הפרט ויחסיו עם זולתו. מעשה זה מבאר כי חברה מהוגנת חייבת לדאוג להטמעה ולהפנמה של קולות מאזנים שיוודאו שבקהילה עצמה מנוטרלים מנגנונים של סחר, מכר וניצול. רק הטמעת נורמות של רגישות ושל זיהוי עולות ומניעתן – יש בכוחה למנוע את חורבנה המוסרי והמבני של החברה.

התיאור הריאליסטי המופיע בתוכחת הנביא ישעיה של ארץ חרבה ושוממה ושל ערים שרופות באש מכוון למסר חינוכי ומוסרי נוקב: רק בחירות מוסריות יצליחו לשקם את הריסות החורבן ולהשתית בית לאומי מחודש ועולם מתוקן. הדרך לשם עוברת בהפיכתה של ירושלים לעיר הצדק הדואגת למשפט היתום ולריב האלמנה, כזו, ששביה ייפרו בצדקה.

חובת התמדת הזהות גם בעתות חירום ומצוקה עומדת במרכז האגדה על ילדי הכהן הגדול שנשבו. סיפור זה מאיר את הקריאה לשמירה על הזהות המוסרית ועל צלם אלוהים גם בנסיבות בלתי סבירות. כלשונו של ויקטור פראנקל,⁵¹ במחקרו את טבע האדם בהוויית הרשע הנאצית: "אפשר ליטול מן האדם את הכל חוץ מדבר אחד: את האחרונה שבחירויות אנוש – לבחור את עמדתו במערכת נסיבות מסוימות, לבור את דרכו".

מהי משמעות תמונת מנהיג הצוחק אל מול עיי חורבות? האם משקף השחוק מצב קיים או שמא יוצר השחוק תופעה חדשה? שחוקו של רבי עקיבא באגדה החותמת את מסכת מכות מבטא באופן מובהק את היותו של השחוק כלי בידי מנהיגים שמטרתו לגרום לקהילותיהם לפתח תחושת ייעוד חדשה ובעלת תעוזה. הצחוק מול הריסות המקדש, לצד חכמים הממירים בככי בשל אותו מקדש עצמו הוא שיעור חשוב שעניינו אופטימיות. רבי עקיבא, במבטו האופטימי,

51. ויקטור פראנקל, האדם מחפש משמעות, הוצאת דביר, 1970, עמ' 85.

מסרב להצטרף לבכיים של חכמים ומסוגל לראות בתוך עומקו של השבר את תחילת הגאולה, כאדם המביט אל יער שזה עתה כלה באש ומצליח להבחין בין סדקי העפר בניצני ההחלמה של הצומח.

מבט אופטימי זה הוא חתימה ראויה לתשע תחנות המסע, המסע לזכרו של נדי. בכל מפגש ומפגש נראתה לי דמות דיוקנו של נדי, מופת של אופטימיות ושל חמלה אוהבת. אל מול כל הסער והדומי, הצהל והבכי, הפצע והצורי, הנחת והרווי – עוצמה על-אנושית של ביטחון, של שלוה ושל אהבה ללא מצרים.

נדי, מגדלור של אור, של שמחה ושל אופטימיות. החיוך האין סופי הזה שהיה טבוע תמיד על פניו, היה הדבר הראשון שהבחין בו כל מי שהתבונן בפניו היפות, והדבר הראשון שעולה על פניו כל אוהביו, גם היום, כל עת שאנו נזכרים בו. החיוך הזה שלך, נדי, היה שיעור. החיוך הזה היה ציווי לחיים של אחריות, של תיקון, של תקווה.

כמו אז, ביום שבו נפרדנו, נשוב ונבטיח לך, נדי –

הדרן עלך והדרך עלן.

דעתן עלך ודעתך עלן.

לא ניתנשי מינך ולא תתנשי מינן.

לא בעלמא הדין ולא בעלמא דאתי.

נדב (נדי) פרג ז"ל